

SADRŽAJ

TEMA BROJA	RESTORATIVNA PRAVDA I PRAVA ŽRTAVA	3
	Uspostavljanje standarda za restorativnu pravdu <i>Dr Miomira KOSTIĆ</i>	5
	Novine u krivičnom zakonodavstvu o maloletnicima u svetlu restorativne pravde <i>Dr Dragan JOVAŠEVIĆ</i>	15
	Pojam i osnovni principi restorativne pravde <i>Mr Sanja Čopić</i>	25
	Institut pomilovanja u svetlu restorativne pravde <i>Dušica MILADINOVIĆ</i>	37
	Restorativna pravda i Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica iz perspektive sudske prakse <i>Snežana SAVIĆ</i>	47
PREVODI		
	Dokument o položaju žrtve u procesu posredovanja <i>Evropski forum službi za žrtve</i>	49
PRIKAZI NAUČNIH SKUPOVA		
	Restorativna pravda: drugačiji način suočavanja sa postratnom situacijom u Bosni i Hercegovini? <i>Mr Sanja ČOPIĆ</i>	55
	Pranje novca i predikatno krivično delo u Srbiji 2000 - 2005. <i>Marina KOVAČEVIĆ</i>	63
PRIKAZI KNJIGA		
	Vesna Nikolić-Ristanović, Mirjana Dokmanović Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primena na Zapadnom Balkanu <i>Jovana MEKTEROVIĆ</i>	67

Restorativna pravda i prava žrtava

O d 70tih godina XX veka, pod snažnim uticajem ideja "pokreta za neformalnu pravdu" (Van Ness, Strong, 2002: 15), razvoja viktimologije, pokreta za prava žrtava, feminističkog pokreta i teorijskih promišljanja predstavnika radikalne kriminologije i kriminologije mirotvorstva, došlo je do razvoja savremenog koncepta restorativne pravde. Restorativna pravda može da se posmatra kao pristup reagovanju na kriminalitet koji je orijentisan na popravlanje štete nastale izvršenjem krivičnog dela u što je moguće većoj meri. Ona predstavlja konstruktivan odgovor na kriminalitet koji teži da vrati u celinu ono što je krivičnim delom uništeno, pokušavajući da uspostavi balans između interesa i potreba svih zainteresovanih strana, tj. žrtve, učinioca i zajednice u kojoj konflikt egzistira. Upravo stoga, jedna od ključnih vrednosti restorativne pravde leži u tome što njen cilj nisu kažnjavanje i odmazda, odnosno ona ne ide ka tome da pogoršava ili produbljuje konflikte i strukturalnu nepravdu, već teži popravljanju odnosa narušenih krivičnim delom i uspostavljanju harmonije. Danas u svetu postoje brojni programi restorativne pravde, a njihova snažna ekspanzija je rezultirala time da je od početka 1990tih godina restorativna pravda postala centralna tema debate o budućnosti sistema krivičnog reagovanja na kriminalitet.

Primena restorativne pravde u Srbiji je tek u povoju. Izmenama krivičnog i maloletničkog zakonodavstva, u naš krivičnopravni sistem uneti su pojedini elementi restorativne pravde (Nikolić-Ristanović, Čopić, 2006, Mrvić-Petrović, 2006, Stevanović, 2006). Međutim, restorativna pravda kao teorijski koncept uopšte, a posebno sa stanovišta njenog pozitivnog uticaja na žrtvu, gotovo je nepoznata naučnoj, stručnoj i široj javnosti. Do ovog zaključka došlo se tokom međunarodne konferencije *Alternativni oblici reagovanja na kriminalitet i prava žrtve*, koju je Viktimološko društvo Srbije organizovalo 2005. godine. Upravo to je

predstavljalo polaznu osnovu za realizaciju projekta pod nazivom *Restorativna pravda i prava žrtava: podizanje svesti stručnjaka, medija i građana*.

Projekat *Restorativna pravda i prava žrtava: podizanje svesti stručnjaka, medija i građana* Viktimološko društvo Srbije realizovalo je u drugoj polovini 2006. godine.¹ Osnovni cilj projekta bilo je informisanje i podizanje svesti naučne i stručne javnosti, građana i predstavnika medija o konceptu restorativne pravde i pravima žrtava. U okviru projekta organizovana su tri okrugla stola o restorativnoj pravdi i pravima žrtava - u Subotici, Nišu i Kragujevcu. Osim toga, iz štampe je izašla brošura koja sadrži osnovne informacije o tome šta je restorativna pravda, koja su osnovna obeležja ovog oblika reagovanja na kriminalitet, koji su osnovni principi i programi restorativne pravde, od kakvog je ona značaja za žrtvu, učinioca i društvo, kao i koje odredbe krivičnog i maloletničkog zakonodavstva Republike Srbije sadrže elemente restorativnog karaktera.

Okrugli stolovi okupili su oko 65 učesnika, i to: predstavnike policije, pravosuđa, advokature, sistema socijalne zaštite i nevladinih organizacija, kao i predstavnike medija. Tokom okruglih stolova, uvodna izlaganja bila su fokusirana na sledeće osnovne tematske celine: osnovni principi i ideje restorativne pravde i uporednopravna rešenja; pregled i kritička analiza novih zakonskih rešenja u Srbiji koja unose elemente restorativne pravde u naš krivičnopravni sistem i položaj i prava žrtava, i iskustva iz prakse. Uvodna izlaganja imali su: prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović (Viktimološko društvo Srbije), prof. dr Slobodanka Konstantinović-Vilić (Pravni fakultet Univerziteta u Nišu), prof. dr Miomira Kostić (Pravni fakultet Univerziteta u Nišu), prof. dr Dragan Jovašević (Pravni fakultet Univerziteta u Nišu), mr Sanja Čopić (Viktimološko društvo Srbije), Marina Kovačević (Viktimološko

¹ Realizaciju projekta finansijski je pomogao Fond za otvoreno društvo kome se i ovom prilikom zahvaljujemo.

društvo Srbije), Srđana Ivanović (Okružno javno tužilaštvo – Odeljenje za maloletnike, Beograd), Ljubica Knežević-Tomašev (Okružni sud u Beogradu – Predsednica Odeljenja za maloletnike) i Snežana Savić (Okružni sud u Beogradu – Odeljenje za maloletnike).

Nakon uvodnih izlaganja, sledila je diskusija, tokom koje su učesnici ukazali na pojedine probleme i dileme sa kojima se u praksi susreću u vezi sa primenom novih zakonskih rešenja koja sadrže elemente restorativne pravde, kao i na pojedine praktične programe koji se u nekim mestima realizuju.

Tako je istaknuto da postoje problemi u vezi sa primenom pojedinih odredaba restorativnog karaktera u praksi, kao i neki negativni efekti primene pojedinih odredaba (na primer, načela oportuniteta u slučaju punoletnih lica). Zapažaju se razlike u vezi sa postojećom praksom, odnosno njenom izgradnjom, u pogledu primene pojedinih odredaba restorativnog karaktera, pre svega u slučaju maloletnih učinilaca krivičnih dela. Kao poseban problem nameće se pitanje realizacije sudskih odluka, odnosno odluka tužilaštva posebno kada se radi o maloletnim učiniocima krivičnih dela, jer još uvek ne postoje odgovarajući mehanizmi za implementaciju pojedinih mera/sankcija u praksi. U nekim mestima, poput Niša, postoje pilot projekti posredovanja između maloletnih učinilaca krivičnih dela i žrtava, koji se realizuju u okviru Centra za medijaciju (ovaj projekat je pokrenut od strane kancelarije UNICEF-a u Beogradu 2002. godine), dok u drugim mestima takvih programa još uvek nema.

Međutim, jedan od opštih zaključaka koji se nameće je da među stručnjacima u Srbiji još uvek postoji neprepoznavanje i nedovoljno ra-

zumevanje koncepta restorativne pravde i njegovo svođenje na posredovanje između žrtve i učinioca. Osim toga, zanemaruje se značaj reagovanja mehanizmima restorativnog karaktera u slučaju punoletnih učinilaca krivičnih dela, pa se restorativna pravda često posmatra kao oblik reagovanja na maloletnički kriminalitet. Upravo stoga, u narednom periodu bi trebalo raditi na daljem podizanju svesti i širenju ideje restorativne pravde među naučnom, stručnom i javnošću uopšte, uz ukazivanje na značaj i mogućnosti novih zakonskih rešenja koja sadrže elemente restorativne prirode. Jedan od mehanizama za ostvarivanje tog cilja je i objavljivanje naučnih i stručnih radova na temu restorativne pravde i prava žrtava.

Imajući to u vidu, u ovom broju *Temide* objavljujemo izlaganja pojedinih uvodničara kao i drugih učesnika okruglih stolova, uz uverenje da će sadržaji tekstova koji slede koristiti svima onima koji se bave teorijskom analizom koncepta restorativne pravde ili praktičnom primenom odredaba restorativnog karaktera.

*Dr Vesna Nikolić-Ristanović
Mr Sanja Čopić*

Literatura

- Mrvić-Petrović, N. (2006) Alternativne sankcije i novo zakonodavstvo Republike Srbije. *Temida*, 1, str. 55-59.
- Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S. (2006) Položaj žrtve u Srbiji: klasični krivični postupak i mogućnosti restorativne pravde. *Temida*, 1, str. 67-77.
- Stevanović, I. (2006) Nova zakonska rešenja o maloletnicima: značaj alternativa institucionalnom tretmanu (u svetlu reintegracije izvršilaca i osnaživanje žrtve). *Temida*, 1, str. 61-66.
- Van Ness, D.W., Strong, K.H. (2002) *Restoring Justice*. Cincinnati, OH: Anderson Publishing Co.

TEMIDA

Maj 2007, str 5-14

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/tem0701005K

Uspostavljanje standarda za restorativnu pravdu*

Dr Miomira KOSTIĆ**

Usvom radu autorka iznosi osnovne teorijske postavke i diskusije o praktičnoj primeni restorativne pravde. Razmatra pitanja uvođenja i primene restorativne pravde u smislu postizanja ravnoteže interesa žrtve, društvene zajednice i delinkventa. Ovaj pojam se definiše nabranjem određenih aktivnosti uz poštovanje izvesnih standarda i principa u primeni. Takođe, izdvojene su vrednosti kojima teži restorativna pravda. Deo rada posvećen je standardima za primenu restorativne pravde. Važna je usklađenost tih standarda sa međunarodno usvojenim dokumentima o zaštiti osnovnih ljudskih prava.

Ključne reči: restorativna pravda, standardi, principi, retributivna pravda

Uvod

U današnjem kulturološkom određenju savre-

* Prateći dostignuća teorije i prakse krivičnog pravnog reagovanja na kriminalitet, u domaćem krivičnom zakonodavstvu došlo je do izvesnih promena koje ukazuju na postepeno, ali dosledno prihvatanje svih onih uslovno „novina“ koje prate uvođenje i primenu procesa restorativne pravde u nas. S druge strane, čak i zakonska rešenja koja izričito propisuju mogućnost primene procesa restorativne pravde nailaze na otpor, i stručne i opšte javnosti, gde se objektivni nedostatak podzakonskih akata često uzima kao subjektivni izgovor u neprimenjivanju pojedinih rešenja. Promene u krivičnom zakonodavstvu u odnosu na punoletne i maloletne učinioce krivičnih dela unose izvesne konkretne elemente restorativne pravde u domaći, tradicionalno retributivni krivičnopravni sistem. Ovaj rad je pokušaj da se ukaže na neka od navedenih pitanja i deo je rezultata istraživanja na projektu „Pristup pravosuđu – instrumenti za implementaciju evropskih standarda u pravni sistem Republike Srbije“, br. 149043D, koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

** Miomira Kostić je vanredna profesorica na Pravnom fakultetu u Nišu, e-mail: gagam@medianis.net

menih društava, cilj i ishod postupanja usmereni su ka toleranciji različitosti, bilo da je ona etničke, rasne ili ekonomske prirode. Slogan „čini sve što želiš sve dok dozvoljavaš da ja činim ono što želim“ označava jasan stav ne-suđenja u odnosu na postupke drugih. Međutim, tolerancija često ne može sama po sebi da kreira, u smislu promena, sadašnju situaciju i događaje u njoj i nekada nije jedino prihvatljivo rešenje. Tolerantan stav ljudi u postupanju neće izlečiti teškoće u jednom društvu, poput socijalne izolacije ili očaja ljudi. Zato se treba usmeriti na ostvarenje opšte društvene dobrobiti koja se određuje kao „čitava mreža socijalnih uslova koji omogućavaju pojedincima i grupama ljudi da napreduju i žive punim humanim životom. Daleko od toga da svako bude prvenstveno za sebe, već su svi odgovorni za sve“¹ (Cavanagh, 2000) Filozofski pristup opšteg dobra nudi alternativnu viziju stvarnosti u kojoj živimo. Mir je centralno pitanje opšteg dobra, a oprost i pomirenje su putevi kojima se dolazi do mira u sebi, porodici ili lokalnoj zajednici. Primena restorativne pravde u svakodnevnom životu je jedan od načina ostvarenja društvenog mira. Restorativna pravda naglašava značaj lečenja posledica zločina, uz uravnoteženo usmerenje ka učiniocu, žrtvi i zajednici, stvarajući osnov u zajedničkoj primeni prakse koja se ne može postići klasičnim retributivnim sistemom iz razloga što je on zasnovan na zakonu i kažnjavanju.

Cilj ovoga rada upravo je u tome da domaćoj javnosti ukaže na značaj uvođenja i primene restorativne pravde, kao i na osnovne standarde na kojima se ona zasniva. S obzirom na promene u pozitivnom krivičnom i porodičnom zakonodavstvu kod nas, važno je da stručnjaci identifikuju pro-

1 Ovo su reči koje je izgovorio sveštenik Jum Consedine, zastupnik restorativne pravde sa Novog Zelanda.

ces restorativne pravde i vrste „putokaza“ koje će im u tome pomoći. Tako će vrednosti kojima teži restorativna pravda dobiti svoje utemeljenje u standardima, čija primena u restorativnom procesu omogućava izbegavanje ili bar ublažavanje mogućih grešaka.

Određenje restorativne pravde

Sistem krivičnog pravosuđa, sprovodeći retributivnu pravdu, usmeren je da odgovori na pitanja o tome koji je zakon prekršen, ko ga je prekršio i kako sankcionisati krivca tako da se postigne specijalna prevencija. Pristup restorativne pravde sastoji se u strategiji okupljanja i diskusije u okviru lokalne zajednice, okrenut je pojedincu i može se primeniti i u širim gradskim sredinama. Cilj je postizanje jedinstvenih rešenja koja su prihvatljiva za ljude u određenim okolnostima i s obzirom na kulturne prilike koje vladaju. Vremenom, u teorijskim raspravama i praktičnoj primeni, restorativna pravda, kao pojam i proces, dobila je značenje ključnog elementa društvene pravde. Restorativnoj pravdi pripisuje se sposobnost vraćanja pravde u društvenu zajednicu u kojoj je tradicionalni krivičnopravni sistem povezan sa merama opresije unutar zajednice. Te mere izriču organi formalne društvene kontrole u centralizovanom, statičnom krivičnom postupku koji svoje opravdanje nalazi u opštoj, za sve građane dostupnoj pravdi (Kostić, 2005: 45).

U teorijskim razmatranjima o standardima, vrednostima i obezbeđivanju sprovođenja restorativne pravde često se ističe zanemarivanje socijalnih težnji i tradicije prilikom usvajanja ovog procesa. Restorativna pravda se nekada razmatra samo kao mogućnost ostvarivanja većeg obima prava žrtava pored utemeljenog krivičnopravnog sistema retributivne pravde, a nekada opet kao ravnoteža između prava delinkvenata i prava žrtava.

Ipak i pored izvesnih nesuglasica i nedoslednosti u sprovođenju, restorativna pravda, primenom svojih principa, obezbeđuje restituciju žrtava i društvene zajednice, promovise reintegraciju delinkvenata i popravlanje odnosa između žrtve, delinkventa i društvene zajednice. U procesu restorativne pravde predviđena je mogućnost da se delinkventna ponašanja dožive kao krajnje ozbiljna delanja prema kojima će se postupati bez povišene represije i isključivanja delinkvenata iz

društvene zajednice, uz proces restitucije žrtava. Kako neki autori ističu, restorativna pravda daje izgled na izbegavanje tzv. „nultog iznosa“, pri čemu beneficije žrtava pogađaju delinkventa, ne u njegovim pravima, već u povećanom obimu obaveza zbog svog ponašanja (McEvoy i dr. 2002: 469).

Različita udruženja građana, službe za pružanje društvenih usluga, škole, lokalna zajednica, zakonodavni organi i odeljenja za prevenciju obavljaju najveći broj različitih aktivnosti u procesu restorativne pravde. Ove aktivnosti, vezane za razne oblasti društvenog života, povezuju zajednički elementi: lečenje, posredovanje između žrtve i učinioca, izvinjenje (osećanje stida) i reintegracija.² Zato je prilikom definisanja restorativne pravde neophodno sadržajno objediniti sve ove procese. Restorativna pravda se određuje kao „proces pomoću koga sve strane, koje su učestvovala u vršenju određenog krivičnog dela, zajedno nastoje da savladaju posledice zločina i njegove implikacije u budućnosti“ (Cavanagh, 1998: 24).

Pitanjima restorativne pravde, u razvijenim zemljama sveta, bave se i crkvene zajednice. Tako Crkveni savet za pravdu i popravlanje (*The Church Council on Justice and Corrections*) koji okuplja jedanaest crkvenih zajednica Kanade, restorativnu pravdu opisuje kao „...omiljeno ime dato velikom broju različitih pristupa pravdi koji su se pojavili i koji teže isceliteljskim i uspešnijim odgovorima na zločin. Pošto postoji veliki broj različitih pristupa, ovi procesi pokušavaju da aktivno objedine učešće u svemu onome što je neposredno obuhvaćeno izvršenim zločinom. Svako treba da sasluša iskustva, osećanja i pitanja onog drugog učesnika. Svi oni zajedno izdvajaju pitanja odgovornosti, sigurnosti i potrebu za preduzimanjem krajnje poštenih i suštinskih radnji“.

Pri tome, mora postojati najmanje pet elemenata koji jednom procesu daju atribut „restorativan“. Restorativna pravda zahteva potpuno učešće i saglasnost svih onih koji su na bilo koji način bili pogođeni izvršenjem krivičnog dela – žrtve, delinkventa, njihovih porodica i prijatelja, kao i osoba iz društvene zajednice. Zatim, restorativna pravda pokušava da isceli ono što je uništeno. Zato

² Aktivnosti restorativne pravde, mnogo češće primenjivane u SAD, određuju se kao: uticaj iskaza žrtvi, klasifikacija i panel diskusija, medijacija (posredovanje) između žrtve i učinioca, društveni servis, restitucija i društveni restorativni odbori. O restorativnoj pravdi videti literaturu na adresi: <http://www.restorativejustice.com/published.html>

se proces usmerava na potrebe žrtve (šta je potrebno učiniti da se trauma zaceli; povratak osećanja sigurnosti), delinkventa (šta je potrebno uraditi da se zlo više nikada ne ponovi; šta preduzeti da se delinkvent ponaša u saglasnosti sa postignutim dogovorom) i članova zajednice (šta će im omogućiti da se osećaju sigurno; koje korake treba preduzeti za unapređenje zajednice tako da ima manje izgleda da se zločin dogodi u budućnosti).

Sledeće što je neophodno je da postoji potpuna i neposredna odgovornost svih učesnika. Optužene osobe suočavaju se sa svojim žrtvama i drugima koji trpe posledice zločina i kojima je data mogućnost da objasne svoje ponašanje, preuzmu punu odgovornost i budu deo procesa koji odlučuje o načinu kako da objedini potrebe svih zainteresovanih.

Takođe, restorativna pravda teži da vrati u celinu sve ono što je bilo „razdvojeno“, uništeno krivičnim delom. Naime, zločin deli članove jedne društvene zajednice na „mi-oni“ način razmišljanja. Restorativne rasprave nalaze načina da prevaziđu tu razliku, tako da „mi i oni“ budu ponovo povezani unutar jedne društvene zajednice postavljene na zdravim osnovama. Povratak u jednu celinu svih članova zajednice onemogućava izolaciju unutar zajednice. Izolacija se inače javlja kao prirodan pratilac zločina. To je otuđenost koju osećaju kako delinkvent i žrtva, tako i ostali članovi društvene zajednice koji trpe posledice. Međutim, restorativna rasprava ne može da poveže žrtvu i delinkventa u nešto što je već postojalo kao nezdrav, zlostavljajući odnos. Na kraju, rasprava o restorativnoj pravdi stremi ka tome da osnaži zajednicu u cilju da se spreči dalje povređivanje time „što će izgraditi odnose i obratiti pažnju na značajna socijalna pitanja koja su na prvom mestu uzroci zločina“ (Coward, 2000: 7).³

3 U literaturi se navodi i to da je restorativna pravda „način razmišljanja, način ponašanja i način rasuđivanja“. Ovakvo određenje izložio je Bria Huculak, sudija iz Kanade, koji je učestvovao na PATHS konferenciji o restorativnoj pravdi 1995. Inače, tokom devedesetih godina prošloga veka neki pisci su opisali restorativnu pravdu kao odgovor na kriminalno ponašanje koje zahteva da budu nadoknađeni gubici kao posledice zločina od kojih su patile žrtve, da se olakša uspostavljanje mira i ostvare miroljubivi odnosi između suprotnih strana. Tokom 1991. u Kanadi restorativna pravda je opisivana kao postojanje principa koji podržavaju i obeštećuju žrtvu uz posredovanje, obeštećuju društvenu zajednicu i uz pomoć kojih se učestvuje u rehabilitaciji delinkvenata uz ograničenu upotrebu restrikcija i nadzora.

Uvođenje i primena restorativne pravde

Zagovornici restorativne pravde zalažu se za neograničenu ekspanziju u njenoj primeni, dok kritizeri ističu da preterani ciljevi samo podrivaju ostvarenje skromnijih ali realnijih uspeha. Neke od glavnih kritika usmerene su na to da se primenom restorativne pravde ne ostvaruju proporcionalni rezultati. Međutim, proporcionalnost i nije jedna od ključnih vrednosti restorativne pravde, kao ni evaluacija njenih uspeha, zato što ona zastupa zadovoljenje svih učesnika tog postupka, što nije suštinska vrednost niti cilj konvencionalnog krivičnog sistema. Smatra se da je osećanje stida važniji vid kontrole kriminaliteta od izrečene krivične sankcije. Kako osećanje stida ne bi proizvelo nepovoljne posledice po delinkventa i žrtvu potrebno je da se proces okonča ritualnim činom kroz ceremoniju reintegracije (Braithwaite, Daly, 2001: 29).

Neke ženske feminističke grupe se ne saglašavaju sa primenom procesa restorativne pravde u slučajevima porodičnog nasilja. Naime, u drugoj polovini dvadesetog veka feministkinje su seksualno nasilje i nasilje u porodici proglasile pojavama koje zaslužuju da budu tretirane kao zločini koje treba kazniti. Restorativna pravda, sa svoje strane, omogućava da napredak postignut na tom planu bude umanjen zato što dozvoljava da se o takvim zločinima raspravlja na privatnim sastancima, gde žene mogu biti dodatno viktimizirane zbog nemogućnosti da se izbegne neravnoteža moći.

S druge strane, u Kanadi Council on Justice and Corrections je u toku 1996. godine podneo izveštaj zasnovan na istraživanju iskustava žrtava nasilja i utvrdio da je ...“kontakt između žrtve i krivičnog suda bio primarni izvor reviktimizacije, frustracije, razočaranja, dosađivanja, pre nego li doprinos u rešavanju problema žrtava“. Isto tako, nevladina organizacija iz Newfoundland-a Provincial Association Against Family Violence PAAFV iznela je rezultate sopstvenog istraživanja o položaju žrtava u krivičnom postupku. Prema ovom izveštaju „žrtve su zabrinute oko sopstvenog minimalnog učešća u krivičnom postupku i da se nekada osećaju kao osobe kojima se sudi umesto osobe koja je optužena za zločin..., a sadašnji sistem funkcioniše tako što delinkvente radije zadržava u sistemu nego što ih ohrabruje da prestanu da vrše zločin“ (Coward, 2000: 2).

Jedan od glavnih pobornika restorativne pravde u SAD Tomas Cavanagh smatra da je klasičan krivičnopravni sistem doživeo krah i da stvara "spiralu učešća siromašnih, mentalno bolesnih i marginalaca", a da restorativna pravda pomaže da ljudi "žive život sa strašću, ispunjen ličnim i zajedničkim ciljevima i snovima u težnji da dostignu svoje potpune mogućnosti". Ovaj bivši novinar koji je proveo dvadeset i osam godina kao izveštač iz suda, smatra restorativnu pravdu izazovom koji je "posvećen kritičkom razmišljanju i doživotnom učenju u toku kojeg se postavljaju pitanja na koja se nema uvek odgovor, gde se čovek usuđuje na nešto izvanredno i preuzima rizik" (Cavanagh, 1998:24).

Identifikacija procesa restorativne pravde i vrste „putokaza“

Howard Zehr i Harry Mika predložili su izvestan broj „putokaza“ u cilju lakše identifikacije procesa restorativne pravde. Učesnici procesa se radije usredsređuju na pretrpljenu štetu nego na kršenje zakona. Prema žrtvi i prema učiniocu se iskazuje uravnotežena briga i obe se strane uključuju u krivični postupak. Popravljanje posledica koje je žrtva pretrpela vrši se kroz povećan interes za zadovoljenje potreba žrtve. Delinkvent se podržava i simultano ohrabruje da razume, prihvati i izrazi spremnost da ispravi zlo koje je naneo. U procesu restorativne pravde mora se prepoznati potreba delinkventa da ispuni obaveze koje su ostvarive, a ne predstavljaju kažnjavanje. Mora se razviti mogućnost da između žrtve i učinioca bude uspostavljen neposredan ili posredan dijalog.

S druge strane, ovi zagovornici restorativne pravde ne isključuju značaj krivičnog sudskog postupka i smatraju da sama društvena zajednica, ili preciznije uža socijalna sredina u čijem se miljeu odigrao zločin, treba da bude deo sudskog postupka, pogotovu kroz povećanje njenih kapaciteta da prepozna zločin i odgovori na njega. U procesu „lečenja“ društva od delinkvencije radije treba podsticati saradnju i reintegraciju nego separaciju i korekciju. S obzirom da u procesu restorativne pravde učestvuju po svojim obeležjima heterogene grupe ljudi, posebno se moraju opažati izvesni neočekivani postupci i neočekivani dobijeni rezultati. Kao poslednji u nizu „putokaza“ je onaj kojim se iskazuje poštovanje za dostojanstvo svakoga, posebno žrtava, delinkvenata i svih dru-

gih učesnika u procesu ostvarivanja pravde (McEvoy, Mika, Hudson, 2002: 469).

Provincial Association Against Family Violence PAAFV zastupa filozofski pristup koncepta restorativne pravde. To nije samo model postupanja drugačiji od tradicionalnog krivičnopravnog sistema, već filozofija ili vizija koja u svesti odražava potrebe žrtve, delinkventa i društvene zajednice. Ova asocijacija se poziva na „...merodavne sudove pravедnosti u zajednici i suđenja u krugu kao podsticaje ili inicijative u procesu restorativne pravde i identifikuje neke oblike rešavanja konflikata kroz alternativno raspravljanje kao prirodne restorativne procese“. Po drugima, restorativna pravda usmerena je na izazivanje osećanja sramote i oproštaj, pa je to postupanje isključivo za dobrobit žrtve, a ne delinkventa (Coward, 2000: 6).

Vrednosti kojima teži restorativna pravda

Restorativna pravda se zasniva na uravnoteženom usmeravanju na delinkventa, žrtvu i zajednicu. Vrednosni sudovi usmereni na delinkventa obuhvataju izvinjenje i osećanje stida za učinjeno delo i reintegraciju. U odnosu na žrtvu, razmatra se pričinjena šteta i mogućnost davanja oproštaja delinkventu, dok bi za društvenu zajednicu bilo važno da se uspostave pređašnji odnosi.

Rezultati i mere programa restorativne pravde zasnivaju se na osnovnim vrednostima koje se odnose na sva tri učesnika ovog procesa. Delinkvent treba da uputi pisano ili usmeno izvinjenje žrtvi i socijalnoj grupi koje trpe zbog njegovog postupka. On mora naučiti da prepozna sopstvenu odgovornost bez posmatranja sebe kao žrtve okolnosti kao i da stekne saznanja o zlu koje je naneo žrtvi. Reintegracija delinkventa znači učenje kako da se vrati u društvenu zajednicu, posebno kroz plan postupanja u cilju „lečenja“ nastalog štetnog postupka.

Kod žrtve treba identifikovati i proceniti nanesenu štetu. U svakom pojedinačnom slučaju pravi se plan popravljanja štete. Žrtva treba da prihvati izvinjenje od delinkventa i da iskaže oproštaj. Vrednosti vezane za društvenu zajednicu usmerene su na popravljanje uništenih odnosa i uspostavljanje novih odnosa unutar zajednice.

Retributivna pravda teži stvaranju sigurnosti u društvu za razliku od restorativne pravde koja ima za cilj uspostavljanje mira u zajednici. Retributivna

pravda usmerena je na izdvajanje nepoželjnih ljudi, kakvi su kriminalci, time što će im se izreći kazna zatvora, kao najrasprostranjenija vrsta krivične sankcije po obimu izricanja u pravnosnažnim osuđujućim presudama. Otuda i mišljenje većine zastupnika restorativne pravde da proces retribucije nije dao željene rezultate zato što su njime uglavnom obuhvaćeni oni „drugačiji“, ljudi sa margina života, koji najčešće i dospevaju pred krivični sud.⁴ To su najčešće: beskućnici, mentalno hendikepirani, siromašni građani i pripadnici manjina. Stvaranje mira u zajednici podrazumeva postupanje sa delinkventima koji su deo društvene zajednice jer će se oni vratiti natrag u tu zajednicu i posle izdržane kazne zatvora. Društvena zajednica, koja se neposredno odnosi na svakog pojedinačnog delinkventa obuhvata: porodicu, prijatelje i osobe sa kojima je delinkvent u poslovnim odnosima. Ovi odnosi obezbeđuju okruženje za razvitak osećanja za društvenu savest, svest da nečiji postupci pogađaju druge ljude i želju da se osoba ostvari kao uzoran član društva.

Uspostavljanje standarda za restorativnu pravdu

U literaturi o restorativnoj pravdi uspostavljanje standarda vezanih za sprovođenje ovog procesa posmatra se kao utemeljenje izvesnih filozofskih koncepcija. Naime, smatra se da je neophodno u nekom obliku postaviti minimum odgovornosti i minimum broja standarda koji će se nadmetati za primat u primeni. Takođe, ljudska prava su ta koja moraju biti zaštićena procesima restorativne pravde. Mnogi učesnici procesa restorativne pravde sebe identifikuju kao osobe angažovane u borbi protiv opresivne državne strukture, koja je posebno vidljiva u penitencijarnoj praksi modernih država.

Za većinu zastupnika restorativne pravde ovaj koncept je filozofski, metodološki i politički značajan. Restorativni metod znači postupak kroz koji se razmatra značaj posledica nepravde nanesene građanima, tako da sve one budu pojedinačno priznate kao početna tačka u njihovom lečenju i sprečavanju, kao i promenu uslova koji su doveli do razvijanja nepravde. Građani se ohrabruju da

preuzmu odgovornost za događaje koji su poslednjih nekoliko vekova posmatrani isključivo kao predmet interesovanja države (Konstantinović-Vilić, Kostić, 2006: 106).

Osnovni standard je da restorativni proces treba da teži izbegavanju dominacije. Ipak, dominacija je i dalje zastupljena u restorativnom procesu kao što se može uočiti i u bilo kojoj drugoj sferi društvene interakcije. Zato svaki program koji u sebi sadrži atribut „restorativan“ mora ujedno biti angažovan u prevenciji dominacije. Svaki učesnik konferencije koji ne dozvoljava drugome da iznese svoj stav ili teži da dominira nad drugim učesnicima mora biti sprečen u takvom svom nastojanju (Braithwaite, 2002: 565). Ukoliko dominacija ipak opstaje ili se drugi učesnici boje da joj se neposredno suprotstave onda moderator treba da zahteva da govore oni nad kojima se vrši subordinacija.

Neravnoteža moći predstavlja strukturalni fenomen. Struktura restorativnih procesa mora biti takva da minimalizuje neravnotežu moći.⁵ Usvojeni standardi usmeravaju pripremni rad učesnika postupka upravo ka postizanju ravnoteže između učesnika postupka. Organizovane grupe zastupnika interesa pojedinih žrtava imaju posebno značajnu ulogu kada postoji neravnoteža moći iskazana u samom deliktu. Time su obuhvaćene grupe za podršku ženama i deci kada je porodično nasilje predmet debate i grupe za podršku ekološke sredine kada se vrše krivična dela protiv prirodne sredine od strane moćnih korporacija.

Smatra se da je podesan postupak najvažniji domen gde se javila potreba za definisanjem standarda. Delinkvent treba da ima pravo na savet advokata o tome da li da prihvati da učestvuje u postupku ili ne. Međutim, suština procesa restorativne pravde, prema Braithwaitu, je da se prevaziđe „suparnički legalizam“, tako da učesnici budu ohrabreni da govore svojim sopstvenim

⁴ Videti mišljenja Cavanagh-a, Braithwait-a i drugih autora na sajtu: <http://www.restorativejustice.com/published.html>

⁵ Postupak restorativne pravde koji se sprovodi prema maloletnom delinkventu, na primer, ne sme se odvijati tako da on bude optuživan u „sobi prepunoj odraslih ljudi“ (Haines, 1998). Ovom postupku treba da prisustvuju odrasle osobe koje sebe vide kao odgovorne da zastupaju interese maloletnika. Ukoliko se takve osobe ne pronađu za prvi krug, postupak se prekida i vraća se u pređašnje stanje da bi se ponovo potražile one osobe koje će zastupati interese deteta i podržati dete. Slično je i u postupanju prema učiniocima porodičnog nasilja koje bi zastupali njihovi patrijarhalni branioci (Citirano prema: Braithwaite, 2002: 565).

rečima radije nego da za njih govore „legalni mirotvorci koji mogu imati interes da polarizuju konflikt“ (Braithwaite, 2002: 565). S obzirom da proces restorativne pravde teži da reintegriše štetu i suzbije stigmatizaciju važno je zabraniti bilo koji oblik degradacije ili ponižavanja u tretmanu.⁶

Ključni princip procesa je poklanjanje iste pažnje svim učesnicima postupka – delinkventu, žrtvi i društvenoj zajednici. Moguće je da položaj pojedinih žrtava bude iskorišćen kao potpora u programima koji su orijentisani samo na prava žrtava. Takvi programi su moralno neprihvatljivi. Pažljivo slušanje izlaganja svih učesnika u postupku predstavlja zabranu nepoštovanja ili ponižavanja drugih i sprečavanje degradirajućih načina reakcije ili kažnjavanja.

Pravo na žalbu je jedan od osnovnih standarda koji mora biti ispoštovan. U onim situacijama kada je krivično pravo osnov po kome se izriče sankcija, u postupku restorativne pravde delinkventi moraju imati pravo žalbe protiv izrečene sankcije državnom organu, odnosno nadležnom krivičnom sudu. Međutim, to ne znači da svi mehanizmi krivičnopravne procedure istovremeno odgovaraju ideji postupka restorativne pravde. To se posebno odnosi na prisustvo javnosti u postupku. S jedne strane, izbegavanje stigmatizacije pojedinih učesnika u postupku restorativne pravde i obezbeđivanje dijaloga bez dominacije podrazumeva izvesnu diskretnost, pogotovu onda kada učesnici nisu saglasni da se postupak odvija uz prisustvo stručne ili opšte javnosti. Ako su učesnici saglasni da se postupak odvija uz prisustvo javnosti važno je obezbediti učešće istraživača, kritičara, novinara, sudija i kolega iz programa restorativne pravde drugih sredina. Tako će se izneti kritički stavovi, iskustva drugih postupaka, kao i načinjene pogreške. U literaturi se iznose mišljenja koja idu u prilog ovom drugom shvatanju i ističe važnost novinskih izveštača čiji je zadatak da objektivno

6 Postoji standard po kome delinkventi i žrtve imaju pravo na prisustvo advokata za vreme sprovođenja procesa restorativne pravde. Međutim, standard po kome advokati imaju pravo da govore u postupku čini se ipak neopravdanim jer se takav govornik smatra pretnjom ka „integritetu osnaživanja procesa restorativne pravde“. To ne znači da advokat treba da ima bezuslovnu zabranu govora. Naprotiv, ako se svi učesnici saglase da treba da čuju neko stručno mišljenje onda to mišljenje treba i izneti tokom postupka. To posebno važi u slučaju kada su pravnici potpisali legalni sporazum o saradnji i prošli obuku za posredovanje. Ibid.

obaveštavaju o poštovanju ili nepoštovanju osnovnih standarda restorativne pravde.

U formulisanju standarda restorativne pravde moraju se ispoštovati i neki međunarodno priznati instrumenti o zaštiti osnovnih ljudskih prava. Opšta deklaracija o pravima čoveka UN definiše specifične vrednosti i prava ljudi koji se promovisu i kroz proces restorativne pravde.⁷ Deklaracija obuhvata pravo na život, slobodu i bezbednost ličnosti, pravo na zaštitu od samovoljnog oduzimanja tuđe imovine, pravo na zdravlje i medicinsku brigu, kao i pravo na učešće u demokratskim procesima. Sa stanovišta restorativne pravde interesantan je čl. 5 koji predviđa da niko neće biti izložen torturi ili surovom, nehumanom i ponižavajućem postupku ili kazni. Zagovornici restorativne pravde smatraju da su države članice UN interpretirale ovaj član na najpermissivniji način koji ne zadovoljava standarde restorativne pravde. Zato je ovaj član za njih neka vrsta „izazova“ za primenu u restorativnoj pravdi, kao minimum „anti-kažnjivog prostora“.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine usmeren je ka daljem „samoodređivanju“ građana država članica.⁸ Naime, Paktom je propisano da svako lice koje je uhapšeno ili pritvoreno zbog krivičnog dela bude u najkraćem roku predato sudiji ili nekoj drugoj vlasti zakonom ovlašćenoj da vrši sudske funkcije i mora u razumnom roku da bude suđeno ili oslobođeno (čl. 6). Takođe Paktom je predviđeno da su svi jednaki pred sudovima i sudovima pravde (čl. 14). U Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima države članice se obavezuju da priznaju pravo koje ima svako lice na najbolje psihičko i mentalno zdravlje koje može da postigne (čl. 12).⁹ Godine 1989. usvojen je Drugi opcioni protokol Pakta o građanskim i političkim pravima koji obuhvata učešće političkih partija u aboliciji smrtne kazne. Takođe, zagovornici restorativne pravde saglasni su sa svim vrednostima i pravima iz Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije prema ženama¹⁰ i Standardnim mini-

7 Opšta deklaracija o pravima čoveka, usvojena i proklamovana od strane Generalne Skupštine rezolucijom 217A (III) od 10. decembra 1948. godine.

8 Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Službeni list SFRJ br. 7/71.

9 Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Sl. List SFRJ br. 7/71.

10 Sukcesorskom izjavom od 12. marta 2001. godine,

malnim pravilima za mere nepritvaranja iz 1990. godine (Tokijska pravila). Za izgradnju i primenu restorativne pravde važne su odredbe Deklaracije o osnovnim principima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe moći koju je usvojila Generalna skupština UN-a 1985. godine. Ona obuhvata relevantne vrednosti koje bliže objašnjavaju instrumente zaštite osnovnih ljudskih prava poput: „zaštite okoline“ (čl. 10), „sažaljenja“ (čl. 4), „povraćaja u pređašnje stanje“, „obeštećenja“ (čl. 5), „restauraciju prava“ (čl. 8) i reguliše „normalne mehanizme za razrešavanje sporova, uključujući medijaciju, presuđivanje i uobičajenu pravdu i lokalne običaje“ (čl. 7), što je pravni osnov za primenu restorativne pravde u svim onim situacijama kada treba olakšati pomirenje i obeštetiti žrtvu. Osim toga na evropskom planu značajna je i Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine¹¹. (Papić, 2002: 396) Prema odredbama Konvencije niko ne sme biti podvrgnut mučenju ili nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju (čl. 3). Svako ima prava na pravičnu i javnu raspravu u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, obrazovanim na osnovu zakona (čl. 6). Konvencijom je zabranjena diskriminacija po bilo kom osnovu, kao što su: pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom i drugo (čl. 14).

Na evropskom kontinentu, sadašnji oblik medijacije između žrtve i učinioca otpočeo je da se primenjuje osamdesetih godina prošloga veka. Prvi pilot projekat sproveden je 1981. godine u Norveškoj, a Finska je sledila taj put dve godine kasnije. U Austriji model je nazvan „rešavanje delikta izvan suda“ i prvi put je predstavljen od strane države pred maloletničkim sudovima 1988. godine, a zatim je ugrađen u Zakonik o krivičnom

postupku od 1. januara 2000. godine. U Engleskoj, posle skromnih eksperimenata iz 1979. godine, u periodu od 1985-87. godine primenjena su četiri projekta, ali nisu naišli na takav odjek kao u Nemačkoj. Naime, u Nemačkoj je taj proces počeo skoro u isto vreme kada i u Engleskoj, ali se do sada razvilo preko četiri stotine službi za primenu restorativne pravde.

Uopšte, tokom devedesetih godina prošlog veka, ovaj se proces proširio u Evropi. 8. decembra 2000. godine, posle dvogodišnjih priprema, ustanovljen je Evropski forum za medijaciju između žrtve i učinioca i restorativnu pravdu (European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice), sada samo Evropski forum za restorativnu pravdu (European Forum for Restorative Justice). Tada je donet Statut ove organizacije, gde je u čl. 4 određen opšti cilj rada Foruma. Taj cilj sastoji se u tome da forum pruži pomoć u ustanovljavanju i razvoju medijacije između učinioca i žrtve i u drugim oblicima prakse za primenu restorativne pravde širom Evrope.¹²

Evropska unija usvojila je dokument pod nazivom Okvirna odluka o položaju žrtve u krivičnim postupcima (*the Framework Decision on the standing of victims in criminal proceedings*) 22. marta 2002. godine. Pun opseg zaštite zagarantovan Odlukom počeo je da se primenjuje tek posle četiri godine. Mere u cilju umanjenja teškoća oko primene Odluke u lokalnim zajednicama i obezbeđivanje pristupa besplatnoj pravnoj pomoći stupile su na snagu tek marta 2004., dok je promocija medijacije bila predviđena za 2006. godinu.¹³

Neki autori, poput Braithwait-a, daju predloge standarda koji bi bili osnov za postupanje. (Braithwait, 2002:569) Tako, ovaj autor razlikuje standarde ograničenja ili prinude koji precizno određuju prava i ograničenja i standarde uvećavanja ili maksimizirajuće standarde. Standardi ograničenja, po predlogu ovog autora, bili bi: odsustvo dominacije; ostvarivanje prava; poštovanje gornjih zakonskih maksimuma krivičnih sankcija; slušanje drugih uz puno poštovanje; poklanjanje podjednake pažnje svim učesnicima; odgovornost i mogućnost žalbe; poštovanje svih osnovnih ljudskih

Srbija i Crna Gora je nastavila članstvo i u svim drugim konvencijama koje se odnose na prava žena, a kojima je depozitar Generalni sekretar UN. Srbija i Crna Gora je država članica Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije prema ženama. Opcioni protokol uz ovu Konvenciju ratifikovan je decembra 2002. godine. *Inicijalni izveštaj o primeni Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima u SRJ za period od 1992-2002. godine*, 2003 Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beograd

11 Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, izmenjena u skladu sa Protokolom br. 11, Rim, 4. novembra 1950.

12 Videti: www.euforum.org (pristup sajtu 15.3.2007.)

13 Videti: *New rights for victims of crime in Europe - The future.htm* (pristup sajtu 17.3.2007.)

prava proklamovanih dokumentima UN. Standardi najvećih vrednosti ili maksimizirajući standardi odnose se na: uspostavljanje ljudskog dostojanstva; obnavljanje uništene imovine; obnavljanje narušenog zdravlja; obnavljanje uništenih ljudskih odnosa; obnavljanje zajednice; obnavljanje okoline; emocionalno obnavljanje; obnavljanje slobode; obnavljanje sažaljenja i brige za druge; uspostavljanje mira; obnavljanje građanskog osećanja dužnosti; priprema društvene podrške za neograničeni razvoj ljudskih sposobnosti; prevencija buduće nepravde.

Ove vrednosti ne proističu samo iz tekstova međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima, već predstavljaju i deo empirijskog iskustva sakupljenog kroz iskaze žrtava i delinkvenata o tome šta bi oni želeli da se postigne kroz proces restorativne pravde.

U standardima ograničenja pored zabrane dominacije važno mesto zauzima i standard ostvarivanja prava. Ostvarivanje prava znači da svi učesnici treba da imaju mogućnost da budu „opunomoćeni“ da iskažu svoje sopstvene priče na sebi svojstveni način. Time bi obznaneli bilo koji osećaj nepravde koji žele da vide kao ispravljen. Nepoštovanjem standarda najvećih vrednosti bi se, zbog subjektivnog doživljaja nepravde, postigla netrpeljivost. Prihvatanjem standarda ograničenja učesnici nisu limitirani u postizanju standarda sa liste najvećih vrednosti. Kod standarda najvećih vrednosti mera se ne sastoji u tome da oni uvek budu svi striktno sprovedeni, već da se razvijaju kroz veliki broj slučajeva koji su u programu restorativne pravde. Evaluacioni proces sastojao bi se u njihovom poređenju sa slučajevima koji nisu bili u programu.

Sve ove vrednosti su restriktivne u određivanju kazni. Njihovo poštovanje i sprovođenje teži ka primeni nekih drugih mera zato što ciljevi i sredstva sprovođenja restorativne i retributivne pravde nisu isti. Standardi najvećih vrednosti predstavljaju različite oblike lečenja koji imaju svoje uporište u međunarodno priznatim ljudskim pravima i empirijskom iskustvu onoga što učesnici žele da „izleče“ kroz proces restorativne pravde. Emocionalno obnavljanje ili emocionalna restoracija tako će za nekoga biti oslobađanje od osećanja straha, za drugog učesnika oslobađanje od mržnje, za nekog sledećeg od stida ili nepoželjnih osobina sopstvenog karaktera. Obezbeđivanje socijalne

podrške za potpuni razvoj ljudskih sposobnosti usmeren je ka organima formalne društvene kontrole i njihovom daljem opstanku kao razvojnih a ne statičnih institucija. Smatra se, naime, da državne, regulativne institucije onemogućavaju razvoj ljudskih sposobnosti, među kojima organi krivičnog sistema usmereni na kažnjavanje predstavljaju najtipičniji primer.

U procesu sprovođenja restorativne pravde Braithwaite ističe značaj pomoćnih standarda koje posmatra kao: žaljenje ili pokajanje zbog učinjene nepravde; izvinjenje, osuda čina, oprostaj, milost. (Braithwaite, 2002: 570)

Svi ovi standardi su ugrađeni u međunarodno-pravne dokumente o ljudskim pravima. Lista ovih standarda razlikuje se od liste standarda uvećavanja po konceptualnom kriterijumu. Desmond Tutu (1999) je izjavio da budućnost ne postoji bez oprostaja, što je postala ideja vodilja mnogih pobornika restorativne pravde. Međutim, oprostaj se razlikuje od slušanja drugih uz puno poštovanje, što mora biti osnovni standard restorativne pravde. Zalaganje da svako bude saslušan ne znači istovremeno insistirati na oprostaju, požurivati davanje oprosta. Braithwaite¹⁴ čak insistira na tome da je okrutno i pogrešno očekivati od žrtve zločina da oprost (Braithwaite, 2002: 571). Slično tome, pokajanje koje je silom ili formalno izvučeno iz delinkventa takođe nema moralnu snagu.¹⁵

Zaključak

Restorativna pravda, umesto retribuciji teži ka ponovnom uspostavljanju stanja narušenog izvršenjem krivičnog dela, što se postiže primenom raznih metoda: posredovanjem između učinioca krivičnog dela i žrtve, izvinjenjem, mirenjem, naknadom štete ili drugim oblicima nadoknade pričinjene štete žrtvi.

14 Dalje ovaj autor konstatuje da su izvinjenje, oprostaj i milosrđe darovi koji „imaju značenje samo onda ako izviru u iskrenoj želji osobe koja oprašta, izvinjava se ili prima milosrđe“.

15 Upoređujući predložene standarde Braithwait ističe da se standardi ograničavanja moraju prihvatiti i primeniti kao ograničenja. Listu standarda najvećih vrednosti zagovornici restorativne pravde treba „aktivno da ohrabruju“ u restorativnom procesu, dok pomoćne standarde posmatra kao nešto što ne treba da se „požuruje“ u restorativnom procesu, već oni predstavljaju rezervne ali i sastavne delove uspešnog procesa restorativne pravde.

Teškoće u sprovođenju ovih standarda su u tome što ih neki posmatraju kao neodređene vrednosti i manjkave specifičnosti za sprovođenje procesa restorativne pravde. Međutim, oni treba da se primenjuju u praksi tako što će evaluacija na osnovu prethodnih empirijskih pokazatelja iz primene pomoći da se podstakne savetodavna regulativa za razliku od legalističke regulative u postupku sprovođenja retributivne pravde. U literaturi se kao primer navodi pravo na brzo suđenje koje je predviđeno odredbama zakonika o krivičnom postupku savremenih država¹⁶. Ovo pravo predstavljeno je i kao specifična odredba iz Pekinških pravila za maloletničko pravosuđe.¹⁷ Međutim, upravo ovo pravilo može biti preispitano sa stanovišta filozofskog koncepta restorativne pravde. Naime, praksa je pokazala da u slučajevima kada su žrtve teško traumatizovane izvršenim krivičnim delom potrebno je da protekne određeni vremenski period pre nego one postanu spremne da prihvate „lečenje“ kroz postupak restorativne pravde. Žrtvama treba omogućiti to pravo ali ne u onoj meri da posluži kao izgovor za proizvoljno zadržavanje delinkventa u pritvoru koji još nije oglašen krivim. S druge strane, neka prava, kao pravo na žalbu preuzeto iz legalističke regulative je visoko specifičan standard u sprovođenju restorativne pravde koji, bez izuzetka, mora biti ispoštovan.

U domaćoj stručnoj i opštoj javnosti poznavanje standarda i principa restorativne pravde nije zastupljeno u većoj meri. Kancelarija UNICEF-a u Beogradu organizovala je nekolicinu stručnih skupova sa centrima za socijalni rad, timovima za suzbijanje maloletničke delinkvencije pri sekretarijatima unutrašnjih poslova i ustanovama za izvršenje vaspitnih mera institucionalnog karaktera. Međutim, smatra se da sve to nije bilo dovoljno za bolje upoznavanje ovog procesa.

Savremene države teže da kao osnov komunikacije među ljudima razviju toleranciju – trpeljivost prema različitostima, bez obzira da li su one etičke, rasne ili ekonomske prirode. Na različitost

treba gledati bez prigovaranja. Međutim, trpeljivost često nije dovoljna da se njome najtačnije odredi sadašnjost i po mišljenju nekih pobornika restorativne pravde, ona nije rešenje. Tolerancija, sama po sebi, kao pojedinačni, izdvojeni personalni akt, ne utiče na „lečenje“ društvenih rana niti pak eliminiše socijalnu izolaciju i očaj (Cavanagh, 2000). Zagovornici restorativne pravde radije ističu da rešavanje pitanja društvenih devijacija pre treba da se zasniva na „opštoj dobrobiti“ zajednice. Opšta dobrobit zajednice određuje se kao „čitava mreža društvenih uslova koji omogućavaju pojedincima i grupama ljudi da se u potpunosti razviju i žive punim životom ali tako da svako ne bude usmeren samo na sebe, već su svi odgovorni za sve druge oko sebe“ (Cavanagh, 2000).

Opšta dobrobit u jednoj ljudskoj zajednici znači da svako ima obavezu da doprinese razvoju opšteg dobra u društvu, u interesu pravde, kao i u iznalaženju rešenja socijalnih pitanja u jednoj društvenoj zajednici. Upravo se na tome zasniva osnovna kritika retributivne pravde. Naime, retributivni krivičnopravni sistem upravljen je na kažnjavanje delinkventa, naročito putem izricanja kazni institucionalnog karaktera. Ustanove za izvršenje kazne zatvora često se opisuju rečima „uvreda ljudskog dostojanstva ...i otrov u krvotoku nacije“. Takav sistem nije uticao na suzbijanje kriminaliteta zato što se ne bavi razrešenjem uzroka kriminalnog ponašanja. Ti uzroci najčešće se nalaze u najbližem socijalnom okruženju delinkventa, u sredini u koju se on inače vraća po isteku kazne.

Vizija restorativne pravde, u kontekstu opšteg dobra, usmerena je na postizanje mira u društvenoj zajednici putem popravljanja odnosa u društvu, što se odnosi na sve članove zajednice. Suština sprovođenja restorativne pravde je „lečenje“ svake osobe koja je povezana sa zločinom putem popravljanja, a ne putem kažnjavanja. Celokupan proces treba da se zasniva na izvinjenju, oprostaju i uspostavljanju čvrste povezanosti ljudi unutar zajednice.

Literatura

Braithwaite, J., Daly, K. (2001) Muškosti, nasilje i kontrola zajednice, *Temida*, 2, str. 29-44.

Braithwaite, J. (2002) Setting Standards for Restorative Justice, *British Journal of Criminology* 42, str. 563-577.

16 Ovo pravo predviđeno je i u čl. 16. Zakonika o krivičnom postupku SRJ po kome okrivljeni ima pravo da u najkraćem roku bude izveden pred sud i da mu bude suđeno bez odlaganja. Sud je dužan da postupak sprovede bez odlaganja i da onemogući svaku zloupotrebu prava koja pripada licima koja učestvuju u postupku.

17 Videti: *United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice – Beijing Rules* (1995) Defence for Children International, s. 5.

Cavanagh, T. (1998) Adopting New Values for the Courts: What is Restorative Justice? *The Court Manager*, 13/ 2/3, Williamsburg, VA: National Association for Court Management, str. 24-27. <http://www.restorativejustice.com/Tom.html>

Cavanagh T. (2000) Restorative Justice and the Common Good: Creating a Culture of Forgiveness and Reconciliation, BLUEPRINT for Social Justice, Vo. LIII, No. 8, str. 24-27, <http://www.lojno.edu/twomey/blueprint/blueprint/april2000.htm>.

Coward, S. (2000) Restorative Justice in Cases of Domestic Violence: Healing Justice? *Directed Interdisciplinary Studies*, Carleton University. http://www.hotpeachpages.com/resources/rs_cases_of_dv_sv.htm od 17.02.2004.

Inicijalni izveštaj o primeni Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima u SRJ za period od 1992-2002. godine, 2003, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beograd.

Konstantinović-Vilić, S., Kostić, M. (2006) *Penologija*. Niš: SVEN.

Kostić, M. (2005) Restorativna pravda – smisao i mogućnosti primene, *Socijalna misao*, 2-3, str. 45-66.

McEvoy, K., Mika, H., Hudson, B. (2002) „Introduction – Practice, Reformance and Prospects for Restorative Justice”, *British Journal of Criminology* 42, str. 469-475.

Opšta deklaracija o pravima čoveka, usvojena i proklamovana od strane Generalne Skupštine rezolucijom 217A (III) od 10. decembra 1948. godine.

Papić, T. ur. (2002) *Zbirka odluka o ljudskim pravima II, odluke Evropskog suda za ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, str. 396-430.

United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice – Beijing Rules, 1995, Defence for Children International.

Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, „Službeni list SFRJ” br. 7/71.

Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, „Sl. List SFRJ” br. 7/71.

Zakonik o krivičnom postupku, „Sl. List SRJ” 70/2001 i 68/2002; „Sl. glasnik Republike Srbije”, br. 58/2004 od 28. maja 2004. godine; 85/2005; 115/2006.

Miomira KOSTIĆ, Ph.D.

Setting Standards of Restorative Justice

In the article the author deals with the basic theoretical statements and discussions about the practical use of restorative justice. She discusses the questions of introducing and application of restorative justice in order to reach the balance of interests between a victim, society and a delinquent. There is no unique statement about the restorative justice concept, so the authors make this concept by listing certain activities with respect of standards and principles. Also she emphasizes the values of restorative justice process. A part of the article is dedicated to the standards for restorative justice that are harmonized with the international documents of human rights.

Keywords: restorative justice, standards, principles, retributive justice

TEMIDA

Maj 2007, str 15-23

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/tem0701015J

Novine u krivičnom zakonodavstvu o maloletnicima u svetlu restorativne pravde

Dr Dragan JOVAŠEVIĆ*

Početak 2006. godine u Republici Srbiji je stupilo na snagu novo materijalno i izvršno krivično zakonodavstvo. Tako je Republika Srbija dobila jedinstveni Krivični zakonik koji je obuhvatio sve materijalno-pravne odredbe osim odredbi vezanih za krivičnopravni položaj maloletnih lica. Naime, sistem krivičnih sankcija za maloletne učinioce krivičnih dela, postupak izricanja i način, postupak i uslovi izvršenja maloletničkih krivičnih sankcija su uređeni propisima posebnog zakona – Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica. Među značajnim novinama koje donosi novo maloletničko krivično pravo svakako je sistem mera diverzionog postupka, odnosno sistem vaspitnih naloga kojima se izbegava primena krivičnih sankcija u slučajevima kada to nije nužno sa aspekta suzbijanja kriminaliteta. Upravo o oblicima vaspitnih naloga kao vrsti mera koje vode efikasnijem sistemu restorativne pravde u našem novom maloletničkom krivičnom zakonodavstvu govori ovaj rad.

Ključne reči: maloletnik, krivično delo, zakon, krivične sankcije, vaspitni nalozi, javni tužilac, sud.

Uvodna razmatranja o maloletničkom krivičnom pravu

Maloletničko krivično pravo je deo, segment krivičnog prava jedne zemlje koje zbog obilja specifičnih rešenja u poslednje vreme u nizu evropskih zemalja¹ dobija karakter samostalne pravne

(pozitivno pravne), ali i naučne discipline. Radi se, naime, o posebnoj, zaokruženoj i autonomnoj celini koja sadrži niz specifičnih rešenja u odnosu na punoletne učinioce krivičnih dela (Stojanović, 2005: 344). Neretko se stoga u literaturi za ovu granu prava upotrebljava naziv para-krivično pravo ili kvazi-krivično pravo (Stojanović, 2005: 344) koje se odnosi na maloletna lica.

To je skup zakonskih propisa kojima se određuje krivičnopravni status maloletnih lica (kao učinilaca krivičnih dela odnosno maloletnih lica kao žrtava krivičnih dela). To je pravo koje propisuje poseban tretman prema maloletnim učiniocima krivičnih dela (Marjanović, 1998:361). Tako ovaj naziv, koji se često u pravnoj teoriji određuje kao kriminalno-politički postulat, obuhvata granu prava sa krivičnopravnim odredbama koje se primenjuju na maloletne učinioce krivičnih dela i koje odslikavaju poseban, specifičan karakter ove grane prava. To je pravo koje se zasniva na ličnosti učinioca delikta (Taterstrafrecht), a ne na samom deliktu (Tatstrafrecht). Ili drugim rečima, to je sistem zakonskih pravni propisa kojima se određuje sistem krivičnih sankcija za maloletne učinioce krivičnih dela, a pod određenim uslovima i za punoletne učinioce, te postupak za izricanje i izvršenje ovih sankcija od strane nadležnih državnih organa.

Maloletničko krivično pravo tako predstavlja skup (sistem) zakonskih propisa kojima je regulisan položaj (prava i obaveze) maloletnika u krivičnom

* Prof. dr Dragan Jovašević je vanredni profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu. E-mail: jovas@prafak.ni.ac.yu

1 U Nemačkoj, Francuskoj, Hrvatskoj i sada Republici Srbiji je ova grana prava formalno izdvojena iz krivičnog zakona (zakonika). Tako je u Nemačkoj u primeni Zakon

o maloletničkom krivičnom pravosuđu od 11. decembra 1974. godine (sa izmenama od 30. juna 1990. godine) – Jugendgerichtsgesetz, u Francuskoj je u primeni Ordonnance No. 45-174 du 2. fev. 1945. godine dopunjena Zakonom broj 2002-1138 od 9. septembra 2002. godine, u Hrvatskoj je u primeni Zakon o sudovima za mladež iz 1998. godine

pravu u celosti. Ove odredbe se prvo odnose na pojam i vrste maloletnika kao subjekata krivičnog prava (aktivni i pasivni subjekt), na vrste, uslove i način propisivanja i izricanja krivičnih sankcija prema maloletnim učiniocima krivičnih dela, postupak za izricanje krivičnih sankcija za maloletnike (koji predstavlja posebnu, specifičnu vrstu krivičnog postupka – specifičnog po organima za pokretanje i vođenje krivičnog postupka i za izricanje i izvršenje krivičnih sankcija, arhitektonici i toku postupka i učešću posebnih vandsudskih – vankrivičnosudskih organa u postupku izricanja i izvršenja krivičnih sankcija) i na kraju postupak izvršenja izrečenih krivičnih sankcija. Ono se nizom svojih odredbi sadržinski, a i po formi izdvaja od krivičnog prava koje se primenjuje prema punoletnim učiniocima krivičnih dela. Pod određenim, zakonom predviđenim uslovima ono se izuzetno primenjuje i prema punoletnim učiniocima krivičnih dela (Jovašević, 2006: 270).

Sledeći tendencije prisutne poslednjih decenija u nekim evropskim zemljama (Nemačka, Francuska, Hrvatska, Crna Gora, Bosna i Hercegovina) i u Republici Srbiji je pri nedavno izvedenoj radikalnoj reformi u oblasti krivičnog prava donet poseban Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (ZOMUKD).² Na taj način je maloletničko krivično pravo formalno izdvojeno iz Krivičnog zakonika, odnosno Zakonika o krivičnom postupku i Zakona o izvršenju krivičnih sankcija.

Karakteristike maloletničkog krivičnog prava

U našem krivičnom pravu Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika FNRJ iz 1959. godine (Perić, 1990: 125-131) izdvojene su odredbe o kažnjavanju maloletnih učinilaca krivičnih dela u posebno poglavlje. Takođe, u Zakoniku o krivičnom postupku³ su bile predviđene posebne odredbe o postupku prema maloletnicima (čl. 464-504. ZKP u Republici Srbiji u važnosti

2 "Službeni glasnik Republike Srbije" broj 85/2005.

3 Zakonik o krivičnom postupku u primeni u Republici Srbiji, "Službeni list SRJ" broj: 70/2001 i 68/2002 i "Službeni glasnik Republike Srbije" broj 58/2004, 85/2005 i 115/2005 i Zakonik o krivičnom postupku u primeni u Republici Crnoj Gori, "Službeni list Republike Crne Gore" broj 71/2003 i 7/2004.

do donošenja posebnog zakona 2005. godine, odnosno čl. 466-506. ZKP u Republici Crnoj Gori), dok republički zakoni o izvršenju krivičnih sankcija (u Republici Srbiji samo do 1. januara 2006. godine) predviđaju postupak, način i uslove izvršenja izrečenih maloletničkih krivičnih sankcija. Tako je stvoreno maloletničko krivično pravo sa sledećim karakteristikama (Singer, Miškaj Todorović, 1989: 34-56 ; Hirjan, Singer, 2001: 56-65):

a) Krivičnopravne odredbe se ne odnose na lice koje u vreme izvršenja krivičnog dela nije navršilo 14 godina (član 2. ZOMUKD). Takva lica se nazivaju deca i ona nisu aktivni subjekt krivičnog prava. Prema njima je u potpunosti isključena primena krivičnog prava, ali oni zato podležu primeni odredbi nekih drugih grana prava (npr. porodičnog prava, prava socijalnog staranja, prekršajnog prava i slično).

b) Štaviše strogo, posmatrano, jezičkim i gramatičkim tumačenjem pojam "maloletnog učinioca krivičnog dela" nije moguć jer krivičnog dela nema bez postojanja krivice na strani njegovog učinioca (prema objektivnom shvatanju pojma krivičnog dela iz člana 14. KZ RS), a pojam krivice je nespojiv (inkompatibilan) sa pojmom deteta, pa čak i sa pojmom maloletnika. Stoga i sam zakon upotrebljava prilično nemuštu formulaciju "maloletnik koji je izvršio protivpravno delo koje je u zakonu predviđeno kao krivično delo". I dalje, isključeno je postojanje i utvrđivanje krivice maloletnih učinilaca krivičnih dela (Carić, 2002: 56-69).

c) Maloletničko krivično pravo kao zaokruženi sistem krivičnopravnih propisa koje se primenjuju prema maloletnim učiniocima krivičnih dela je lišeno brojnih pojmova i instituta koje inače poznaje krivično pravo koje se primenjuje prema punoletnim licima kao što su : krivica, kazna, kazneni i retributivni sistem, srazmernost kazne stepenu opasnosti učinioca i težini učinjenog krivičnog dela, odmeravanje kazne za dela u sticaju. U osnovi ovog sistema se nalaze određeni međunarodnopravni standardi predviđeni u Minimalnim standardnim pravilima za maloletničko krivično pravosuđe (tzv. Pekinška pravila) usvojena od strane OUN 1985. godine.

d) Sistem maloletničkog krivičnog prava treba da bude podređen kriminalnopolitičkim ciljevima – a to je vaspitanje maloletnog učinioca krivičnog dela i njegovo prevaspitanje. Na taj način je istaknut specijalno preventivni karakter ove grane

prava čime je napušten njegov dotadašnji "terapeutski" karakter. U teoriji se stoga ističe da su maloletničke krivične sankcije u prvom redu mere pomoći, mere socijalizacije sa što manje elemenata prinude, ograničenja prava i sloboda i represije, a sve više mere pomoći, brige, nadzora i otklanjanja i predupređivanja smetnji i uslova za njihov normalan i nesmetan razvoj i sazrevanje. To u krajnjoj liniji i odgovara tzv. Havanskim pravilima koje je OUN usvojila 1990. godine koja u odnosu na maloletne učinioce krivičnih dela zahteva isključenje ili svođenje na minimum bilo kakvog oblika lišenja slobode (član 11. tačka b.).

e) Među krivičnim sankcijama prema maloletnim učiniocima krivičnih dela primat imaju vaspitne mere nad kaznom koja predstavlja izuzetak izražen u primeni maloletničkog zatvora (Čolić Sijerčić, 2001: 30-36). Zakon poznaje devet vaspitnih mera sistematizovanih u tri grupe: 1) mere upozorenja i usmeravanja (koje su u Republici Srbiji zamenile ranije postojeće disciplinske mere), 2) mere pojačanog nadzora i 3) zavodske mere. Maloletničkim zatvorom može se kazniti samo izuzetno stariji maloletnik ako je izvršio teško krivično delo za koje je predviđena kazna zatvora preko pet godina. Dakle, vaspitne mere su osnovni oblik reagovanja društva prema maloletnim učiniocima krivičnih dela. Pri tome u primeni vaspitnih mera treba ići postepeno, stepenasto. Naime, prioritet u primeni imaju blaže vaspitne mere (mere upozorenja i usmeravanja), a tek potom teže vaspitne mere (mere pojačanog nadzora i na kraju zavodske vaspitne mere). Štaviše, primat u primeni imaju ne krivične sankcije već njihovi supstituti koji imaju karakter neformalne sankcije pri čemu je i takva primena svedena na najmanju moguću meru (Fedovo, Skuratov, 2005: 65-66).

f) No, pored i umesto krivičnih sankcija, moderna krivična zakonodavstva (Nemačka, Francuska, Slovenija, Hrvatska, Crna Gora, Bosna i Hercegovina) poznaju različite mere alternativnog karaktera (supstituti krivičnih sankcija) čija se primena preporučuje prema "teoriji neintervenisanja" (Perić, 2005: 7-10) kad god je moguće izbegavanje krivičnog pravosuđa preko skretanja krivičnog postupka (diversion) posebno kada se radi o bagatelnom, epizodnom, primarnom, situacionom ili slučajnom kriminalitetu. To su različite mere *sui generis* u vidu vaspitnih naloga, uputstava, zabrana ili preporuka čiji je cilj da se izbegne ili odloži

vođenje krivičnog postupka prema maloletnom učinioocu krivičnog dela. Zapravo, cilj je primene ovih mera skretanje postupka prema maloletnim licima sa krivičnog prava na druge grane prava (npr. porodično pravo ili pravo socijalnog staranja). Ovakvo je rešenje u skladu sa članom 40. stav 3. tačka b. Konvencije UN o pravima deteta⁴ koji zahteva od država potpisnica da preduzmu mere kad god je moguće i poželjno da se uvede postupanje sa decom i maloletnicima koji su prekršili zakon bez pribegavanja sudskom postupku.

g) U našem pravnom sistemu postoje posebni organi maloletničkog krivičnog pravosuđa (Marjanović, 1998: 362; Carić, 1971: 190): posebna odeljenja za maloletničku delikvenciju u organima unutrašnjih poslova, posebni javni tužilac za maloletnike i posebni sudija za maloletnike, odnosno veća za maloletnike pri okružnom sudu. Sva lica koja postupaju u krivičnom postupku prema maloletnicima moraju da imaju posebna, specijalna znanja iz oblasti o pravima deteta i prestupništvu (delinkvenciji) mladih. Veće za maloletnike u prvostepenom sudu je sastavljeno od sudije za maloletnike i dvojice sudija porotnika različitog pola (koji moraju biti iz reda nastavnika, učitelja, vaspitača i drugih stručnih lica koja imaju iskustvo u radu sa decom i mladima). Nadležnost suda se utvrđuje prema mestu prebivališta odnosno boravišta maloletnika. Pri tome, posebnu i aktivnu ulogu u krivičnom postupku (pri izricanju i izvršenju vaspitnih naloga odnosno vaspitnih mera) imaju i organi vankrivičnog pravosuđa – organ starateljstva.

h) U krivičnom postupku prema maloletnicima, organi krivičnog gonjenja i sud imaju široka diskreciona ovlašćenja u pogledu pokretanja, vođenja ili okončanja shodno načelu oportuniteta. Prvo, javni tužilac za maloletnike odnosno sudija za maloletnike mogu odlučiti da izreknu u smislu člana 5. ZOMUKD maloletniku jedan ili više vaspitnih naloga (koji nisu krivične sankcije) umesto da pokrenu krivični postupak ili, pak, da pokrenuti postupak obustave ako se radi o krivičnom delu za koje je propisana kazna zatvora do pet godina ili novčana kazna. Drugo, prema članu 58. ZOMUKD javni tužilac za maloletnike, kada se radi o krivičnom delu za koje je propisana kazna zatvora do pet godina ili novčana kazna, može da odluči da ne zahteva pokretanje krivičnog postupka ako smatra da ne bi bilo celishodno da se vodi

4 "Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori" broj 15/90.

krivični postupak prema maloletniku s obzirom na prirodu krivičnog dela i okolnosti pod kojima je delo učinjeno, raniji život maloletnika i njegova lična svojstva. Treće, kada je vaspitna mera ili kazna maloletničkog zatvora izrečena maloletniku i u toku je njihovo izvršenje, javni tužilac za maloletnike može da odluči da ne zahteva pokretanje krivičnog postupka za drugo krivično delo maloletnika ako s obzirom na težinu učinjenog dela i kaznu odnosno vaspitnu meru koja se izvršava ne bi imalo svrhe vođenje krivičnog postupka i izricanje krivične sankcije za drugo delo. U tom slučaju on obaveštava u roku od osam dana oštećenog koji može od veća za maloletnike neposredno višeg suda da zahteva da odluči o pokretanju krivičnog postupka i u ovim slučajevima. Princip korisnosti je primarniji od principa pravičnosti.

Diskreciona ovlašćenja suda sastoje se dalje ne samo u širokoj slobodi pri izboru jedne ili više vaspitnih naloga, odnosno vaspitnih mera nego i u mogućnosti da već izrečenu meru zameni drugom pogodnijom merom ili je, pak, obustavi od daljeg izvršenja ako to zahteva konkretna situacija (Jovanović, Jovašević, 2002: 311-312).

Za dalji razvoj maloletničkog krivičnog prava od posebnog je značaja Rezolucija XVII Kongresa međunarodnog udruženja za krivično pravo koji je održan u Pekingu 2004. godine u kojoj su, između ostalog, usvojene sledeće Preporuke: 1) maloletna lica podležu zakonu sa svim njegovim specifičnim karakteristikama. Zbog ovih specifičnosti pravosudni sistem treba da razmatra krivičnu odgovornost maloletnika kao zasebno pitanje u okviru elemenata krivičnog dela, 2) godine starosti za krivičnu odgovornost treba da budu određene na 18 godina, a minimalna godina starosti ne bi trebalo da bude ispod 14 godina u vreme izvršenja krivičnog dela, 3) maloletni prekršioc zakona uglavnom bi trebalo da budu podvrgnuti vaspitnim merama ili drugim alternativnim kaznama koje su usredsređene na rehabilitaciju pojedinca ili ako situacija zahteva u izuzetnim slučajevima na kaznene mere u tradicionalnom smislu, 4) na malolotnike ispod 14 godina mogu se primenjivati samo vaspitne mere, 5) primena vaspitnih ili alternativnih kaznenih mera koje su usmerene na rehabilitaciju mogu biti proširene na zahtev zainteresovanog lica do 25 godine, 6) imajući u vidu krivična dela izvršena od strane lica koja su starija od 18 godina primenjivost posebnih odredbi koje

se odnose na maloletnike može se proširiti do 25 godina starosti, 7) o krivičnoj odgovornosti maloletnih lica moraju odlučivati specijalni sudski organi koji imaju zasebnu nadležnost od onih koje se bave punoletnim licima, 8) odluke ovakvog suda bi trebalo da budu zasnovane na preliminarnim multidisciplinarnim sudskim istragama otvorenim za ispitivanje obeju strana i 9) potrebno je pokloniti posebnu pažnju interesu žrtava i humanom odnosu prema njima.⁵

Maloletničke krivične sankcije

Maloletničko krivično pravo predviđa dve osnovne vrste maloletničkih krivičnih sankcija. To su: vaspitne mere i maloletnički zatvor kao zakonom predviđene mere društvenog reagovanja prema maloletnim učinocima krivičnih dela koje izriču zakonom određeni organi (okružni sud – sudija za maloletnike i veće za maloletnike) u cilju zaštite društva od kriminaliteta kroz vaspitanje, prevaspitanje i pravilan razvoj maloletnika. Vaspitne mere su osnovna vrsta maloletničkih krivičnih sankcija. One se izriču redovno, po pravilu, uobičajeno.⁶ Mogu se izreći svim maloletnim učinocima krivičnih dela (kako mlađim tako i starijim maloletnicima). Supsidijarno, i to samo izuzetno kada su ispunjeni zakonom predviđeni uslovi i kada sud dođe do uverenja da se svrha maloletničkih krivičnih sankcija ne može ostvariti primenom vaspitnih mera, sud može izreći posebnu vrstu kazne – kaznu maloletničkog zatvora.

Svrha maloletničkih krivičnih sankcija je dvojako određena. Njihova je prvo svrha ista kao i svrha svih drugih krivičnih sankcija koja je određena u članu 4. KZ RS (Jovašević, 2007: 35-38) – a to je suzbijanje dela kojima se povređuju ili ugrožavaju vrednosti zaštićene krivičnim zakonodavstvom. Dakle opšta svrha i maloletničkih krivičnih sankcija je suzbijanje svih vrsta, oblika i vidova kriminaliteta. U okviru ove opšte svrhe svih (pa i maloletničkih) krivičnih sankcija, u članu 10. ZOMUKD je posebno određeno da je svrha krivičnih

5 Tekst Rezolucije je objavljen u celini u *Reviji za kriminologiju i krivično pravo*, broj 1/2005, str. 221-222.

6 Licu koje je u momentu izvršenja krivičnog dela bilo mlađe od 16 godina mogu se izreći samo vaspitne mere bez obzira što je u momentu donošenja odluke imao preko 16 godina (rešenje Okružnog suda u Požarevcu Kž. 356/98 od 2. 9. 1998. godine)

sankcija prema maloletnicima da se utiče: na njihov razvoj i jačanje njihove lične odgovornosti, na vaspitanje i pravilan razvoj njihove ličnosti kako bi se obezbedilo ponovno uključivanje maloletnika u društvenu zajednicu.

Ova se svrha može postići na tri načina: 1) nadzorom, 2) pružanjem zaštite i pomoći i 3) obezbeđivanjem opšteg i stručnog osposobljavanja. Na sličan način svrha vaspitnih (odgojnih) mera je određena i u hrvatskom Kaznenom zakonu – da pružanjem zaštite, brige, pomoći i nadzora, te osiguranjem opšteg i stručnog obrazovanja utiče na maloletnika da se on vaspita, razvija celokupnu ličnost i da se jača njegova lična odgovornost. Pored toga, svrha je i ovih sankcija kao i krivičnih sankcija uopšte da građani poštuju pravni sistem države, da niko ne učini krivično delo, a da onaj koji ga je učinio više ne ponovi takvo delo (Horvatić, 2003: 247). Pored toga, svrha maloletničkog zatvora je i vršenje pojačanog uticaja na maloletnog učinioca da ubuduće ne vrši krivična dela kao i na druge maloletnike da ne vrše krivična dela. To znači da je svrha maloletničkog zatvora dvojako određena: 1) specijalna prevencija kroz delovanje na učinioca da ne ponovi krivično delo i 2) generalna prevencija – uticanje na druge maloletnike da ne izvrše krivično delo. Time je u prvi mah istaknuta zaštitna i preventivna svrha maloletničkih krivičnih sankcija umesto ranije zastupane "terapeutske koncepcije".

No, prema maloletnicima se pod zakonom predviđenim uslovima mogu izreći i mere bezbednosti, osim zabrane vršenja poziva, delatnosti i dužnosti (član 39. ZOMUKD) i to kao sporedna, suplementarna sankcija uz vaspitnu meru ili kaznu maloletničkog zatvora (Tomić, 1991: 45-56). Izuzetno se mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi maloletniku može izreći samostalno ako su ispunjeni zakonski uslovi (član 81. KZ RS). Pri tome je zakon ograničio primenu mere bezbednosti obaveznog lečenja alkoholičara i mere bezbednosti obaveznog lečenja narkomana tako da se one ne mogu izreći uz vaspitnu meru upozorenja i usmeravanja.

Pored i umesto sankcija, novo maloletničko krivično zakonodavstvo poznaje i posebnu vrstu mera – vaspitne naloge kao alternativne mere koje imaju za cilj skretanje krivičnog postupka prema maloletnicima (*la diversion*) na primenu drugih mera.

Vaspitni nalozi u funkciji restorativne pravde

Najznačajnija novina novog maloletničkog krivičnog prava jeste uvođenje alternativnih mera koje treba da vode skretanju krivičnog postupka na druge grane prava (npr. porodično pravo, pravo socijalnog staranja). To su vaspitni nalozi (preporuke ili uputstva) (Jovašević, 2005: 12-13). Osnov za primenu ovih mera proizilazi iz člana 40. stav 3. tačka b. Konvencije UN o pravima deteta koju je 1990. godine potpisala i ratifikovala i naša zemlja, prema kome je potrebno i poželjno da se uvedu mere postupanja sa decom koja su prekršila zakon, ali bez pribegavanja sudskom postupku. Tako shvaćeno skretanje postupka označava različite načine, mere i postupke kako bi se mladi sačuvali od štetnog dejstva sudstva za maloletnike odnosno dejstva krivičnih sankcija (Ansel, 1991: 63).

Pojam i vrste vaspitnih naloga

To su posebne mere *sui generis* koje nemaju karakter krivične sankcije. Naime, prema maloletnom učiniocu krivičnog dela za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina može se izreći jedan ili više vaspitnih naloga. Svrha ovih naloga je da se ne pokreće krivični postupak prema maloletniku ili da se obustavi već pokrenuti postupak, odnosno da se primenom ovakvog vaspitnog naloga utiče na pravilan razvoj maloletnika kao i na jačanje njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi nastavio sa vršenjem krivičnih dela, posebno kada se radi o bagatelnom ili srednjem kriminalitetu. Dakle ovde se radi o merama isključivo specijalno preventivnog karaktera.

Vaspitne naloge izriču javni tužilac za maloletnike ili sudija za maloletnike ako su ispunjena dva kumulativna uslova: 1) objektivni uslov – da se radi o krivičnom delu za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina i 2) subjektivni uslov – koji se javlja u dva vida: a) da je maloletnik priznao izvršenje krivičnog dela i b) da postoji određeni odnos maloletnika prema krivičnom delu, ali i oštećenom licu. Vaspitni nalozi se mogu izreći samo maloletnim učiniocima krivičnih dela što znači da je njihova primena isključena prema mlađim punoletnim licima.

Pri izboru vaspitnog naloga nadležni organ naročito uzima u obzir u celini interes maloletnika i oštećenog lica vodeći računa da se primenom

jednog ili više vaspitnih naloga ne omete proces redovnog školovanja ili zaposlenja maloletnika. Ovako određeni nalog može da traje najduže šest meseci pri čemu se izbor, zamena i primena odnosno nadzor u primeni vaspitnog naloga od strane nadležnog organa vrši u saradnji sa roditeljima, usvojiocima ili staraocem maloletnika i nadležnim organom starateljstva. Postoji više vrsta vaspitnih naloga (član 7. ZOMUKD). To su:

- 1) poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način otklonile u celini ili delimično štetne posledice izvršenog krivičnog dela,
- 2) redovno pohađanje škole ili redovni odlazak na posao,
- 3) uključivanje bez naknade u rad humanitarnih organizacija ili poslova socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja,
- 4) podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga i
- 5) uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu.

Javni tužilac za maloletnike takođe ima mogućnost da svoju odluku o nepokretanju krivičnog postupka shodno načelu oportuniteta gonjenja (čl. 58. ZOMUKD) uslovi pristankom maloletnika i njegovih roditelja, usvojioca ili staraoca kao i samom spremnošću maloletnika da u ostavljenom roku ispuni jedan ili više postavljenih naloga. Zapravo sve dok ne podnese zahtev za pokretanje pripremnog postupka, javni tužilac za maloletnike ima široke diskrecione mogućnosti u pogledu odlučivanja da li će pokrenuti krivični postupak prema maloletniku zbog učinjenog krivičnog dela.

Primena vaspitnih naloga u uporednom pravu

Savremeno krivično pravo takođe poznaje različite alternativne mere i postupke skretanja prema maloletnicima.

a) Tako krivično pravo Republike Bosne i Hercegovine (čl.76-78. Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, čl. 80-82. Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, čl. 80-82. Krivičnog zakona Brčko Distrikta BiH i čl. 65-67. Krivičnog zakona Republike Srpske) (Petrović, Jovašević, 2005: 358-359) predviđa vaspitne preporuke koje se mogu

izreći maloletnim učiniocima krivičnih dela za koja je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine ako je maloletnik priznao izvršenje krivičnog dela i ako je izrazio spremnost da se pomiri sa oštećenim. Preporuke izriče nadležni tužilac ili sudija za maloletnike sa rokom trajanja do jedne godine. Svrha je ovih preporuka: 1) da se ne pokreće krivični postupak prema maloletnom učiniocu lakšeg krivičnog dela i 2) da se utiče na maloletnika da ubuduće ne vrši krivična dela. Predviđeno je više vrsta vaspitnih preporuka: 1) lično izvinjenje oštećenom, 2) naknada štete oštećenom, 3) redovno pohađanje škole, 4) rad u korist humanitarne organizacije ili lokalne zajednice, 5) prihvatanje odgovarajućeg zaposlenja, 6) smeštaj u drugu porodicu, dom ili ustanovu, 7) lečenje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi i 8) posećivanje određenih vaspitnih, obrazovnih, psiholoških i drugih savetovališta.

b) U Republici Francuskoj je krivičnopravni položaj maloletnika uređen Uredbom o deci delinkventima (iz 1945. godine koja je više puta menjana). Prema čl. 15-1 Uredbe (Perić, 2005: 14-15) sud za maloletnike može učiniocu krivičnog dela koje je navršilo deset godina da izrekne jednu ili više alternativnih vaspitnih sankcija: 1) oduzimanje predmeta, 2) razne vrste zabrana (zabrana pojavljivanja na mestu izvršenja krivičnog dela, zabrana približavanja oštećenom, zabrana druženja i kontaktiranja sa saučesnikom u krivičnom delu) s tim da ne mogu da traju duže od jedne godine, 3) pohađanje kurseva građanskog vaspitanja kojima je cilj da maloletnika obuče ili podsete na obaveze iz čl. 15-1, st. 1. tač. 1-6. Uredbe. Kršenjem ovako postavljenih obaveza ili uputstava sud maloletniku može da izrekne sankciju institucionalnog karaktera (predviđenu u čl. 15. Uredbe): a) upućivanje u ovlašćenu javnu ili privatnu ustanovu za vaspitanje ili profesionalno obrazovanje, b) upućivanje u medicinsku ili medicinsko psihološku ustanovu, c) predaja službi za pomoć deci i d) upućivanje u internat prilagođen maloletnicima školskog uzrasta.

c) U Republici Nemačkoj, Zakonom maloletničkom pravosuđu (iz 1974. godine sa izmenama iz 1990. godine (Pavlović, 1997: 45-75) koji se primenjuje na lica uzrasta od 14 do 21 godine predviđa tri vrste maloletničkih krivičnih sankcija. To su: 1) vaspitne mere, 2) disciplinske mere i 3) kazna za maloletnike.

Dve su vaspitne mere. To su: a) davanje uputstava – zapovesti ili zabrana kojima se reguliše način života maloletnika, i to: postupanje po uputstvima u odnosu na prebivalište, stanovanje kod određene porodice ili u domu, školovanje ili obavljanje određenog posla, izvršavanje radne obaveze, podvrgavanje nadzoru određenog lica, pohađanje određenih kurseva, nagodba sa oštećenim, zabrana kontakta sa određenim licima, zabrana posećivanja određenih mesta, učestvovanje na predavanju o saobraćaju (čl. 9-10.), i b) obaveza prihvatanja pomoći u smislu Socijanog zakonika.

Nemačko krivično pravo predviđa tri disciplinske mere. To su: a) opomena, b) davanje naloga maloletniku – da nadoknadi štetu prouzrokovanu krivičnim delom, da se izvini oštećenom, da izvrši određene radne obaveze, da plati određeni iznos novca u korist opštekorisne ustanove (čl. 15.), i c) maloletnički zatvor – zatvor u slobodne dane ili vikendom, zatvor u kratkom trajanju i zatvor u dugom trajanju od jedne do četiri nedelje (čl.16). Najteža vrsta maloletničkih krivičnih sankcija je kazna za maloletnike koja se izriče u trajanju od šest meseci do pet godina, a samo izuzetno do deset godina.

No, i ovde postoji više mogućnosti za skretanje krivičnog postupka. Tako državni tužilac u prethodnom krivičnom postupku može da odustane od gonjenja u tri slučaja: 1) bez saglasnosti sudije za maloletnike ako se radi o bagatelnom krivičnom delu pri čemu je krivica učinioca ocenjena kao neznatna, a ne postoji javni interes za gonjenje takvog lica, 2) ako je u toku izvršenje izrečene vaspitne mere za neko ranije izvršeno krivično delo i 3) ako državni tužilac predloži sudiji za maloletnike da maloletnika samo opomene ili mu izda određeni nalog (kao vrste disciplinskih mera) pod uslovom da je maloletnik priznao izvršenje krivičnog dela i ako državni tužilac smatra da je primena neke od alternativnih mera neohodna, a podizanje optužbe nije preporučljivo (čl. 43-46.). Ako je, pak, krivični postupak prema maloletniku već pokrenut, sudija za maloletnike u saglasnosti sa državnim tužiocem može privremeno da ga obustavi, te da maloletniku odredi rok do najviše šest meseci u kome mora da postupi po određenim uputstvima i nalogima odnosno obavezama u skladu sa vaspitnim merama. Ukoliko maloletnik ispuni sve postavljene obaveze u postavljenom roku, krivični postupak se obustavlja.

d) U Republici Sloveniji, Krivični zakonik iz 1995. godine (Penko, Strolig, 1999: 108-109) u čl. 77. kao posebnu vrstu vaspitnih mera predviđa uputstva i zabrane za maloletnika: 1) da se izvini oštećenom, 2) da se izmiri sa oštećenim, 3) da redovno pohađa školu, 4) da se osposobljava za određeni poziv, 5) da prihvati određeno zaposlenje, 6) da se smesti u određenu porodicu, dom ili drugo mesto, 7) da obavi posao u korist humanitarnih organizacija, 8) da se leči, 9) da posećuje određena savetovališta, 10) da učestvuje u programima socijalnog treninga, 11) da završi kurs poznavanja saobraćajnih propisa. Jednu ili više ovih mera sud može izreći maloletniku ako je to dovoljno da se utiče na njega i njegovo ponašanje pri čemu se posebno ceni njegova spremnost na saradnju. Ovako izrečena uputstva i zabrane mogu da traju najduže jednu godinu.

e) Novo krivično pravo Republike Crne Gore posle novele iz jula 2006. godine⁷ u čl. 80a-80e. KZ RCG uvodi sistem vaspitnih naloga kao alternativne mere restorativne pravde. Jedan ili više vaspitnih naloga se mogu izreći maloletnom učiniocu krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora do pet godina ili novčana kazna. Dve su pretpostavke za primenu vaspitnih naloga: 1) priznanje maloletnika da je izvršio krivično delo i 2) odnos maloletnika prema izvršenom krivičnom delu i oštećenom. Do primene vaspitnih naloga dolazi po slobodnoj oceni suda ili na predlog nadležnog državnog tužioca. Svrha je ovako izrečenog vaspitnog naloga da se ne pokreće krivični postupak prema maloletniku ili da se isti obustavi pri čemu je potrebno da se primenom određenog naloga u dovoljnoj meri utiče na pravilan razvoj maloletnika i jačanje njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi činio krivična dela. Pri izboru vaspitnog naloga državni tužilac ili sud uzimaju u obzir u celini interes maloletnika i oštećenog vodeći pri tome računa da se njegovom primenom ne ometa redovno školovanje ili zaposlenje maloletnika. Ovako određeni vaspitni nalog može da traje najduže šest meseci u kom roku se izrečeni nalog može zameniti drugim nalogom ili, pak, ukinuti.

U čl. 80c. KZ RCG predviđeni su sledeći vaspitni nalozi: 1) poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi

⁷ "Službeni list Republike Crne Gore" broj 70/2003, 13/2004 i 47/2006 (od 25. jula 2006. godine).

način otklonile u celini ili delimično štetne posledice krivičnog dela, 2) redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao, 3) uključivanje bez naknade u rad humanitarnih organizacija ili poslova socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja, 4) podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju ili odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga i 5) uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu.

Zaključak

Sistem novog maloletničkog krivičnog prava Republike Srbije od 1. januara 2006. godine u potpunosti je podređen kriminalnopolitičkim ciljevima – a to je vaspitanje maloletnog učinioca krivičnog dela i njegovo prevaspitavanje. Na taj način je istaknut specijalno preventivan karakter ove grane prava čime je napušten njegov dotadašnji "terapeutski" karakter. U teoriji se stoga ističe da su maloletničke krivične sankcije u prvom redu mere pomoći, mere socijalizacije sa što manje elemenata prinude, ograničenja prava i sloboda i represije, a sve više mere pomoći, brige, nadzora i otklanjanja i predupređivanja smetnji i uslova za njihov normalan i nesmetan razvoj i sazrevanje. To u krajnjoj liniji i odgovara tzv. Havanskim pravilima koje je OUN usvojila 1990. godine koja u odnosu na maloletne učinioce krivičnih dela zahteva isključenje ili svođenje na minimum bilo kakvog oblika lišenja slobode (član 11. tačka b.).

No, pored i umesto krivičnih sankcija moderna krivična zakonodavstva (Nemačka, Francuska, Slovenije, Hrvatska, Crna Gora, Bosna i Hercegovina i druge zemlje) poznaju različite mere alternativnog karaktera (mere restorativne pravde) čija se primena preporučuje prema "teoriji neintervencije" kad god je moguće izbegavanje krivičnog pravosuđa preko skretanja krivičnog postupka (*diversion*) posebno kada se radi o bagatelnom, epizodnom, primarnom, situacionom ili slučajnom kriminalitetu. To su različite mere *sui generis* u vidu vaspitnih naloga, uputstava, zabrana ili preporuka čiji je cilj da se izbegne ili odloži vođenje krivičnog postupka prema maloletnom učiniocu krivičnog dela. Zapravo cilj primene ovih mera je skretanje postupka prema maloletnim licima sa krivičnog prava na druge grane prava (npr. porodično pravo ili pravo socijalnog staranja). Ovakvo je pak rešenje

u skladu sa članom 40. stav 3. tačka b. Konvencije UN o pravima deteta koji zahteva od država potpisnica da preduzmu mere kad god je to moguće i poželjno da se uvede postupanje sa decom i maloletnicima koji su prekršili zakon bez pribegavanja sudskom postupku.

Zapravo najznačajnija novina maloletničkog krivičnog prava danas jeste uvođenje alternativnih mera koje treba da vode skretanju krivičnog postupka na druge grane prava (npr. porodično pravo ili pravo socijalnog staranja). Na taj način je ideja o uvođenju restorativne pravde u novom krivičnom pravu Republike Srbije dobila pravo građanstva bar u odnosu na maloletne učinioce krivičnih dela. Time se, prvo, postiže u lokalnoj zajednici u odnosu na ovu vrstu kriminaliteta (maloletnički kriminalitet) ostvarenje ravnoteže interesa žrtve (oštećenog), države (društvene zajednice) i samog maloletnika (učinioca krivičnog dela), a, sa druge strane, izbegava se prizvuk retributivne pravde (kroz difamnu stranu primene krivičnih sankcija sa oduzimanjem ili ograničavanjem sloboda i prava učiniocu krivičnog dela).

Posebno sredstvo za ostvarenje restorativne pravde prema maloletnim učiniocima lakših krivičnih dela je u novom zakonskom rešenju definisano u obliku vaspitnih naloga (preporuka ili uputstava). Osnov za primenu ovih mera proizilazi iz čl. 40. st.3. tač. b. Konvencije UN o pravima deteta koju je 1990. godine potpisala i ratifikovala i naša zemlja (tadašnja SFR Jugoslavija), prema kome je potrebno i poželjno da se uvedu mere postupanja sa decom koja su prekršila zakon, ali bez pribegavanja sudskom postupku. Tako shvaćeno skretanje postupka označava različite načine, mere i postupke kako bi se mladi sačuvali od štetnog dejstva sudstva za maloletnike, odnosno krivičnih sankcija.

Vaspitni nalozi kao posebne mere *sui generis* nemaju karakter krivične sankcije. Naime, prema maloletnom učiniocu krivičnog dela za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina može se izreći jedan ili više vaspitnih naloga. Svrha je ovih naloga da se ne pokreće krivični postupak prema maloletniku ili da se obustavi već pokrenuti krivični postupak. Takođe primenom ovakvog vaspitnog naloga se utiče na pravilan razvoj maloletnika i na jačanje njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi nastavio sa vršenjem krivičnih dela, posebno kada se radi o bagatelnom

ili srednjem kriminalitetu. Dakle, ovde se radi o merama isključivo specijalno preventivnog karaktera koje izriče javni tužilac za maloletnike ili sudija za maloletnike ako su ispunjena dva kumulativna uslova: 1) objektivni uslov – da se radi o krivičnom delu za koje je u zakonu propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina i 2) subjektivni uslov koji se javlja u dva vida: a) da je maloletnik priznao izvršenje krivičnog dela i b) da postoji određeni odnos maloletnika prema krivičnom delu, ali i prema oštećenom licu.

Vaspitni nalozi se mogu izreći samo maloletnim učiniocima krivičnih dela što znači da je njihova primena isključena prema mlađim punoletnim licima. Pri izboru vaspitnog naloga nadležni organ naročito uzima u obzir u celini interes maloletnika ali i oštećenog lica vodeći računa da se primenom jednog ili više vaspitnih naloga ne omete proces redovnog školovanja ili zaposlenja maloletnika. Ovako određeni nalog može da traje najduže šest meseci pri čemu se izbor, zamena i primena odnosno nadzor u primeni vaspitnog naloga od strane nadležnog organa vrši u saradnji sa roditeljima, usvojiocem ili staraocem maloletnika kao i nadležnim organom starateljstva.

Literatura

- Carić, A. (1971) *Problemi maloletničkog sudstva*. Split: Pravni fakultet.
- Carić, A. (2002) *Mlađe osobe u kaznenom pravu*. Zagreb: Narodne novine.
- Čolić Sijerčić, H. (2001) Asocijalno ponašanje djece i maloljetnika – uzroci i oblici reakcije u sistemu krivičnog pravosuđa u BiH na takvo ponašanje. Sarajevo: *Pravna misao*, 9-10.
- Hirjan, F., Singer, M. (2001) *Maloljetnici u kaznenom pravu*. Zagreb: Narodne novine.
- Horvatić, Ž. (2003) *Krivično pravo - Opći dio*. Zagreb: Pravni fakultet.
- Jovanović, Lj., Jovašević, D. (2002) *Krivično pravo - Opšti deo*. Beograd: Nomos.
- Jovašević, D. (2005) *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, sa komentarom*. Beograd: Službeni list.
- Jovašević, D. (2006) *Krivično pravo - Opšti deo*. Beograd: Nomos.
- Jovašević, D. (2006) *Leksikon krivičnog prava*. Beograd: Službeni glasnik.
- Jovašević, D. (2007) *Krivični zakonik Republike Srbije sa komentarom*. Beograd: Službeni list.

Marjanovik, G (1998) *Makedonsko krivično pravo - Opšt del*. Skoplje: Prosvetno delo.

Pavlović, D. (1997) *Zakon o maloletničkom pravosuđu*. Zagreb: Narodne novine.

Penko, B., Strolog, K. (1999) *Kazenski zakonik z uvodnimi pojasnili*. Ljubljana: Uradni list.

Perić, O. (1990) Pokret nove društvene odbrane i krivičnopravni položaj maloletnika. *Zbornik Matice srpske*, br. 88.

Perić, O. (2005) Alternativne mere i sankcije u novom krivičnom zakonodavstvu o maloletnicima. *Bilten Okružnog suda u Beogradu*, br. 69.

Petrović, B., Jovašević, D. (2005) *Krivično (kazneno) pravo Bosne i Hercegovine, Opći dio*. Sarajevo: Pravni fakultet.

Singer, M., Miškaj Todorović, Lj. (1989) *Delikvencija mladih*. Zagreb: MUP.

Stojanović, Z. (2005) *Krivično pravo - Opšti deo*. Beograd: Pravna knjiga.

Tomić, Z. (1991) Primjena mjera bezbednosti prema maloljetnim i mlađim punoljetnim učiniocima krivičnih djela. Sarajevo: *Pravna misao*, 3-4.

Dragan JOVAŠEVIĆ, PhD

New solutions in the juvenile criminal law in the light of the restorative justice

New criminal legislation got into force in Serbia at the beginning of 2006. In that way, Serbia got unique Criminal Code which includes all provisions of material criminal law except provisions related to the criminal position of juveniles. System of criminal sanctions for juvenile offenders, procedure for their imposition and the way, procedure and terms for their execution are regulated by the provisions of the separate law – the Law on juvenile offenders and criminal protection of juveniles. Some of the most important novelties introduced by new juvenile criminal law are system of diversion, i.e. system of diversion orders, which aim at excluding the imposition of criminal sanctions in the cases when criminal sanction is not necessary from the perspective of crime suppression. Bearing that in mind, this paper is dedicated to forms of diversion orders as a form of measures that lead to more efficient system of restorative justice within our new juvenile criminal legislation.

Keywords: juvenile, criminal offence, law, criminal sanctions, diversion orders, court, public prosecutor

TEMIDA

Maj 2007, str 25-35

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/tem0701025C

Pojam i osnovni principi restorativne pravde

Mr Sanja ČOPIĆ*

Jedno od najznačajnijih dostignuća savremenog krivičnog pravnog sistema i kriminalne politike predstavlja razvoj koncepta restorativne pravde. Savremeni koncept restorativne pravde ponikao je 1970tih godina na kritici tradicionalnog krivičnog prava i krivičnog pravnog sistema. Od tada se razvija kroz različite programe u nizu zemalja. Počev od 2002. godine, izmenama krivičnog zakonodavstva u krivičnom pravnom sistemu Srbije unose se elementi restorativne pravde. U tom smislu, razvoj restorativne pravde je kod nas tek u povoju. Međutim, ono što može da se uoči je da u našoj naučnoj i stručnoj javnosti još uvek nije dovoljno razvijena svest o prirodi i značaju koncepta restorativne pravde, odnosno zapaža se nedovoljno razumevanje njegove suštine. Imajući to u vidu, cilj ovog rada je da se kroz definisanje restorativne pravde i njenih osnovnih principa, omogući jasnije sagledavanje koncepta restorativne pravde kao celine i njegovo bolje razumevanje, te prepoznavanje elemenata restorativne pravde u našem krivičnom pravnom sistemu koje bi vodilo odgovarajućoj primeni odredbi restorativnog karaktera u praksi.

Ključne reči: restorativna pravda, pojam, osnovni principi

Uvod

Jedno od najznačajnijih dostignuća savremenog krivičnog pravnog sistema i kriminalne politike predstavlja razvoj koncepta restorativne pravde (Friday, 2003: 1, Pemberton i dr., 2006: 11). Iako, kako navode brojni autori, restorativna pravda ima dugu istoriju,¹ njena moderna forma

je relativno skorijeg datuma. Savremeni koncept restorativne pravde ponikao je 1970tih godina na kritici tradicionalnog krivičnog prava i krivičnog pravnog sistema, da bi od početka 1990tih postao centralna tema debate o budućnosti sistema krivičnog pravnog reagovanja na kriminalitet (Johnstone, Van Ness, 2007: xxi).

Razvoj savremenog koncepta restorativne pravde u Srbiji je tek u povoju. Elementi restorativne pravde uneti su u naš, tradicionalno retributivni krivičnom pravni sistem izmenama i dopunama krivičnog procesnog zakonodavstva Republike Srbije 2002. godine, a potom i najnovijim izmenama krivičnog (materijalnog i procesnog) i maloletničkog zakonodavstva (Nikolić-Ristanović, Čopić, 2006, Mrvić-Petrović, 2006, Stevanović, 2006). To predstavlja pozitivan korak u procesu reforme krivičnog pravnog sistema Srbije i njegovog usklađivanja sa relevantnim međunarodnim standardima.

Međutim, ono što može da se uoči je da u našoj naučnoj i stručnoj javnosti još uvek nije dovoljno razvijena svest o prirodi i značaju koncepta restorativne pravde. Tako domaće stručnjaci i naučni radnici izražavaju određenu dozu skepticizma/bojazni u pogledu primene restorativne pravde kao načina reagovanja na kriminalitet. Ovaj oblik društvene reakcije se pretežno posmatra kao izbegavanje

* Mr Sanja Čopić je istraživač-saradnik u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu i predsednica Upravnog odbora Viktimološkog društva Srbije. E-mail: scopic@eunet.yu

1 Koreni restorativne pravde sežu daleko u prošlost, nalazeći svoje uporište u običajima i tradiciji svakog društva, počev od perioda antičkih civilizacija, čak i pre njih, pa sve do savremenog doba (Morris, 2003: 470; Weitekamp, 1996: 99-121; Gavrielides, 2005: 3, Mrvić-Petrović, 2001: 156). Tokom razvoja čovečanstva, restorativni pristupi su korišćeni za rešavanje konflikata i uspostavljanje mira unutar zajednice, a u literaturi se nailazi na pojmove restitucija, kompenzacija, posredovanje, naknada štete, pomirenje, društvenokoristan rad i slično, što sve upućuje na restorativne oblike reagovanja na kriminalitet (Friday, 2003: 1).

kazne, a ne kao odgovor koji može pozitivno da utiče i na izvršioca i na žrtvu.² Sa druge strane, pak, restorativna pravda se često svodi na posredovanje između žrtve i učinioca. Osim toga, zanemaruje se značaj reagovanja mehanizmima restorativnog karaktera u slučaju punoletnih učinilaca krivičnih dela, pa se restorativna pravda posmatra, pre svega, kao oblik reagovanja na maloletnički kriminalitet. Ovakva situacija se, delom, može objasniti nedostatkom odgovarajućeg teorijskog utemeljenja, odnosno neprepoznavanjem i nedovoljnim razumevanjem koncepta restorativne pravde i kritičkim sagledavanjem njegove celine, odnosno prednosti i nedostataka.

Imajući to u vidu, cilj ovog rada je da se definiše koncept restorativne pravde i ukaže na osnovne principe na kojima on počiva. Na taj način, omogućilo bi se sagledavanje koncepta restorativne pravde kao celine i njegovo bolje razumevanje, te prepoznavanje elemenata restorativne pravde u našem krivičnompravnom sistemu. To bi, pak, uticalo na stvaranje jasnije slike u pogledu mogućnosti i značaja primene novih odredaba krivičnog i maloletničkog zakonodavstva u Srbiji koje sadrže elemente restorativnog karaktera. Jer, kako navodi Walgrave (2006: 144), programi restorativne pravde bez shvatanja filosofije, odnosno suštine koncepta, ostaju samo prost skup tehnika, koji može da se koristi ili zloupotrebi u različitim situacijama i da služi različitim ciljevima.

Savremeni koncept restorativne pravde

Tradicionalni, krivičnompravni odgovor na kriminalitet, koji opstaje u socijalnom kontekstu državne moći, stavljajući akcenat na krivično delo i učinioca a ignorišući i zanemarujući žrtve (Weitekamp, 2000: 102), našao se tokom 70-ih i 80-ih godina prošlog veka na udaru kritike. Uočeno je, kako navodi Friday, da se „politika i praksa krivičnompravnog sistema nisu pokazale efikasnim u smanjenju stope kriminaliteta i pružanju

2 Ovakva mišljenja mogla su da se čuju tokom konferencije Alternativni oblici reagovanja na kriminalitet i prava žrtve, koju je Viktimološko društvo Srbije organizovalo 2005. godine, kao i tokom okruglih stolova pod nazivom Restorativna pravda i prava žrtava, koje je Viktimološko društvo Srbije organizovalo 2006. godine u Subotici, Nišu i Kragujevcu. Videti uvodni tekst u temu broja Alternativni oblici reagovanja na kriminalitet i prava žrtava, Temida (2006), br. 1: str. 2-4.

građanima sigurnosti i dobijanju podrške od strane sudskih vlasti“ (Friday, 2003). Tako su „nemoć“ klasičnih kazni i neuspeh ideje resocijalizacije podstakli potrebu za pronalaženjem novih (alternativnih) oblika reagovanja na kriminalitet koji bi bili humaniji, efikasniji i lišeni retributivnih svojstava (Mrvić-Petrović, Đorđević 1998: 89-90).

Sa druge strane, kako ističe Zehr (2003: 69), tradicionalni krivičnompravni sistem, koji ne radi u korist učinilaca jer „ostavlja dubok trag, oštećuje i ne ohrabruje na pozitivnu akciju već na ponovno činjenje krivičnih dela“, ne radi ni u korist žrtava. Žrtve bivaju sekundarno viktimizirane, sistem im poriče moć koja im je već jednom, od strane učinioca oduzeta, a njihova uloga u postupku je minimalizovana. Stoga je razvoj koncepta restorativne pravde bio motivisan potrebom aktivnijeg uključivanja žrtve u postojeći krivičnompravni sistem i humanijim postupanjem sa učiniocem, ali isto tako i davanjem prilike žrtvi i zajednici da učestvuju u procesu rehabilitacije učinioca (Weitekamp 2000: 103-104).

Savremeni koncept restorativne pravde je svoje snažno uporište našao u idejama „pokreta za neformalnu pravdu“ (Van Ness, Strong, 2002: 15), koji se uklapa u jedan širi, tzv. diverziono pravno-sociološki koncept, čija je suština u ograničavanju uloge države na „nepriistrasnog Trećeg“ i davanje prednosti neformalnim oblicima rešavanja konflikta nastalog izvršenjem krivičnog dela (Mrvić-Petrović, Đorđević 1998: 91). Jedan od glavnih predstavnika ovog promišljanja je norveški kriminolog Nils Christie koji je, u jednom od najznačajnijih radova savremene kriminologije “Conflict as Property/Konflikt kao svojina” (1977), postavio osnove komunitarističko-diverzionog pristupa reagovanju na kriminalitet.

Suština koncepta koji je izneo Christie sastoji se u tome da krivično delo predstavlja konflikt, a konflikt je svojina onih koji su u njega, direktno ili indirektno, umešani: učinilac, žrtva i zajednica, te oni treba da budu ti koji će ga razrešiti, a ne profesionalci (pravnici), koji u tradicionalnom krivičnompravnom sistemu „kradu“ konflikt od onih kojima zapravo pripada (Christie, 1977: 4); Takvo postupanje vodi većem uključivanju svih zainteresovanih strana u rešavanje problema nastalog krivičnim delom, boljem pristupu pravdi, deprofesionalizaciji, decentralizaciji i minimalizaciji stigmatizacije i primene prinude. Odnosno,

kako navodi Christie (1981: 92-94), „participatorna pravda predstavlja bolji odgovor na kriminalitet jer je karakteriše neposredna komunikacija onih koji su u konfliktu a koja treba da dovede do kompenzacije“. Upravo je zato osnovna ideja koncepta restorativne pravde ta da ljudi koji su najviše pogođeni određenim događajem (krivičnim delom) treba sami da odluče na koji način se treba baviti konkretnim problemom i posledicama koje su nastale izvršenjem krivičnog dela (Johnstone, Van Ness, 2007: xxi).

Restorativna pravda je tako od 70tih godina XX veka počela da se razvija, pre svega, kroz različite praktične programe, međunarodne instrumente, kampanje i projekte, a potom i kroz stvaranje teorijskih konceptata. Danas postoje brojni programi restorativne pravde širom sveta, pa se ona operacionalizuje kroz čitav niz modaliteta: posredovanje između žrtve i učinioca, porodične i društvene rasprave, programe intervencije od strane žrtve, krugove kažnjavanja, krugove mirotvorstva, panele na kojima se žrtva obraća učiniocima, rad u korist žrtve ili lokalne zajednice, grupe u okviru društvene zajednice koje pružaju podršku žrtvama kriminaliteta ili grupe koje pružaju podršku učiniocima krivičnih dela i slično (Weitekamp 2000: 101).

Njenu primenu sugerišu i međunarodni dokumenti, kao što su: Deklaracija UN o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći (1985), Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope br. R (99) 19 o primeni posredovanja u krivičnim stvarima, Deklaracija UN o osnovnim principima primene programa restorativne pravde u krivičnim slučajevima (2000), Okvirna odluka Evropske Unije o položaju žrtava u krivičnom postupku (2001), Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope Rec (2006) 8 o pomoći žrtvama kriminaliteta (2006).

Međutim, pitanje koje se na ovom mestu nameće je šta je zapravo restorativna pravda, odnosno kako se ona definiše i na kojim principima počiva.

Definisanje restorativne pravde

Restorativnu pravdu je teško definisati, jer ona podrazumeva različite programe (prakse, mere, postupke) koji se mogu primeniti u različitim fazama krivičnog postupka, uključujući i skre-

tanje sa klasičnog toka krivične procedure, potom postupke koji se primenjuju paralelno sa postojećim krivičnopravnim sistemom, kao i programe kojima se reaguje kako na kriminalno ponašanje pojedinaca tako i u slučajevima masovnih kršenja ljudskih prava (Daly, 2003: 196).

Restorativna pravda je novi naziv za stari koncept (Friday, 2003: 1). Zapaža se da su se u literaturi koristili različiti termini koji se zapravo odnose na ono što se danas podrazumeva pod restorativnom pravdom: restitucija, kompenzacija, naknada štete, poravnanje, posredovanje, pomirenje, rad u korist zajednice i slično, odnosno da je termin restorativna pravda novijeg datuma i da ima različita značenja u zavisnosti od konkretnog, državnog i društvenog, konteksta u kome se posmatra (Weitekamp, 2000: 99).

Pojam „restorativna pravda“ je, kako navode pojedini autori, prvi put upotrebio Albert English 1977. godine (Van Ness, Stong, 2002: 27), ukazujući na tri vrste krivičnog sistema: retributivnu pravdu koja se zasniva na sistemu kažnjavanja; distributivnu pravdu koja se bazira na terapeutskom tretmanu učinioca, i restorativnu pravdu čija je osnova restitucija, odnosno naknada ili popravljavanje štete nastale krivičnim delom.

Međutim, i nakon tri decenije od početka razvoja savremenog koncepta restorativne pravde, zapaža se da pojam „restorativna pravda“ nema jasno utemeljeno i opšteprihvaćeno značenje. Tako pojedini autori govore o restorativnoj pravdi kao globalnom socijalnom pokretu sa velikim unutrašnjim različitostima koji se zalaže za transformisanje krivičnog sistema (Johnstone, Van Ness, 2007: 5-6, Braithwaite, 2003: 86-87), ili, kako navodi Fattah, restorativnu pravdu možemo da posmatramo kao pokret, paradigmatu, model, pristup, koncept, alternativu (Parmentier 2001: 407).

Analizirajući literaturu koja se bavi pitanjima restorativne pravde, uočava se da autori određuju restorativnu pravdu prevashodno na dva načina: a) u zavisnosti od sagledavanja odnosa restorativne pravde prema tradicionalnom krivičnopravnom sistemu ili b) u zavisnosti od elemenata kojima daju primat.

Restorativna pravda kao alternativa krivičnopravnom sistemu

S obzirom da je koncept restorativne pravde ponikao na kritici reagovanja na kriminalitet me-

hanizmima krivičnog prava, ne čudi što se on često posmatra kao „progresivna alternativa narastajućoj primeni zatvorske kazne i drugih mera kojima se pokušava kontrolisati kriminalitet i ostvariti pravda“ (Johnstone, 2002: 1), „nepunitivni oblik intervencije“ (Johnstone, 2003: 13), odnosno kao „alternativa retributivnim krivičnopravnim institutima“ (Pavlich, 2002: 1) ili, pak, kao pokušaj da se raskinu veze sa tradicionalnim krivičnopravnim sistemom i klasičnim modelom primene krivičnog prava u odgovoru na kriminalitet i to kroz modifikovanu primenu određenih principa građanskog prava (Johnstone 2003: 8).

Retributivna pravda je stoga uvek imala značajnu ulogu pri određivanju, objašnjenju i promovisanju koncepta restorativne pravde. Rani proponenti restorativne pravde definisali su je kao alternativu retributivnoj pravdi, pa je dihotomija između restorativne i retributivne pravde postala standardni pristup definisanju ovog načina reagovanja na kriminalitet (Roche, 2007: 75-77).

Jedan od utemeljivača savremenog koncepta restorativne pravde, Howard Zehr, posmatra restorativnu pravdu kao pokušaj iznalaženja novog, alternativnog okvira ili objekta kroz koji treba da se posmatraju krivično delo i pravda. U tom smislu, Zehr pravi razliku između retributivne i restorativne pravde, odnosno retributivnog i restorativnog okvira (objektiva) posmatranja (Zehr, 1990: 181). Posmatrano kroz prizmu retributivne pravde, krivično delo se shvata kao povreda određene norme, odnosno povreda države, što proizvodi krivicu na strani onog ko je povredu naneo, dok se pravda označava kao okrivljavanje i administriranje bola i patnje i to u postupku koji podrazumeva odnos između države i učinioca koji je rukovođen sistemskim pravilima. Posmatrano, pak, kroz restorativni objektiv, krivično delo se vidi kao povreda ljudi i međuljudskih odnosa, što za lice koje je povredu nanelo stvara obavezu da stvari popravi, dok pravda podrazumeva uključivanje učinioca, žrtve i zajednice u proces iznalaženja rešenja koje, sa svoje strane, treba da promoviše popravljavanje štete, pomirenje i sprečavanje ponovnog vršenja krivičnog dela.

Johnstone i Van Ness (2007: 5) navode da je cilj restorativne pravde u najširem smislu transformacija načina na koji savremeno društvo gleda i reaguje na kriminalitet i druge forme neprihvatljivog ponašanja. Ona teži da zameni postojeći

punitivni oblik reagovanja na kriminalitet oblicima reagovanja koji se zasnivaju na popravljavanju pričinjene štete i moralnosti društvene kontrole.

Sličan stav zauzima i Driedger (2001: 315) koji restorativnu pravdu posmatra kao inicijativu koja ide ka promeni paradigme, od postojeće (krivičnopravne) ka novoj, koja treba da teži očuvanju mira u zajednici, pa stoga restorativna pravda postaje osnov preispitivanja postojećeg krivičnopravnog sistema.

Morris i Maxwell (2001: 272) restorativnu pravdu određuju kao ograničavanje uloge (monopola) države u reagovanju na kriminalitet i prenošenje moći na one koji su uključeni u konflikt nastao krivičnim delom.

Ovakav način definisanja restorativne pravde rezultirao je time da su i prvi restorativni programi, i to najčešće u formi posredovanja između žrtve i učinioca, težili razvijanju „diverzionih“ načina reagovanja na kriminalitet, odnosno mera koje bi vodile skretanju sa klasične krivične procedure (Lemonne, 2003: 46), odnosno postupaka i mera koje bi bile alternativne u odnosu na postojeći krivičnopravni sistem.

Restorativna pravda kao proces, ishod ili skup principa

Drugi način definisanja restorativne pravde je definisanje u zavisnosti od elemenata kojima se daje primat. Tako pojedini autori stavljaju akcenat na restorativnu pravdu kao proces u kome strane koje su u sukobu koji je nastao izvršenjem krivičnog dela zajedno odlučuju o tome na koji način da se poprave posledice krivičnog dela (Zehr, 2002: 32, Marshall, 1998: 8-9, Umbreit, 2000: 6, prema Hagemann, 2003: 223). Drugu grupu čine autori koji primat daju ishodu, odnosno naknadi štete i popravljavanju odnosa narušenog krivičnim delom (Walgrave i Bazemore 1999: 48, prema Boutellier, 2002: 19, Dignan, 2002 : 172). Na kraju, treću grupu čine oni koji restorativnu pravdu određuju kao skup principa, odnosno karakteristika ili vrednosti (Van Ness 1990: 10, prema Hagemann, 2003 : 222).

Jedna od prvih definicija restorativne pravde je definicija koju je dao Tony Marshall, po kojoj je „restorativna pravda proces u kome strane koje su imale udela u konkretnom slučaju zajedno rešavaju kako će se baviti posledicama krivičnog dela i njegovim implikacijama za budućnost“ (Marshall, 1998: 8).

Na sličan način restorativnu pravdu definiše i Zehr, koji navodi da je restorativna pravda „proces koji, u što je moguće većoj meri, uključuje one koji su imali udela u konkretnom slučaju (krivičnom delu), a koji zajedno treba da identifikuju i bave se povredama, potrebama i obavezama, kako bi se obezbedio oporavak i popravljjanje situacije u meri u kojoj je to moguće“ (Zehr, 2002: 32).

Prema Umbreit-u (2000:6) (prema Hagemann, 2003: 223) suštinu restorativne pravde čini komunikacija, dijalog, odnosno proces, i to mnogo više nego ishod.

Međutim, ovakav način definisanja restorativne pravde, i to, pre svega, Marshall-ova definicija, bili su izloženi kritici, koja ide u dva pravca. S jedne strane, Marshall-ova definicija čini se previše uskom jer ograničava restorativnu pravdu samo na programe koji uključuju susretanje zainteresovanih strana (poput posredovanja između žrtve i učinioca, društvene i porodične rasprave, krugove kažnjavanja i mirotnorstva), pa time isključuje situacije u kojima je susret između žrtve, učinioca i drugih zainteresovanih lica nemoguć ili se ne želi. Sa druge strane, kritičari ove definicije smatraju da je ona istovremeno i previše široka jer se ne koncentriše na popravljjanje štete, kao ključni ishod, te se ne postavljaju nikakve specifične granice u pogledu pravca u kome proces treba da ide, odnosno cilja kome treba da teži. Utoliko, restorativna pravda shvaćena isključivo kao proces ostaje na marginama rigidnog krivičnog sistema i ne može da utiče na njegovo dalje transformisanje (Walgrave, 1999: 131). Zato drugu grupu autora čine oni koji, definišući restorativnu pravdu, akcentiraju na ishod.

Tako Walgrave i Bazemore (1999: 48, prema Boutellier, 2002: 19) pod restorativnom pravdom podrazumevaju „svaki program koji je prvenstveno orijentisan na uspostavljanje pravde putem popravljjanja štete koja je krivičnim delom prouzrokovana“, odnosno „ka popravljjanju povreda koje su izvršenjem krivičnog dela nanete pojedincu, međuljudskim odnosima i društvu“ (Walgrave, 2006: 146).

Braithwaite (2003: 86-87) restorativnu pravdu posmatra kao krivičnog sistema koji je više orijentisan na žrtvu, u kome se žrtvi popravljja pričinjena šteta, ali u kome se popravljja šteta i učiniocu i zajednici, odnosno odnosi među svim zainteresovanim stranama koji su krivičnim delom narušeni.

Ili, kako navode Aertsen i Willemsens (2001: 292), restorativna pravda je pristup reagovanju na kriminalitet koji je orijentisan na popravljjanje štete nastale izvršenjem krivičnog dela u što je moguće većoj meri.

Osim popravljjanja štete nastale krivičnim delom, pod restorativnim ishodom podrazumevaju se i kajanje učinioca zbog onog što je učinio, prihvatanje odgovornosti za učinjeno delo i za popravljjanje pričinjene štete, reintegracija učinioca u zajednicu, i oporavak žrtve od traume preživljene viktimizacije (Johnstone, 2003: 4).

Međutim, pristalice shvatanja restorativne pravde kao ishoda ne odbacuju mogućnost da se do restorativnog ishoda dođe putem restorativnog procesa, što je svakako i najpoželjnija varijanta, koja, ipak, nije uvek moguća. Stoga je potrebno razmišljati i o drugim procesima, uključujući i krivični, koji mogu na određeni način da se transformišu, modifikuju i dovedu do restorativnog ishoda. Tako ova grupa autora ukazuje na kompenzaciju, formalnu naknadu štete, novčanu kaznu ili rad u korist društvene zajednice ili žrtve kao oblike krivičnog reagovanja na kriminalitet ali sa elementima restorativnog karaktera, smatrajući da postoje i različiti stepeni ostvarenosti restorativne pravde (Walgrave, 2006: 146). Utoliko, zagovornici restorativne pravde kao ishoda zastupaju ideju tzv. maksimalističkog koncepta restorativne pravde, odnosno shvatanja po kome treba težiti maksimalnom integrisanju restorativne pravde u postojeći sistem. To bi dalje vodilo modifikovanju osnove krivičnog sistema, čiji bi glavni cilj trebalo da bude popravljjanje štete nastale krivičnim delom (Willemsens, 2003: 24-25). Imajući to u vidu, zapaža se da proponenti restorativne pravde kao ishoda, zapravo ne posmatraju restorativnu pravdu kao nužnu suprotnost ili alternativu retributivnom obliku reagovanja, već kao prisup koji je kompatibilan sa krivičnog sistema reakcijom, koji može ili da vodi skretanju toka krivičnog postupka ili da čini njen sastavni deo.

Na kraju, treću grupu definicija činile bi one koje restorativnu pravdu određuju kao set principa, odnosno vrednosti ili karakteristika. Tako Van Ness i Strong (2002: 50) restorativnu pravdu određuju na sledeći način: restorativna pravda je drugačiji način razmišljanja o krivičnom delu i našem odgovoru na njega; ona se fokusira na povredu nastalu krivičnim delom, odnosno na popravljjanje štete

koja je naneta i sprečavanje njenog ponovnog nastanka; ona zahteva prihvatanje odgovornosti od strane učinioca kako za svoje postupke tako i za popravljavanje štete koju je svojim postupkom nanela; ona teži naknadi štete za žrtvu, i to od strane učinioca, kao i reintegraciji i učinioca i žrtve u zajednicu; a sve to se postiže kroz saradnju između zajednice (društva) i državnih struktura.

Kritički osvrt na definicije restorativne pravde

Imajući u vidu navedene definicije restorativne pravde, mišljenja sam da je neprihvatljivo definisati restorativnu pravdu isključivo kao alternativu postojećem krivičnompravnom sistemu. Ovaj način definisanja restorativne pravde čini se prilično radikalnim i neodrživim, posebno ako imamo u vidu činjenicu da ni u jednoj zemlji restorativna pravda nije prihvaćena samo kao alternativa postojećem krivičnompravnom sistemu, već su njeni različiti elementi, u manjoj ili većoj meri, integrisani u postojeći sistem državnog reagovanja na kriminalitet, što vodi i različitom stepenu ostvarivanja restorativne pravde. Stoga je teško prihvatiti dihotomnu podelu na restorativni i retributivni sistem, koji bi postojali potpuno nezavisno jedan od drugog, pa bi se trebalo prikloniti shvatanju o kompatibilnosti ova dva sistema, odnosno oblika reagovanja na kriminalitet, što vodi približavanju tzv. maksimalističkom konceptu restorativne pravde.

Sa druge strane, neprihvatljivo je određivati restorativnu pravdu samo kao proces, jer se time isključuju drugi programi restorativnog karaktera koji ne moraju nužno da vode susretanju žrtve, učinioca i drugih lica. U protivnom, ako bi se ostalo na stanovištu restorativne pravde kao procesa, postojala bi opasnost da se njena primena svede na minimum. Jer, iako je tokom proteklih godina restorativna pravda privukla veliku pažnju, ona ipak nije uspjela da, u osnovi, promeni karakter krivičnog prava i krivičnogpravno sistema. Tako se danas u najvećem broju država krivični postupak zasniva na uobičajenom procesuiranju krivičnih predmeta i izricanju konvencionalnih krivičnih sankcija, ali uz postavljanje određenih osnova za širu primenu restorativne pravde unutar samog sistema (Albrecht, 2001: 310). Time se ujedno postavlja osnov za eventualno dalje transformisanje krivičnogpravno sistema čiji bi krajnji cilj trebalo da bude popravljavanje štete nanete izvršenjem krivičnog dela, što mnogo više ide u

prilog prihvatanju tzv. maksimalističkog koncepta restorativne pravde.

Konačno, imajući u vidu određenje restorativne pravde kao skupa principa, primećuje se da ovakav način definisanja uključuje elemente oba prethodno navedena načina definisanja restorativne pravde, odnosno da se pojedini principi vezuju za restorativni proces, dok su drugi relevantni za restorativni ishod. Sa druge strane, bez obzira da li se govori o restorativnoj pravdi kao procesu ili restorativnoj pravdi kao ishodu, koja takođe podrazumeva određeni proces putem koga se do ishoda dolazi, postojanje određenih principa, o kojima će više reči biti u nastavku rada, je nešto što im je zajedničko i što restorativni oblik reagovanja ujedno razlikuje od tradicionalnog krivičnogpravno odgovora na kriminalitet. Utoliko, definisanje restorativne pravde kao skupa principa moglo bi da vodi određenom približavanju prethodne dve definicije, odnosno približavanju diverziono-komunitarističkog i maksimalističkog koncepta restorativne pravde.

U tom smislu, značajnom se čini definicija restorativne pravde sadržana u Deklaraciji UN o osnovnim principima primene programa restorativne pravde u krivičnim slučajevima (2000), koja pod programima restorativne pravde podrazumeva sve programe koji su bazirani na restorativnom procesu i/ili teže ostvarivanju restorativnih ciljeva. Pod restorativnim ciljevima podrazumeva se postizanje sporazuma kao rezultata restorativnog procesa, uključujući naknadu štete, rad u korist zajednice i druge programe ili odgovore koji su osmišljeni tako da omogućavaju reparaciju za žrtve i zajednicu, i reintegraciju za žrtvu i učinioca. Sa druge strane, restorativni proces podrazumeva uključivanje svih zainteresovanih strana, odnosno žrtve, učinioca i članova lokalne zajednice koji su pogođeni krivičnim delom u rešavanje nastale situacije i iznalaženje adekvatnih rešenja.

Imajući to u vidu, autorka se više priklanja definicijama koje primat daju ishodu, odnosno tzv. maksimalističkom konceptu restorativne pravde, ali uz istovremeno ugrađivanje elemenata diverziono-komunitarističkog koncepta u što je moguće većoj meri. To znači da, kada god je moguće, trebalo bi težiti ostvarivanju restorativnih ciljeva kroz restorativni proces, ali ne odbacivati mogućnost ostvarivanja restorativnog ishoda i kroz krivičnu proceduru. U tom smislu, smatram da restorativ-

na pravda ne znači nužno zamenu za postojeći krivičnopравни sistem, odnosno ona nije nužno alternativa kazni zatvora, niti je nužno suprotnost retributivnom sistemu reagovanja na kriminalitet, već može da predstavlja i njen sastavni deo.

Utoliko bi, prema mom mišljenju, restorativnu pravdu trebalo odrediti kao način reagovanja na kriminalitet koji podrazumeva skup postupaka (proces) i/ili mera koji vode popravljaju štete nastale krivičnim delom i odnosa narušenih krivičnim delom, a koji se zasniva na određenim principima i nije nužno u suprotnosti sa tradicionalnim, retributivnim načinom reagovanja na kriminalitet, već može da predstavlja oblik skretanja krivične procedure ili da bude njegov sastavni deo.

O popravljaju štete, odnosno odnosa narušenih krivičnim delom može da se govori iz perspektive žrtve, učinioca i društva. Kako navodi Braithwaite (2003: 86-88), za žrtvu popravljaje znači saniranje povreda, popravljaje i/ili naknadu štete, povraćaj osećaja sigurnosti i dostojanstva, osnaživanje, demokratičnost, osećaj da je pravda zadovoljena, kao i dobijanje društvene podrške. Za učinioca, pak, znači povraćaj dostojanstva i to kroz suočavanje sa sramotom zbog nanete povrede, odnosno štete (tzv. teorija reintegrativne sramote), prihvatanje odgovornosti za posledice koje je izazvao svojim ponašanjem i izvinjenje žrtvi. Pored toga, povraćaj osećaja sigurnosti, osnaživanje i društvena podrška mogu da budu od značaja za prevenciju budućeg kriminalnog ponašanja, što ujedno može da bude i jedna od koristi i za samu zajednicu, koja je takođe tu da pruži podršku i žrtvi i učiniocu kako bi se uspešno reintegrisali u lokalnu sredinu.

Na ovaj način shvaćena restorativna pravda, koja objedinjuje elemente svih napred navedenih definicija, zapravo pokušava da uspostavi balans između interesa i potreba svih zainteresovanih strana. Zbog toga, ona može da se posmatra kao model koji se bavi učiniocem i njegovim prihvatanjem odgovornosti kako za štetu/povredu koju je naneo krivičnim delom, tako i za njeno popravljaje (offender directed intervention), stavljajući u fokus žrtvu (victim-centered intervention), uz istovremeno uključivanje društva, i to kroz lokalne, mikrozajednice ili tzv. zajednice koje brinu za učinioca i žrtvu (caring communities). Zbog toga je, kako navode pojedini autori, za razliku od krivičnog pravnog sistema u kome se iznalaze

odgovori na pitanja koji zakon je prekršen, ko je to učinio i šta zaslužuje, u restorativnom pristupu akcentat na tome ko je povređen krivičnim delom, kakve su njegove/njene potrebe (potrebe žrtve) i čija je obaveza da ih popravi/otkloni (Zehr, 2002: 21). Time se dolazi i na polje osnovnih principa na kojima počiva koncept restorativne pravde.

Osnovni principi restorativne pravde

I pored različitosti u shvatanju i određenju restorativne pravde, zapaža se da među zagovornicima ovog koncepta postoji prilična ujednačenost u pogledu toga koji su osnovni principi na kojima restorativna pravda počiva. Analizirajući literaturu koja se bavi osnovnim idejama, vrednostima i problemima u vezi sa restorativnom pravdom (kao što su Zehr, Mika, 1998; Fattah, Parmentier, 2001; Zerh, 2002; Van Ness, Strong, 2002; Johnstone, 2002; Walgrave, 2002; Johnstone, 2003; Johnstone, Van Ness, 2007), zapaža se da se, u osnovi, restorativna pravda bazira na četiri osnovna principa:

- principu personalizama, odnosno shvatanju krivičnog dela, pre svega, kao povrede ljudi i međuljudskih odnosa;
- principu popravljaja štete nastale krivičnim delom;
- principu učešća i
- principu reintegracije

Krivično delo kao povreda ljudi

Koncept restorativne pravde, kako ističu Peters i Aertsen (2000: 45), nije ograničen na konkretni model, program ili tehniku, već pre ide u pravcu nove paradigme ili globalne vizije, „promene objektiviteta“ posmatranja, i to ne samo socijalne ili krivičnoppravne reakcije koja mora da prati krivično delo, već, čak i primarno, prirode samog krivičnog dela. Tako se u okviru koncepta restorativne pravde, krivično delo posmatra, pre svega, kao povreda ljudi, a tek sekundarno kao povreda određene zakonske norme (princip personalizma).

Izvršenjem krivičnog dela, povrede se nanose direktnim žrtvama (koje su neposredno pogođene krivičnim delom), ali i indirektnim žrtvama (članovima porodice direktne žrtve, njenim prijateljima, poznanicima i slično) kao i članovima zajednice u širem smislu. Osim toga, izvršenjem krivičnog dela narušavaju se i međuljudski odnosi (na primer, odnosi između žrtve i učinioca, učinioca

i članova lokalne zajednice, učinioca i članova njegove porodice i slično), koje je, takođe, potrebno popraviti, kako bi se uspostavila harmonija u zajednici. Utoliko, krivično delo shvaćeno, pre svega, kao nanošenje povreda ljudima, stvara potrebu za popravljanjem, odnosno naknadom, čime se nameće pitanje šta se pod popravljanjem povrede/štete podrazumeva i ko je za to odgovoran.

Popravljanje štete

Saniranje posledica krivičnog dela, odnosno popravljavanje štete prouzrokovane krivičnim delom i odnosa narušenih njegovim izvršenjem je drugi princip koncepta restorativnog reagovanja na kriminalitet. Popravljanje štete podrazumeva odgovornost i obaveze.

U pogledu odgovornosti, koncept restorativne pravde karakteriše to što se odgovornost ne utvrđuje, već je učinilac prihvata. Prihvatanje odgovornosti, s jedne strane, znači da je učinilac svestan onoga što je učinio i prihvata odgovornost za učinjeno krivično delo (ne poriče je) i prouzrokovane posledice, dok, sa druge strane, znači da učinilac prihvata odgovornost za popravljavanje štete koju je naneo izvršenjem krivičnog dela.

Prihvatanje odgovornosti podrazumeva obavezu učinioca da štetu popravi u što je moguće većoj meri (na primer, putem izvinjenja, stvarne ili simbolične naknade štete, radom u korist žrtve ili zajednice i slično). Sa druge strane, krivično delo stvara određene obaveze i za zajednicu koja je odgovorna za pružanje podrške žrtvi, za vođenje računa o blagostanju svojih članova i za podržavanje napora usmerenih ka (re)integrisanju učinioca u lokalnu zajednicu, što takođe može da doprinese i saniranju posledica krivičnog dela, odnosno popravljaju štete i narušenih odnosa.

Učešće svih zainteresovanih strana

Treći princip restorativne pravde je princip učešća. Restorativna pravda teži uključivanju svih zainteresovanih strana, odnosno svih koji su, pre svega, direktno, ali i indirektno pogođeni krivičnim delom i zainteresovani su da aktivno učestvuju u razrešavanju situacije nastale krivičnim delom, u restorativni proces.

Restorativni proces konstruisan je tako da povećava mogućnosti za razmenu informacija, aktivno učešće, dijalog i međusobno razumevanje žrtve i učinioca. Učešće u takvom procesu, za žrtvu

može da znači izlaženje u susret njenim potrebama za informacijama, vrednovanjem, restitucijom, svedočenjem, sigurnošću i podrškom. Sa druge strane, u takvom procesu, ne izlazi se u susret samo potrebama žrtve, već i učinioca i zajednice. Tako se podstiču oporavak i (re)integracija učinioca u zajednicu, pruža mu se podrška i tretira se s poštovanjem, umanjuju se mogućnosti za njegovim isključivanjem iz društva, odnosno lokalne zajednice. Sa druge strane, i članovi zajednice mogu aktivno da se uključe u proces, što može pozitivno da utiče na njeno jačanje, uspostavljanje harmonije i dalje delovanje u pravcu prevencije istih ili sličnih povreda.

Reintegracija

Na kraju, četvrti princip restorativne pravde je princip reintegracije. Naime, kako je već navedeno, restorativna pravda je konstruktivan odgovor na kriminalitet koji teži maksimalnom reintegrisanju učinioca u lokalnu zajednicu a ne njegovom isključivanju i stigmatizaciji. Sa druge strane, ona teži i potpunoj reintegraciji žrtve, koja je često marginalizovana, diskriminisana ili stigmatizovana u svojoj sredini, što svakako nepovoljno utiče na proces njenog oporavka od traume izazvane viktimizacijom. Stoga se u ovom domenu čini važnom uloga različitih službi koje pružaju podršku žrtvama (na primer, službi za pomoć žrtvama kriminaliteta), ali i onih koje, kroz različite programe, mogu da pruže pomoć i podršku učiniocima.

Za ostvarivanje osnovnih principa restorativne pravde, odnosno za njenu primenu i uspeh, neophodnim se čini transformacija uloge i odnosa zajednice (društva) i državnih struktura, odnosno restrukturiranje samog sistema i uloge profesionalaca u pravosudnom sistemu i obezbeđivanje veće uloge zajednice u restorativnom odgovoru na kriminalitet. To je, zapravo, jedan od principa o kojima govore Van Ness i Strong (2002: 42-43), ali koji bi pre mogao da se posmatra kao (pred)uslov primene i opstanka bilo kog oblika reagovanja na kriminalitet koji ima elemente restorativne pravde. Jer, kako oni navode, u procesu dostizanja ili ostvarivanja pravde, uloga države, odnosno njene vlasti je u očuvanju reda, dok je uloga zajednice (društva) u uspostavljanju pravednog mira, te se značajnim čini njihovo zajedničko delovanje u odgovoru na kriminalitet.

Zaključak

Restorativna pravda predstavlja odgovor na nešto što je učinjeno; ona je reaktivnog karaktera, što je ne razlikuje od klasičnog krivičnog pravnog sistema. Međutim, za razliku od tradicionalnog krivičnog prava i krivičnog pravnog sistema, restorativna pravda je mnogo više okrenuta budućnosti. Krivično delo jeste povod aktiviranja mehanizama restorativnog karaktera, ali se njima ne deluje na posledicu, već na njene uzroke. Zato restorativna pravda teži da restaurira, odnosno popravi posledice prošlog događaja (izvršenog krivičnog dela), odnosno da uspostavi balans između potreba i interesa svih zainteresovanih strana (žrtve, učinioca i članova zajednice), kako bi se obezbedio oporavak žrtve od traume preživljene viktimizacije, uticalo u pravcu prevencije budućih kriminalnih ponašanja i uspostavila harmonija u zajednici koja je narušena izvršenjem krivičnog dela.

Utoliko, i pored uočenih razlika u pogledu definisanja koncepta restorativne pravde, može da se primeti da ona za većinu zagovornika ipak predstavlja konstruktivan odgovor na kriminalitet, koji teži popravljaju štete/povreda i narušenih odnosa kao posledica izvršenog krivičnog dela, a ne odmazdi i kažnjavanju, odnosno produbljivanju konflikta i strukturalne nepravde. Ovo posebno dolazi do izražaja kada se govori o osnovnim principima restorativne pravde u pogledu kojih postoji prilična usaglašenost njenih zagovornika, bez obzira da li primat daju restorativnom procesu ili, pak, restorativnom ishodu. Naime, principi na kojima koncept restorativne pravde počiva je ono što restorativnu pravdu razlikuje od tradicionalnog retributivnog odgovora na kriminalitet, jer se potencira aktivno učešće, popravljaju štete i reintegracija kako učinioca, tako i žrtve.

Imajući to u vidu, pri određenju restorativne pravde trebalo bi početi od elemenata svih navedenih definicija, što bi vodilo pomirenju diverziono-komunitarističkog i maksimalističkog koncepta restorativne pravde, tako da se restorativna pravda ne posmatra samo kao alternativa postojećem krivičnom pravnom sistemu, već i kao njen integralni deo. Na taj način, postavlja se osnov za postepenu transformaciju i modifikovanje postojećeg krivičnog pravnog sistema u sistem, koji bi u mnogo većoj meri trebalo da se zasniva i na principima restorativne pravde, a čiji bi krajnji cilj

trebalo da bude popravljaju štete prouzrokovane krivičnim delom.

Literatura

- Aertsen, I., Willemsens, J. (2001) "The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice", *European Journal on Criminal Policy and Research*, br. 9; str. 291-300.
- Albrecht, H.J. (2001) "Restorative Justice – Answers to Questions that Nobody has put Forward", u: Fattah, E., Parmentier, S, (ur.) *Victim Policies and Criminal Justice on the Road to Restorative Justice*. Leuven: Leuven University Press: 295-314.
- Braithwaite, J. (2003) "Restorative Justice and a Better Future", u: Johnstone, G. (ur.) *A Restorative Justice Reader – texts, sources, context*. Devon: Willan Publisher: 83-97.
- Christie, N. (1981) *Limits to Pain*, Oxford: Martin Robertson.
- Christie, N. (1977) "Conflicts as property", *The British Journal of Criminology*, Vol. 14, br. 1: str. 1-15.
- Daly, K. (2003) "Restorative Justice: the Real Story", u: McLaughlin, E., Fergusson, R., Hughes, G., Westmarland, L. (ur.) *Restorative Justice Critical Issues*, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications: 195-214.
- Dignan, J. (2002) "In search of restorative jurisprudence", u: Walgrave, L. (ur.) *Restorative Justice and the Law*. Devon: Willan Publishing: str. 150-190.
- Driedger, O. (2001) "Societal Development, Quality of Life and Restorative Justice", u: Fattah, E., Parmentier, S, (ur.) *Victim Policies and Criminal Justice on the Road to Restorative Justice*. Leuven: Leuven University Press: str. 315-328.
- Fattah, E., Parmentier, S, (ur.) (2001) *Victim Policies and Criminal Justice on the Road to Restorative Justice*. Leuven: Leuven University Press.
- Friday, P. (2003) "Restorative Justice: The Impact on Crime", rad prezentovan na XI Međunarodnom viktimološkom simpozijumu, 13.-18. jul 2003. godine, Stellenbosch, South Africa.
- Gavrielides, T. (2005) "Some Meta-Theoretical Questions for Restorative Justice", *Ratio Juris*: Vol. 18: br. 1: str. 84-106.
- Hagemann, O. (2003) "Restorative Justice in Prison?", u: Walgrave, L. (ur.) *Repositioning Restorative Justice*. Devon: Willan Publisher: str. 221-236.
- Johnstone, G. (2002) *Restorative Justice – ideas, values, debates*. Devon: Willan Publisher.
- Johnstone, G. (ur.) (2003) *A Restorative Justice Reader – texts, sources, context*. Devon: Willan Publisher.
- Johnstone, G., Van Ness, D. W. (ur.) (2007) *Handbook of Restorative Justice*. Devon: Willan Publisher.
- Lemonne, A. (2003) "Alternative conflict resolution and restorative justice: a discussion", u: Walgrave, L. (ur.) *Repositioning Restorative Justice*. Devon: Willan Publisher: str. 43-63.

- Marshall, T. (1998) "Restorative justice: an overview", *Center for Restorative Justice and Peacemaking, University of Minnesota, and Restorative Justice Consortium, UK*.
- Mrvić-Petrović, N. (2001) *Naknada štete žrtvi krivičnog dela*. Beograd: Vojnoizdavački zavod i Institut za uporedno pravo.
- Mrvić-Petrović, N. (2006) "Alternativne sankcije i novo zakonodavstvo Republike Srbije" Beograd: Temida: br. 1: str. 55-59.
- Mrvić-Petrović, N., Đorđević, Đ. (1998) *Moć i nemoć kazne*. Beograd: Vojnoizdavački zavod i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Morris, A. (2003) "Critiquing the critics: a brief response to critics of restorative justice", u: Johnstone, G. (ur.) *A Restorative Justice Reader – texts, sources, context*. Devon: Willan Publisher: str. 461-475.
- Morris, A., Maxwell, G. (2001) "Implementing Restorative Justice: What Works?", u: Morris, A., Maxwell, G. (ur.) *Restorative Justice for Juveniles. Conferencing, Mediation and Circles*. Oxford and Portland, OR: Hart.
- Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S. (2006) „Položaj žrtve u Srbiji: klasični krivični postupak i mogućnosti restorativne pravde“, Beograd: *Temida*, br. 1: str. 67-77.
- Parmentier, S. (2001) "The South African Truth and Reconciliation Commission. Towards restorative Justice in the Field of Human Rights", u: Fattah, E., Parmentier, S. (ur.) *Victim Policies and Criminal Justice on the Road to Restorative Justice*. Leuven: Leuven University Press: 401-441.
- Pavlich, G. (2002) "Towards an ethics of restorative justice", u: Walgrave, L. (ur.) *Restorative Justice and the Law*. Devon: Willan Publishing: 1-18.
- Pemberton, A., Willem Winkel, F., Groenhuijsen, M. (2006) "Ozbiljno uzimanje u obzir položaja žrtve u konceptu restorativne pravde". Beograd: *Temida*: br. 1: str. 11-20.
- Peters, T., Aertsen (2000) "Towards 'Restorative Justice': Victimization, Victim Support and Trends in Criminal Justice", u: *Crime and Criminal Justice in Europe*, 45, Strasbourg: Council of Europe.
- Roche, D. (2007) "Retribution and Restorative Justice", u: Johnstone, G., Van Ness, D. W. (ur.) *Handbook of Restorative Justice*. Devon: Willan Publisher: 75-90.
- Stevanović, I. (2006) "Nova zakonska rešenja o maloletnicima: značaj alternativa institucionalnom tretmanu (u svetlu reintegracije izvršilaca i osnaživanja žrtve)". Beograd: *Temida*: br. 1: str. 61-66.
- Umbreit, M. (2000) "The Restorative Justice and Mediation Collection: Executive Summary", *Office for Victims of Crime Bulletin, US Department of Justice, prema: Hagemann, O. (2003) "Restorative Justice in Prison?"*, u: Walgrave, L. (ur.) *Repositioning Restorative Justice*. Devon: Willan Publisher: str. 221-236.
- Van Ness, D.W., Strong, K.H. (2002) *Restoring Justice*. Cincinnati, OH: Anderson Publishing Co.
- Zehr, H. (1990) *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Scottdale, Pennsylvania, Waterloo, Ontario: Herald Press.
- Zehr, H. (2002) *The Little Book of Restorative Justice*. Good Books, Intercourse, PA, USA.
- Zehr, H. (2003) "Retributive justice, restorative justice", u: Johnstone, G. (ur.) *A Restorative Justice Reader – texts, sources, context*. Devon: Willan Publisher: str. 69-97.
- Zehr, H., Mika, H. (1997) "Fundamental Concepts of Restorative Justice", *Contemporary Justice Review*, Vol. 1, br. 1: str. 47-56.
- Walgrave, L. (ur.) (2002) *Restorative Justice and the Law*. Devon: Willan Publishing.
- Walgrave, L. (2006) "Restorative justice and beyond – an agenda for Europe", rad prezentovan na 4. konferenciji Evropskog foruma za restorativnu pravdu, Berselona, Španija, 15.-17. jun 2006: str. 144-148.
- Walgrave, L., Bazemore, G. (1999) "Restorative Justice: In Search of Fundamentals", u: Bazemore, G., Walgrave, L. (ur.) *Restorative Juvenile Justice: Repairing the Harm of Youth Crime*. Monsey, NY: Criminal Justice Press, prema Boutellier, H. (2002) "Victimization and restorative justice: moral background and political consequences", u: Walgrave, L. (ur.) *Restorative Justice and the Law*. Devon: Willan Publishing: 19-30.
- Weitekamp, E.G.M. (1996) "The History of Restorative Justice", u: Bazemore, G., Walgrave, L. (ur.) *Restorative Juvenile Justice – Repairing the Harm of Youth Crime*. Monsey, NY: Criminal Justice Press: str. 157-173.
- Weitekamp, E.G.M. (2000) "Research on victim-offender mediation: findings and needs for the future", u: *Victim-offender mediation in Europe: Making restorative justice work*, The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice, Leuven: Leuven University Press: str. 99-121.
- Willemsens, J. (2003) "Restorative justice: a discussion of punishment", u: Walgrave, L. (ur.) *Repositioning Restorative Justice*. Devon: Willan Publisher: str. 24-42.
- Wright, M. (2001) "Restorative Justice, the Basic Idea and Practice in the United Kingdom", u: Fattah, E., Parmentier, S. (ur.) *Victim Policies and Criminal Justice on the Road to Restorative Justice*. Leuven: Leuven University Press: str. 353-378.

Sanja ČOPIĆ, LL.M

The notion and basic principles of restorative justice

One of the most important achievements of the contemporary criminal justice system and criminal policy is development of the concept of restorative justice. Contemporary concept of restorative justice was developed in 1970s on the basis of the criticism of the traditional criminal law and criminal justice system. Since that time, it has been developing through different programs in many countries. Reform of the criminal justice

system in Serbia starting from 2002 went into direction of entering elements of restorative justice into existing criminal justice system. In that sense, development of restorative justice is still at the beginning in our country. However, it can be noticed that there is a low level of awareness on the nature and importance of restorative forms of response to crime among our professionals, as well as a lack of understanding of the concept itself. Due to that, the aim of the paper is to enable

better understanding of restorative concept in general through defining restorative justice and basic principles it relies on. That may put a basis for further recognition of restorative elements in our criminal justice system, which may provide adequate implementation of relevant provisions of restorative character in practice.

Keywords: restorative justice, definition, basic principles.

TEMIDA

Maj 2007, str 37-45

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/tem0701037M

Institut pomilovanja u svetlu restorativne pravde

Dušica MILADINOVIĆ*

Rad ima za cilj sagledavanje pomilovanja u kontekstu restorativne pravde. Polazeći od osnovnog stava da restorativna pravda postavlja zahtev za uravnotežavanjem interesa različitih subjekata, koji su povezani izvršenjem krivičnog dela, autorka nastoji da ispita da li se i koliko on ostvaruje kroz koncept pomilovanja prihvaćen u domaćem pozitivnom pravu. Nema sumnje da je institut predviđen u korist učinioca krivičnog dela, što potvrđuju rezultati analize različitih pravnih dejstava iz njegove sadržine, dok su interesi žrtve i društvene zajednice ostali, blago rečeno, nedovoljno zaštićeni. U tom smislu, autorka ukazuje na neke pozitivne primere iz uporednog prava i iznosi određene predloge, koji mogu poslužiti prilikom eventualnog reformisanja instituta, u cilju njegovog približavanja vrednostima restorativne pravde.

Ključne reči: pomilovanje, restorativna pravda

Uvod

Idealni model restorativne pravde predstavlja okupljanje subjekata povezanih izvršenjem krivičnog dela – žrtve, učinioca i pripadnika društvene zajednice u kojoj je zločin nastao, kako bi se na osnovu razgovora na ravnopravnoj osnovi, uz puno poštovanje potreba i dostojanstva svih učesnika, ostvario dvostruki cilj: popravljanje štetnih posledica izazvanih zločinom, pronalaženje njegovih uzroka, ne bi li se obnovile pokidane veze, osnažila društvena zajednica i predupredili budući zločini. Ma koliko dobro izgledao, navedeni model ne može u potpunosti da zameni tradicionalni krivično-pravni sistem zasnovan na retribuciji i represiji¹ (Braithwhaite, Daly, 2001: 29 i Kostić,

2003: 215 i na web strani <http://www.restorative-justice.com>). Štaviše, postoje mišljenja da je zamena tradicionalnog sistema formalne društvene reakcije na kriminalitet u nekim slučajevima potpuno neopravdana (Coward, 2000: 2).² Međutim, ako se klasični način reagovanja ne može izbrisati, a praznina nastala njegovim ukidanjem popuniti novim, iz toga ne treba ishitreno izvući zaključak da ga ne treba preispitivati, postepeno menjati i usavršavati u skladu sa opštim zahtevom restorativne pravde za uravnoteženjem suprotstavljenih interesa različitih subjekata okupljenih usled izvršenja krivičnog dela. Slikovito rečeno, vekovima staru i oprobanu mašineriju, pre treba "podmazati i remontovati" nego potpuno odbaciti; ekstremistička zalaganja samo "podrivaju ostvarenje skromnijih, ali realnijih ciljeva" (Kostić, 2003: 216). Polazeći od navedenog početnog stava, predmet ispitivanja predstavlja uklapanje pomilovanja, jednog od klasičnih instituta krivičnog prava, u osnovne postavke restorativne pravde. Da li se u ovom slučaju, s obzirom na to kako je nor-

1 U uporednom pravu postoje primeri realizovanja ideje restorativne pravde, kao, na primer, na Novom Zelandu, gde je prvi put u svetu uveden postupak tzv. društvene rasprave, koji se sastoji u okupljanju i diskusiji u okviru lokalne zajednice. Ovaj postupak od 1989. godine predstavlja osnovni način reagovanja na maloletničku delinkvenciju, gde se maloletnik, pošto je priznao krivicu na sudu, upućuje na grupno porodično savetovanje. Slični primeri primene ideje restorativne pravde postoje u SAD, u vidu medijacije između žrtve i učinioca, društvenog servisa, društvenih restorativnih odbora i sl.

2 Feministički orijentisane autorke navode da je nekada postupak restorativne pravde upravo kontraproduktivan, iz vizure žrtve krivičnog dela. U slučajevima nasilja u porodici on može biti jako bolan i frustrirajući za žrtvu, tako da predstavlja pre realnu opasnost za nastanak sekundarne viktimizacije, nego put zaštite njenih prava i interesa.

* Asistent-pripravnik na Pravnom fakultetu u Nišu, E-mail: dusica@prafak.ni.ac.yu

mativno postavljen i kako se primenjuje, može završiti "ravnostrani trougao restorativne pravde", ili to ipak nije tako? Da li se i koliko njime uvažavaju interesi suprotstavljenih subjekata – učinioca krivičnog dela odnosno žrtve i same društvene zajednice?

Interesi učinioca krivičnog dela

Nesumnjivo je da pomilovanje predstavlja institut ustanovljen *in favorem* učinioca krivičnog dela, što je već na prvi pogled jasno iz samog njegovog naziva.³ Ako se nadalje izvrši analiza sadržine samog instituta, može se zaključiti da se njegovom primenom učiniocu daruju značajne privilegije.⁴ Pozitivno pravo Srbije je u tom smislu čak vrlo liberalno, jer je krug pravnih dejstava ovog instituta neuobičajno širok. Teško je u komparativnom pravu naći slične primere (pošto su kazne i pravne posledice osude klasično polje delovanja pomilovanja), sem u pojedinim republikama bivše SFRJ, što je posledica zajedničkog pravnog nasleđa.⁵

3 Etimološki posmatrano, on potiče od reči milost ili oproštaj, odnosno sam bukvalno znači milost ili oproštaj. Engleski jezik, pored čitavog niza naziva za označavanje pojedinih oblika pomilovanja poznaje i dva opšta - *mercy* i *clemency*, sa navedenim osnovnim značenjem, a ista konstatacija važi za italijanske termine *grazia* i *indulto*, francuski *grâce*, dok se milost (*Gnade*) nalazi u korenu nemačkog naziva *Begnadigung*. Reči kojima se u slovenskim jezicima označava institut, počevši od našeg - *pomilovanje*, makedonskog *pomiluvanje*, slovenačkog *pomilostitev*, ili ruskog *pomilovanie*, takođe potvrđuju navedenu tezu. Dakle, pomilovanje, u svom početnom i opštem određenju jeste akt milosti i praštanja učiniocu krivičnog dela.

4 Sadržaj pomilovanja čine: oslobođenje od krivičnog gonjenja, potpuno ili delimično oslobođenje od izvršenja kazne, zamena izrečene kazne blažom ili uslovnom osudom, davanje rehabilitacije, određivanje kraćeg trajanja pravnih posledica osude, ukidanje pojedine ili svih pravnih posledica osude, ukidanje ili određivanje kraćeg trajanja određenih mera bezbednosti (čl. 110. Krivičnog zakonika Republike Srbije, "Službeni glasnik RS" br. 85/2005).

5 Zakoni novih država su u mnogome preuzeli rešenja Krivičnog zakona SFRJ, "Službeni list SFRJ" br. 44/1976. Detaljnije o tome videti: Zakon o pomilovanju, "Narodne novine Republike Hrvatske" br. 175/2003, Zakon o pomilostitvi, "Uradni list Republike Slovenije" br. 45/1995, 86/2004 i 23/2005, Zakon za pomiluvanje, "Služben vesnik na Republika Makedonija" br. 20/2003, Zakon o pomilovanju, "Službene novine Federacije BiH" br. 9/1996, 13/1997, 47/2001 i 28/2004. i Zakon o pomilovanju,

Prvo u nizu dejstava, sa aspekta domaćeg pozitivnog prava, omogućava da učinilac, usled oslobođenja od krivičnog gonjenja, uopšte ne bude osuđen za krivično delo. Na prvi pogled se može učiniti da se radi o najvećoj od svih pogodnosti sadržanih pod okriljem pomilovanja, ali ona pokazuje i svoju drugu stranu u slučaju kada se primenjuje na nevino lice. Problem iskrsva iz činjenice da je akt abolicije potpuno indiferentan po pitanju krivice lica na koje se odnosi. Iz njega se, logično, zbog načela podele vlasti, ne može saznati da li je pomilovani kriv ili ne, pa ostaje, slobodno nazvana, «nepravna» sumnja u njegovu krivicu. Treba dodati i da je oslobođenje od krivičnog gonjenja trajno; protiv istog lica za isto krivično delo se ne može ponovo pokrenuti postupak (usled prigovora *res iudicata*), čak i kada bi samo abolirano lice to želelo, jer ima interes da u sudskom postupku dokaže svoju nevinost. Tako ispada da se od abolicije može pretrpeti moralna, nematerijalna šteta zbog nesaglasnosti pravnog i faktičkog položaja aboliranog lica.⁶ Drugim rečima, ono što se čini kao najveće pravo pretvara se u najveću nepravdu. Otuda je u našoj starijoj teoriji nastao predlog da se traži saglasnost u slučaju abolicije (Aćimović, 1937: 174), što je teško prihvatiti kad se uzme u obzir da je jedna od osnovnih karakteristika pomilovanja obaveznost, koja se manifestuje upravo u tome što njena primena uopšte ne zavisi od volje lica na koje se odnosi. Dakle, oslobođenje od krivičnog gonjenja proizvodi određene negativne efekte, ne samo za žrtvu koja lišena satisfakcije, već i za samo abolirano lice, jer uskraćuje mogućnost da se svojoj zajednici vrati kao "čist", nestigmatizovan član. Navedeni razlog je, u nizu drugih (priroda izlaganja je takva da oni ne mogu biti detaljno razmatrani), doveo do toga da uporedno pravo ovo dejstvo vrlo retko vezuje za pomilovanje.

Drugi oblik koji, sa aspekta ostvarivanja restorativne pravde, privlači pažnju jeste zamena kazne uslovnom osudom. Ono što predstavlja

"Službeni list Republike Crne Gore" br. 16/1995 i 12/1998.

6 Sa pravnog aspekta svako lice se smatra nevinim dok se njegova krivica ne utvrdi pravnosnažnom odlukom suda. Ako se međutim, čitava stvar posmatra sa filozofskog i logičkog stanovišta, aktu praštanja nužno mora da prethodi neki akt nanošenja zla, nepravde. Otuda se nevino lice ne može zadovoljiti praštanjem, već konstatacijom da nepravda nije ni bilo odnosno da ono za nepravdu ne snosi krivicu.

specifičnost uslovne osude u ovom slučaju jeste isključenje mogućnosti postavljanja zaštitnog nadzora i nalaganja posebnih obaveza. Poznato je da zaštitni nadzor otvara širok prostor za ostvarivanje specijalne prevencije, kroz mere pomoći, staranja, nadzora i zaštite, od kojih se posebno izdvajaju sledeće: osposobljavanje učinioca za određeno zanimanje; prihvatanje zaposlenja, koje odgovara sposobnostima učinioca; ispunjavanje obaveza izdržavanja porodice, čuvanja i vaspitanja dece i drugih porodičnih obaveza; uzdržavanje od posećivanja određenih mesta, lokala ili priredbi, ako to može biti prilika ili podsticaj za ponovno vršenje krivičnih dela; uzdržavanje od upotrebe droga ili alkoholnih pića; lečenje u odgovarajućoj ustanovi; posećivanje određenih profesionalnih ili drugih savetovališta ili ustanova i postupanje po njihovim uputstvima; otklanjanje ili ublažavanje štete pričinjene krivičnim delom, a naročito izmirenje sa žrtvom krivičnog dela (čl. 73. KZ-a). Evidentno je da ovako postavljena zamena kazne uslovnom osudom nije u saglasnosti sa principima restorativne pravde. Prvo, postavlja se pitanje kako vratiti osuđenog u normalne životne tokove, kada je sprečena primena svih mera koje mu u tome mogu pomoći? Drugo, odbacivanjem zaštitnog nadzora gubi se osnov za aktivno učešće u procesu popravljavanja, i to ne samo učinioca, već i različitih predstavnika društvene zajednice – ustanova zdravstvene i socijalne zaštite, obrazovnih ustanova, privrednih subjekata kao poslodavaca, drugih organizacija, ustanova i udruženja u zavisnosti od vrste i prirode postavljene obaveze. Jasno je da tako pada u vodu jedna od vodećih ideja posmatranog koncepta, da svako ima obavezu da da svoj doprinos razvoju opšteg dobra u društvu, doprinos iznalaženju rešenja socijalnih problema. Izgleda da retributivni sistem i kada kažnjava i kada prašta čini istu grešku, jer se ne bavi uzrocima kriminalnog ponašanja, koji se obično nalaze u najbližem socijalnom okruženju delikventa, kojem se on vraća po opraštanju kazne, i time ponovo prepušta njihovom uticaju.

Strani krivično-pravni sistemi retko poznaju zamenu kazne uslovnom osudom, ali mnogi od njih predviđaju nešto slično – tzv. uslovno pomilovanje (*conditional pardon* u anglo-saksonskom ili *grâce conditionnelle* u francuskom pravu). Ovakav oblik pomilovanja je vezan za uslov, neku buduću neizvesnu činjenicu. Sam uslov može da bude suspen-

zivan i obično se sastoji u nalaganju neke obaveze, bez čijeg ispunjenja pomilovanje ne proizvodi pravno dejstvo (najčešće se radi o naknadi štete, izvinjenju žrtvi i sl.) ili rezolutivan, kada njegovim nastupanjem dolazi do opoziva i prestaje dejstvo pomilovanja (recimo ako se osuđenom naloži da ne konzumira alkohol, jer je pod njegovim dejstvom izvršio krivično delo). Bez detaljnije eksplikacije postaje jasno da ovakav koncept pruža veće mogućnosti za aktivniji pristup popravljaju, ali i udovoljavanju interesima žrtve (Hoffstadt, 2001: 595).⁷

Osuda za krivično delo je praćena određenim posledicama, koje u značajnoj meri otežavaju uspešnu reintegraciju osuđenika. One mogu biti trostruke: uvođenje osude u kaznenu evidenciju, nastupanje pravnih posledica osude, koje povlače prestanak ili zabranu sticanja pojedinih prava,⁸ i primena određenih mera bezbednosti.⁹ Njihova priroda je takva da vodi stvaranju ekonomskih i drugih socijalnih problema, što samim tim uvećava rizik za ponavljanje delinkventnog ponašanja. Kako je rehabilitacija jedno od zakonom predviđenih dejstava pomilovanja, otklanjanje navedenih po-

7 Sa druge strane, položaj pomilovanog je zaštićen opštim pravilom da uslov mora da bude zakonit, moralan i moguć. U SAD je, u poznatom slučaju *Hoffa v. Saxbe*, izgrađen princip da se ne sme zahtevati od osuđenog "da nerazumno izgubi svoja ustavom zagarantovana prava". Iako je predsednik Nikson naložio pomilovanom da do isteka kazne ne uzima učešće u radu i rukovođenju radničkih organizacija, sud je podržao takvo pomilovanje, jer na osnovu podataka iz prvostepenog postupka sledi da je "ostvarivanje uslova u javnom interesu, te ne predstavlja nerazumno ograničenje".

8 Pravne posledice osude, koje se odnose na prestanak ili gubitak prava su: prestanak vršenja javnih funkcija; prestanak radnog odnosa ili prestanak vršenja određenog poziva i zanimanja; gubitak određenih dozvola ili odobrenja koja se daju odlukom državnog organa ili organa lokalne samouprave, dok u pravne posledice u vidu zabrane sticanja prava spadaju: zabrana sticanja određenih javnih funkcija; zabrana sticanja određenog zvanja, poziva ili zanimanja ili unapređenja u službi; zabrana sticanja čina vojnog starešine; zabrana dobijanja određenih dozvola ili odobrenja koja se daju odlukom državnih organa ili organa lokalne samouprave (čl. 95. KZ-a).

9 Ovde se prvenstveno misli na mere bezbednosti u vidu zabrane (zabrana vršenja poziva, delatnosti ili dužnosti i zabrana upravljanja motornim vozilom). One nekada mogu predstavljati veći teret za učinioca od same kazne, jer ga sprečavaju da se vrati poslu koji je obavljao ranije, pre osude (što važi i za zabranu upravljanja motornim vozilom kada je izrečena licu koje je vozač po zanimanju).

sledica se može postići i njegovom primenom. Štaviše, rehabilitacija putem milosti je povoljnija za osuđenog od "redovne" (zakonske i sudske) rehabilitacije, jer obuhvata iste mogućnosti (brisanje osude, prestanak svih njenih pravnih posledica i uspostavljanje fikcije neosuđivanosti), a pritom nije vezana opštim uslovima.¹⁰ Konsenkvence isključenja opštih uslova se praktično sastoje u ostvarivanju preвременe rehabilitacije i rehabilitacije iznad maksimalnog dometa redovne.¹¹

Posebnu pažnju u ovom segmentu izaziva uspostavljanje statusa neosuđivanosti. Navedena fikcija bi trebalo da osigura osuđenom povratak u onaj pravni položaj u kojem je bio pre osude za krivično delo, povratak u status punopravnog građanina, uz potpuno zaboravljanje njegove kriminalne prošlosti. Međutim, kako je na početku istaknuto, nekada nije kriminalno-politički opravdana prevelika velikodušnost prema osuđenim licima, tako da treba pronaći balans između zahteva da se osuđenom olakša integracija i zahteva zaštite društva. Verovatno iz tog razloga pravila o izdavanju podataka iz kaznene evidencije uopšte ne prave razliku između brisane i nebrisane osude (čl. 102. KZ-a). Dostupnost podataka o ranijoj osudi se može pratiti u tri nivoa. Prvi nivo omogućava da budu izdati određenim državnim organima: sudu, javnom tužiocu, organu unutrašnjih poslova, ali to njihovo pravo nije neograničeno, ono je vezano za vođenje krivičnog postupka protiv lica koje je ranije već bilo osuđeno. Drugi nivo čine: organi za izvršenje krivičnih sankcija, organi koji učestvuju u postupku davanja amnestije, pomilovanja, rehabilitacije ili odlučivanju o prestanku pravnih posledica osude, kao i organi starateljstva, kad je to potrebno za vršenje poslova iz njihove nadležnosti. Zakonik ne

postavlja nikakve uslove za izdavanje podataka u ovom slučaju, ali je iz prirode delatnosti koje obavljaju navedeni organi jasno da se koriste u interesu osuđenog. Treći nivo se odnosi na državne organe, preduzeća, druge organizacije i preduzetnike, kojima su podaci dostupni na obrazložen zahtev, ako još uvek traju pravne posledice osude ili mere bezbednosti, a za to postoji opravdan interes zasnovan na zakonu. Na ovaj način se prilično proširuje krug lica koja mogu dobiti podatke o ranijoj osudi. Opravdanje ovog rešenja se iznalazi u tome što za navedene subjekte nije irelevantno da li postoje pravne posledice osude u vidu zabrane sticanja ili gubitka prava, oni nekada čak imaju zakonsku obavezu da to provere, a slično je i sa merama bezbednosti zabrane vršenja poziva, delatnosti, dužnosti ili zabrane upravljanja motornim vozilom. Neodređenu formulaciju "opravdani interes" trebalo bi zameniti preciznijom, recimo "kada postoji zakonska obaveza", jer više odgovara interesima osuđenog lica. Od posebnog značaja je odredba po kojoj "niko nema prava da traži od građana da podnose dokaz o svojoj neosuđivanosti". Njome se sprečava ranije veoma uvrežena praksa da se od građana traži da podnose dokaz o neosuđivanosti ili osuđivanosti, naročito u slučaju zasnivanja radnog odnosa, pa čak i kada su u pitanju bagatelni poslovi. Ne treba trošiti reči na opisivanje koliko se na taj način otežava reintegracija osuđenika, jer se atakuje na ostvarivanje jedne od osnovnih pretpostavki za normalan život. Sa druge strane, Zakonik dozvoljava da se građanima na njihov zahtev daju podaci iz kaznene evidencije samo ako su im potrebni radi ostvarivanja prava.

Branu uspešnoj reintegraciji osuđenika nekada predstavljaju i izrečene mere bezbednosti (ovde se logično posmatraju samo one na koje pomilovanje može da deluje) i to ne samo zbog svoje prirode, već i dužine trajanja. Zabrana vršenja poziva, delatnosti, dužnosti i zabrana upravljanja motornim vozilom evidentno ometaju postizanje postavljenog cilja, jer sprečavaju osuđenog da se vrati poslu koji je obavljao pre osude, dok proterivanje stranca može biti limitirajući faktor za uspostavljanje ranijeg stanja, izuzetno ako se radi o licu koje je pre osude duže vremena živelo na našoj teritoriji, ovde formiralo porodicu i slično. One prilično dugo traju (zabrana upravljanja motornim vozilom od tri meseca do pet godina, a ostale dve od jedne do deset godina). Nadležni organ ima ovlašćenje da skрати

10 Zakonska rehabilitacija (čl. 98. KZ-a) nastupa ako se radi o licima koja, pre osude na koju se odnosi rehabilitacija, nisu bila osuđivana ili se po zakonu smatraju neosuđivanim, ako u određenom roku (koji zavisi od vrste i visine izrečene sankcije) nisu izvršila novo krivično delo. Zakonik je izričito odredio da zakonska rehabilitacija ne nastupa sve dok traju sporedne kazne ili mere bezbednosti. Pored uslova da u određenom roku nije izvršeno novo krivično delo, za sudsku rehabilitaciju su bitne i druge okolnosti: da je osuđeno lice svojim vladanjem zaslužilo rehabilitaciju, da je prema svojim mogućnostima nadoknadilo štetu prouzrokovanu krivičnim delom, kao i sve druge relevantne činjenice, a posebno priroda i značaj dela (čl. 99. KZ-a).

11 Granicu u pozitivnom pravu predstavlja kazna zatvora od pet godina.

njihovo trajanje ili da ih čak ukine, neopterećen opštim uslovima koji važe za redovni (sudski) put njihovog prestanka (protek roka od tri godine od primenjivanja mere i postojanje okolnosti koje ukidanje čine opravdanim). Ako se pođe od opšteprihvaćenog stava da su mere bezbednosti usmerene na otklanjanje stanja i uslova koji mogu ponovo dovesti do vršenja krivičnih dela, pitanje je koliko je logična i oportuna mogućnost njihovog gašenja pomilovanjem, aktom nezanim za materijalno-pravne uslove, zavisnim prvenstveno od diskrecione ocene nadležnog organa, čiji se rad ne može kontrolisati.¹²

Interesi društvene zajednice

Ako pomilovanje pruža šansu učiniocu krivičnog dela da bude oslobođen od krivičnog gonjenja, da se pre isteka izrečene kazne vrati u društvo i oslobodi različitih ograničenja proisteklih iz osude, da li se u tome može prepoznati neka korist za samo društvo, ili se takvim činom jednostavno, kako je smatrao Bekarija, "javna sigurnost žrtvuje radi sigurnosti pojedinca"? (Bekarija, 1984: 132).

Odgovor na postavljeno pitanje se može pronaći u samom postupku pomilovanja. Primena pomilovanja nije vezana za uslove, u smislu da se njihovim postojanjem stvara obaveza za nadležni organ da donese pozitivnu odluku, ali su predviđene neke okolnosti koje se smatraju relevantnim za odlučivanje. U prilog tome govori na primer sadržina izveštaja koji sačinjava ustanova u kojoj osuđeni izdržava kaznu, gde se navode podaci o vladanju osuđenog, poštovanju kućnog reda i naredaba uprave, disciplinskom kažnjavanju, pogodnostima, zalaganju na radu, uspehu u obrazovanju, odnosu prema učinjenom delu, na osnovu kojih se vrši procena ličnih osobina osuđenika i procena uticaja kazne na postizanje svrhe kažnjavanja.¹³ Nameće se zaključak da je opravdano dati pomilovanje, ili iz vizure osuđenog da ga je opravdano očekivati, ako postoje pokazatelji o pre-

vaspitanju i osposobljavanju da poštuje društvene norme i da se uključi u normalan život društvene zajednice. Istovremeno, potencijalno pomilovanje može biti podstrek za dobro vladanje u toku izdržavanja kazne; jezikom penologije rečeno, ono može da ublaži deprivaciju slobode, osećaj neprijateljstva i nepripadanja društvu koje ga je osudilo i izopštilo. Stimulativno delovanje se nastavlja i u postpenitencijarnom periodu, jer pomilovanje deluje na različite javno-pravne posledice osude, i time pruža podsticaj i ohrabrenje osuđeniku. Ali, ne treba izgubiti iz vida dve činjenice. Prvo, dobro vladanje na izdržavanju kazne ne mora nužno da bude rezultat promene u stavovima i životnoj orijentaciji. Šta ako se radi samo o utilitarističkom igranju uloge "dobrog osuđenika"? Sa druge strane, ako je do toga zaista došlo nastaje problem kako razlučiti šta je odigralo značajniju ulogu u resocijalizaciji, očekivanje nagrade u vidu pomilovanja ili sprovedeni prevaspitni tretman. Drugo, odluka o pomilovanju je izraz slobodne ocene, samim tim interes društva da nazad dobije korisnog člana, koji neće remetiti mir zajednice svojim asocijalnim ponašanjem, može biti kompromitovan, pošto nadležnom organu ništa ne stoji na putu da dâ pomilovanje i u slučaju kada prikupljeni podaci ne govore tome u prilog.

Karakteristike pomilovanja su otuda, posebno u starijoj teoriji, vodile zaključku da pomilovanje ne donosi društvu ništa korisno, jer predstavlja kočnicu ostvarivanju generalne prevencije (Bekarija, 1984: 132; Perić, 1909: 9). Njime se samo šalje negativna poruka o mogućnosti izbegavanja krivične pravde, što samo pobuđuje i ohrabruje želje za izvršenjem zločina. Svrstavanje pomilovanja u kriminogene faktore se ipak čini preteranim; ono se dovoljno retko koristi da bi moglo da predstavlja sigurnu nadu potencijalnim učiniocima i time jak stimulans za delinkventno ponašanje. Istovremeno, mada ga gotovo svi autori koji su o njemu pisali u domaćoj teoriji dovode u najtešnju vezu sa resocijalizacijom, ono i nije previše čvrsta garancija za njeno ostvarivanje. Neopravdano je očekivati nužno uspostavljanje takve relacije.

Praksa pomilovanja ukazuje da se ono često primenjuje na političke delinkvente posle burnih političkih promena, ustavnih kriza ili građanskih ratova, kao sredstvo za lečenje tenzija u društvu, raskola između različitih društvenih odnosno političkih grupacija. Upotreba pomilovanja, kao

12 Domaće pravo, za razliku od komparativnog, ne predviđa nijedan mehanizam kontrole pomilovanja. Teoretski, ona se može ostvariti delovanjem zakonodavnog tela, sudova, drugih organa izvršne vlasti, a pojedine zamlje poznaju i kontrolu javnosti, čiji je značaj više političke prirode.

13 Član 5. Uputstva o postupanju sudova i zavoda za izvršenje kazni zatvora u postupku pomilovanja (u daljem tekstu UZP), Službeni glasnik RS, br. 6/1998.

sredstva za postizanje društvenog mira se može učiniti korisnom, mada se takva praksa u stranoj teoriji oštro kritikuje i podvodi pod kategoriju zloupotrebe pomilovanja (Ruckman, 2001: 2; Hoffstadt, 2001: 589).

Interesi žrtve krivičnog dela

Treći segment rasprave posvećen je sagledavanju položaja žrtve krivičnog dela u postupku pomilovanja. Da li ona ima odgovarajuće mesto ili predstavlja samo pasivnog posmatrača procesa u kojem drugi (država) oprašta krivcu u njeno ime? Da li se istovremeno kroz pravičnost prema jednoj strani čini nepravda drugoj, po latinskoj izreci *Qui parcat nocentibus, innocentes punit*?¹⁴

Istorijski posmatrano, mogu se pronaći primeri gde se primena pomilovanja vezivala isključivo za volju oštećenog. Oni se redovno sreću u pravima starog veka, što navodi na zaključak da se uvažavanje prava žrtve ovde javljalo kao neka vrsta relikta iz doba kada je preovladavala privatna reakcija. Javna reakcija na delikt nije mogla nastati iznenada niti je na prečac mogla da potisne dugotrajnu praksu privatne, već se razvijala postepeno, iz prelaznih rešenja. Tako, Hamurabijev zakonik predviđa da se udatoj ženi ili ženi drugog čoveka¹⁵ uhvaćenju u prevari, smrtna kazna može oprostiti samo ako joj je njen gospodar oprostio, a tek ako on to učini mogao je biti pomilovan i brakolomnik od izvršenja smrtne kazne (Kandić, 1979: 45). Slično rešenje postoji i u rimskom pravu, u vidu *abolitio privata*.¹⁶ *Lex Iulia de adulteriis* (18. vek pne.) propisuje da ako muž svojoj ženi uhvaćenju u prevari oprosti, time oprašta i preljubniku, te on nije mogao biti gonjen za ovo krivično delo. Ovde se zapravo radi o nekoj vrsti "ex lege" pomilovanja, u koji se država nije mešala zbog stroge podele na javnu i privatnu sferu, kojoj pripadaju odnosi u braku i porodici (Romac, 1973: 37). Međutim, teško da bi se u ovim slučajevima mogla prepoznati zaštita interesa žrtve u savremenom smislu reči, jer su navedeni primeri više emanacija moći glave porodice, koji je u odnosu na njene članove imao "ius vitae ac necis".

14 Ko prašta krivcima, kažnjava nevine. Prim. aut.

15 Robinja uzeta radi rađanja dece. Prim. aut.

16 *Abolitio aut publice fit ob diem insignem aut publicam gratulationem, aut privatim actore postulante.* (Papinianus – D. 48,16,8,10)

Mnogo značajnije pitanje od istorijskih ilustracija odnosi se na to da li se i kako interesi žrtava uvažavaju u savremenim sistemima. Jedno od interesantnih uređenja ovog pitanja postoji u pravu SAD.¹⁷ Osnovno pravo žrtve predstavlja tzv. pravo notifikacije (*notification*). Po svom sadržaju, ono spada u red kompleksnih prava, jer omogućava tri stvari: prvo, da žrtva bude obaveštena od strane nadležnog organa (*Pardon Attorney*) o činjenici da je podneta molba za pomilovanje; drugo, da bude obaveštena o tome kako je molba rešena; treće i najznačajnije, da iznese svoje mišljenje o molbi i njenoj opravdanosti. Međutim, senku na njegovo ostvarivanje, baca činjenica da se pravo notifikacije ne aktivira automatski, već samo ako je nadležni organ procenio da je tako nešto neophodno. Kako se primena prava notifikacije ne bi prepustila slučaju ili nekoj čisto individualnoj proceni i osećaju pravednosti, propisane su okolnosti kojima se nadležni organ mora rukovoditi prilikom donošenja odluke o obaveštavanju. Ona zavisi od više činjenica, počevši od težine krivičnog dela, prirode i obima povrede koju je žrtva pretrpela, vremena proteklog od izvršenja krivičnog dela, kriminalne prošlosti učinioca i istorije njegovog nasilnog ponašanja, a na kraju bi trebalo uzeti u obzir i pretpostavljenu verovatnoću da će pomilovanje biti dato u konkretnom slučaju (§1.6. tač. 2. Pravila o postupanju po molbama za pomilovanje). Konkretnije rečeno, što se radi o težem delu, posebno ako u sebi sadrži elemente nasilja, što je kraće vreme proteklo od njegovog izvršenja, to je i notifikacija neophodnija.

Posebnu pažnju izaziva postupak pomilovanja osuđenih na smrtnu kaznu, koji se po nekim svojim specifičnostima približava idealnom modelu restorativne pravde, pomenutom na početku izlaganja. Naime, prilikom podnošenja molbe zastupnik osuđenog ima pravo da traži tzv. usmeno predstav-

17 Postupak pomilovanja regulisan je posebnim aktom *Code of Federal Regulation* (u daljem tekstu CFR), mada bi trebalo pomenuti i *Executive Order*, kojom je ovlašćenje da vodi pripremni postupak i vrši savetodavnu funkciju dato Ministarstvu pravde tj. posebnom telu formiranom u njegovom okviru – *Office of the Pardon Attorney*, a pre svega *Rules Governing Petitions for Executive Clemency* (Pravila o postupanju po molbama za pomilovanje) i *United States Attorney's Manual Standards for Consideration of Clemency Petitions* (Uputstvo o standardima za razmatranje molbi za pomilovanje), kojim su uređena i prava žrtve u postupku pomilovanja. Izvori su preuzeti sa: <http://www.usdoj.gov/pardon/clemencyregulations.htm>

ljanje pred nadležnim organom (*oral presentation*), kako bi se u neposrednom ličnom kontaktu objasnili navodi molbe i pokušala da dokaže njihova opravdanost. Radi uravnoteženja procesnog položaja, identično pravo uživa i suprotna strana, odnosno prema tekstu Pravila "porodica ili porodice žrtve krivičnog dela" (§1.10. c), pošto se redovno radi o takvim delima kod kojih pasivni subjekt više nije u životu. Pomenuti izvor takođe predviđa da neophodnu pomoć i asistenciju u ostvarivanju ovog prava žrtvi pruža nadležno državno tužilaštvo.

Zanimljivo je da Pravila daju tumačenje pojma žrtve (§1.6. tač. 3.) i to vrlo ekstenzivno. U ovom kontekstu on ne obuhvata samo pasivnog subjekta krivičnog dela "lice koje je neposredno povređeno, ili ugroženo u fizičkom ili emotivnom smislu, ili je pretrpelo materijalnu štetu usled izvršenja dela", nego i po pravu prvenstva: supružnika, punoletne srodnike u pravoj liniji, nishodno bez obzira na stepen srodstva, a ushodno samo roditelje, čije se mišljenje traži ako pasivni subjekt više nije u životu ili iz nekog razloga nije sposoban da odlučuje.

Istovremeno, pravo notifikacije uživaju i sva lica koja imaju interes da budu obaveštena o bilo kom vidu prevremenog puštanja učinioca iz pritvora ili sa izdržavanja kazne (§1.6. tač. 3). Evidenciju o zainteresovanim licima vodi *Federal Bureau of Prisons* (organ sličan našoj Upravi za izvršenje zavodskih sankcija), pa joj se *Pardon Attorney*, po odredbama CFR, obraća da bi ustanovio da li u konkretnom slučaju postoje zainteresovani za informacije o pomilovanju. U nekim državama pravo notifikacije je još šire postavljeno, u vidu obaveštenja opšte javnosti, putem štampe u onom okrugu u kojem je krivično delo učinjeno, polazeći od pretpostavke da se na takav način zadovoljavaju interesi šire društvene zajednice u postupku pomilovanja.

Pored neposrednog učešća u postupku, žrtve su indirektno uvažene i propisanim standardima, na osnovu kojih *Pardon Attorney* sačinjava predlog odluke o pomilovanju. Pored ostalog, on mora da uzme u obzir "prihvatanje krivice, kajanje i izmirenje sa žrtvom" (§ 1-2.112. tač. 3. Uputstva). Mera u kojoj je osuđenik prihvatio odgovornost za svoje kriminalno ponašanje i izvršio restituciju prema žrtvi krivičnog dela predstavlja značajnu okolnost za sačinjavanje pozitivnog predloga. Ali, ako osuđeni ne pokazuje kajanje i "pokušava da umanjiti ili racionalizuje svoju krivicu", to mu sigurno neće doneti prednost u postupku pomilovanja.

Domaće pravo se ne može pohvaliti postojanjem mehanizma za učešće žrtve u postupku pomilovanja, ali pruža određene garancije za zaštitu nekih njenih prava. One se zapravo kriju u članu 111. Krivičnog zakonika Srbije, pod formulacijom "davanje amnestije i pomilovanja ne dira u prava trećih lica koja se zasnivaju na osudi", čime se isključuje mogućnost njihovog ukidanja ili izmene. Po pravilu, radi se o imovinskim pravima, kao što su: potraživanja za naknadu štete prouzrokovane krivičnim delom, pravo na povraćaj predmeta prisvojenih izvršenjem dela, pravo na naknadu troškova u postupku vođenom po privatnoj tužbi, ili na primer zahtev za plaćanje izdržavanja, mada se može raditi i o drugim pravima, kao u slučaju odluke o objavljivanju presude putem sredstava javnog informisanja, koja je usmerena na zaštitu časti i ugleda kao nematerijalnih vrednosti. Iako se navedeni član, na osnovu teleološkog tumačenja, primenjuje i u slučaju abolicije (usled čijeg davanja presuda izostaje), pravno-tehnički je preciznije reći da se davanjem pomilovanja ne dira u prava nastala izvršenjem krivičnog dela, o čemu bi trebalo voditi računa prilikom eventualnih izmena Zakonika.

Veoma blago naznačenje staranja o interesima žrtve može se pronaći u podzakonskim aktima, koji detaljnije uređuju postupak pomilovanja. Ukratko rečeno, prvostepenom sudu je u domaćem pravnom sistemu povereno vođenje prethodnog, pripremnog postupka, u okviru kojeg treba da prikupi i proveriti različite podatke od značaja za donošenje odluke o pomilovanju. Između ostalog bitni su podaci o stavu osuđenog prema učinjenom delu (čl. 5. tač. 10. UZP-a), pod čime se podrazumeva kajanje, griža savesti, ali i neka konkretnija akcija u korist žrtve krivičnog dela, poput izvinjenja, nadoknade štete, održavanja kontakta sa oštećenim ili članovima njegove porodice, kao i bilo koje druge radnje usmerene na popravljavanje stanja prouzrokovanog krivičnim delom. Pored toga, sudu je dato i okvirno ovlašćenje da, imajući u vidu stepen društvene opasnosti izvršenog krivičnog dela i ličnost učinioca, prikupi i proveriti i druge podatke, sem taksativno navedenih, ako ih smatra relevantnim za dati slučaj, u šta se tumačenjem može podvesti i eventualno mišljenje žrtve krivičnog dela i uže zajednice u koju bi se osuđeni vratio.¹⁸ Jasno sledi da se u pro-

¹⁸ Podatke od značaja za donošenje odluke o pomilovanju sud prikuplja od zavoda u kojem osuđeni izdržava kaznu,

pisima nigde izričito ne pominje mišljenje žrtve, poput primera iz uporednog prava, ali da su usvojena rešenja takva da ne sprečavaju da bude pribavljeno i cenjeno prilikom donošenja odluke. Nedovoljna transparentnost postupka pomilovanja kod nas onemogućava sagledavanje prakse, koja bi konkretnije i realnije mogla da ukaže na faktički položaj žrtve krivičnog dela.¹⁹

Zaključak

Malobrojni zagovornici restorativne pravde kod nas, koji su na sebe preuzeli pionirski zadatak da upoznaju opštu i stručnu javnost sa vrednostima koje ovaj koncept nosi i putevima njihovog ostvarivanja, u kritikovanju tradicionalnog krivično-pravnog sistema, ne treba da budu usmereni samo na jedan njegov segment – kažnjavanje. Iako se ne može pobeći od činjenice da se radi o centralnoj i najznačajnijoj kategoriji, koja daje pečat čitavom sistemu, ne treba zaboraviti da nasuprot kažnjavanju stoje i određeni mehanizmi praštanja kazne, koji se takođe mogu staviti "pod lupu" restorativne pravde.

Kratak osvrt na pomilovanje upućuje na zaključak da način na koji je normativno postavljen u pozitivnom pravu Srbije slabo doprinosi ostvarivanju pojedinih vrednosti restorativne pravde. Teško da se može govoriti o ravnoteži interesa suprotstavljenih strana, pre bi se moglo reći da postoji disbalans u korist učinioca krivičnog dela. U slučaju abolicije, čak ni interesi pomilovanog nisu adekvatno zadovoljeni, što je samo jedan u nizu razloga za brisanje ovog dejstva iz sadržaja pomilovanja.

Za ostvarivanje interesa žrtve nema izričitih procesnih garancija, mada oni ipak mogu, doduše

od organa unutrašnjih poslova, a po potrebi i od drugog državnog organa, organa teritorijalne jedinice ili drugog organa i organizacije (čl. 3. st. 2. UZP-a).

19 Malobrojni i šturi podaci o vršenju ovog značajnog ovlašćenja potiču iz sredstava javnog informisanja. Nedavno je predsednica Komisije za pomilovanja navela slučaj mladića osuđenog na godinu dana zatvora za teško krivično delo protiv bezbednosti saobraćaja. Usled izvršenja nastupila je smrt njegovog najboljeg druga, ali je mladić pušten na slobodu četiri meseca pre isteka kazne, pošto je, po mišljenju Komisije, čitav niz okolnosti išao tome u prilog, između ostalog i to što održava kontakt sa porodicom žrtve, koja se nije pridružila gonjenju. Izvor: <http://www.blic.co.yu/arhiva/2006-02-06/strane/politika.htm>.

sporadično i nasumično, biti zadovoljeni, što u krajnjem zavisi od individualnog osećaja pravde, individualne senzibilnosti za njene potrebe onih subjekata koji sprovode postupak pomilovanja. Svakako da to nije ni dovoljno ni celishodno. Treba razmotriti mogućnost da se u nekim budućim izmenama materije pomilovanja uvede pravo žrtve da bude obavještena o pokrenutom postupku, kao i pravo da iznese svoje mišljenje o tome.

Takođe, ni interesi šire društvene zajednice nisu preterano osigurani. Iako se u domaćoj teoriji neprestano institut pomilovanja posmatra u vezi sa resocijalizacijom, preciznije kao instrument za njeno postizanje, pokazano je ne samo da takva povezanost nužno ne postoji, već i da su pojedini mehanizmi, koji bi mogli da je učvrste, izbrisani iz koncepta pomilovanja. Navedena napomena pre svega važi za zamenu kazne uslovnom osudom, ili je treba brisati iz sadržaja pomilovanja, što je u komparativnom pravu uobičajno, ili je treba prihvatiti u punom smislu i tako dati mogućnost nadležnom organu da odredi zaštitni nadzor i naloži posebne obaveze pomilovanom licu.

Literatura

Aćimović, M. (1937) *Krivično pravo, Opšti deo, Knjiga I*, Subotica: Gradska štamparija.

Bekarija, Č. (1984) *O zločinima i kaznama*, Split: Logos.

Braithwaite, J, Daly, K. (2001) "Muškost, nasilje i kontrola zajednice", *Temida*, 2, str. 29-44.

Coward, S. (2000) „Restorative Justice in Cases of Domestic Violence: Healing Justice”, *Directed Interdisciplinary Studies*, Carleton University, str. 2-34.

Hoffstadt, B. (2001) "Normalizing the Federal Clemency Power", *Texas Law Review*, vol. 79, 3, str. 569-640.

Kandić, Lj. (1979) *Odabrani izvori iz opšte istorije države i prava*, Beograd: Savremena administracija.

Kostić, M. (2003) "Model restorativne pravde", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, XLIII, str. 215-233.

Perić, Ž. (1909) *O amnestiji u srpskom krivičnom pravu*, Beograd: Štamparija S. Radenkovića.

Romac, A. (1973) *Izvori rimskog prava*, Zagreb: Informator.

Ruckman, P.S. (2001) Keys to clemency reform: Knowledge, Transparency, na web strani <http://www.jurist.law.pitt.edu/pardonop5.htm>.

Dušica MILADINOVIĆ

**Pardon in the light of
Restorative Justice**

The main aim of this paper is to consider pardon in the restorative justice context. Beginning from the basic standpoint that restorative justice imposes request for interests-balancing of different subjects connected by criminal act, the author tries to examine the articulation of the aforementioned standpoint through the pardon concept,

accepted in domestic positive law. There is no doubt that the institute is designed in favour of the crime perpetrator, which is confirmed by the analysis of different legal effects produced by its content, while the victim- and society interests remained, at least, insufficiently protected. Therefore, the author points to some positive examples from comparative law and poses certain suggestions, that can be of use for eventual reforming of the institute, in order to achieve values of restorative justice.

Keywords: pardon, restorative justice

TEMIDA

Maj 2007, str 47-48

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/tem0701047S

Restorativna pravda i Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica iz perspektive sudske prakse

Snežana SAVIĆ*

Odredbama Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica RS, u maloletničko krivično zakonodavstvo unose se elementi restorativne pravde. U tom smislu, autorka u radu ukazuje na mere koje predstavljaju alternativu sankcijama za maloletnike ili potpunu zamenu postojećem krivičnom postupku. U radu se, iz perspektive sudske prakse, analiziraju odredbe koje se odnose na načelo oportuniteta, s posebnim akcentom na novi institut – vaspitne naloge. Osim toga, iako praksa u pogledu primene novih odredaba još nije zaživela, autorka ukazuje na neka praktična pitanja, odnosno dileme, kao što su pravna priroda vaspitnih naloga i njihovo razgraničenje od posebnih obaveza kao vrste vaspitnih mera.

Ključne reči: restorativna pravda, maloletnici, sudska praksa, zakonodavstvo

Restorativna pravda koja u istoriji našeg krivičnog zakonodavstva po prvi put dobija značajniju ulogu u Krivičnom zakoniku a posebno u Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, ogleda se u primeni mera koje predstavljaju alternativu krivične sankcije ili potpunu zamenu krivičnom postupku i krivičnim sankcijama.

Odredbom člana 58. stav 1. Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (u daljem tekstu Zakon o maloletnicima) propisano je da za krivična dela za koja je propisana kazna zatvora do pet godina ili novčana kazna, javni tužilac za maloletnike može odlučiti da ne zahteva pokretanje krivičnog postupka iako postoje dokazi iz kojih proizilazi

osnovana sumnja da je maloletnik učinio krivično delo, ako smatra da ne bi bilo celishodno da se vodi postupak prema maloletniku s obzirom na prirodu krivičnog dela i okolnosti pod kojima je učinjeno, raniji život maloletnika i njegova lična svojstva. Stav 3. istog člana predviđa da kad je izvršenje kazne ili vaspitne mere u toku, javni tužilac za maloletnike može odlučiti da ne zahteva pokretanje krivičnog postupka za drugo krivično delo maloletnika, ako s obzirom na težinu tog krivičnog dela kao i na kaznu, odnosno vaspitnu meru koja se izvršava, ne bi imalo svrhe vođenje postupka i izricanje krivične sankcije za to delo. Član 62. stav 1. citiranog Zakona propisuje da javni tužilac za malololetnike može odluku o nepokretanju postupka iz člana 58. stav 1. ovog Zakona usloviti pristankom maloletnika i njegovih roditelja, usvojioca ili staraoca, kao i spremnošću maloletnika da prihvati i ispuni jedan ili više vaspitnih naloga iz člana 7. stav 1. tačke 1-3. ovog Zakona.

Napred navedene odredbe predstavljaju odstupanje od načela legaliteta te se radi o primeni načela oportuniteta krivičnog gonjenja u situacijama kada su ispunjeni gore navedeni uslovi. U navedenim odredbama uočavaju se elementi restorativne pravde.

Međutim, uvođenjem novog instituta u maloletničko krivično zakonodavstvo - vaspitnih naloga, stiče se utisak da se otišlo znatno dalje u primeni elemenata restorativne pravde, jer član 5. stav 1, 2. i 3. Zakona o maloletnicima propisuje da prema maloletnom učiniocu krivičnog dela mogu se primeniti jedan ili više vaspitnih naloga za krivično delo za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina. Vaspitni nalog može primeniti nadležni javni tužilac za maloletnike ili

* Snežana Savić je sudija Okružnog suda u Beogradu.

sudija za maloletnike. Uslovi za primenu vaspitnog naloga su: priznanje krivičnog dela od strane maloletnika i njegov odnos prema krivičnom delu i oštećenom. Svrha vaspitnih naloga, kako je to propisano članom 6. Zakona o maloletnicima je da se ne pokreće krivični postupak prema maloletniku ili da se obustavi postupak, odnosno da se primenom vaspitnog naloga utiče na pravilan razvoj maloletnika, jačanje njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi činio krivična dela.

Napred citirane odredbe Zakona o maloletnicima imaju za cilj primenu elemenata restorativne pravde čija suština leži u podsticanju i primeni mera vaspitanja umesto kažnjavanja, te na taj način ostvarenje svrhe krivičnih sankcija propisane članom 10. stav 1. Zakona o maloletnicima odnosno da se nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći, kao i obezbeđivanjem opšteg i stručnog osposobljavanja utiče na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnika, na vaspitavanje i pravilan razvoj njegove ličnosti, kako bi se obezbedilo ponovno uključivanje maloletnika u društvenu zajednicu.

I pored pozitivnih promena u okviru maloletničkog krivičnog zakonodavstva, uvođenjem mogućnosti primene vaspitnih naloga, o čijem značaju u smislu prevaspitanja maloletnih učinilaca krivičnih dela je za sada rano govoriti (u Okružnom sudu u Beogradu, do sada nije primenjen ovaj institut), ostala je nejasna njihova pravna priroda jer članom 9. Zakona o maloletnicima propisane su vrste krivičnih sankcija (vaspitne mere, kazna maloletničkog zatvora i mere bezbednosti), a članom 11. istog Zakona navedene su vrste vaspitnih mera koje se mogu izreći maloletnom učiniocu krivičnog dela među kojima se ne nalazi i vaspitni nalog.

Takođe, gore citiranim odredbama predviđena je mogućnost primene vaspitnih naloga od strane javnog tužioca, dakle od strane organa koji nije nadležan za izricanje krivičnih sankcija i to bez sprovođenja postupka u kojem bi se utvrdilo da je maloletnik izvršio krivično delo koje mu se stavlja na teret.

Osim navedenog, zapaža se da je većina vaspitnih naloga po svojoj sadržini istovetna sa poseb-

nim obavezama iz člana 14. Zakona o maloletnicima koje predstavljaju vaspitne mere usmeravanja (sem posebnih obaveza iz člana 14. stav 6, 9. i 10. Zakona o maloletnicima i činjenice da se ova vrsta vaspitnih mera može izreći nakon sprovedenog sudskog postupka, odnosno pošto se utvrdi da je maloletnik izvršio krivično delo) pa stoga očekujemo da će izmene i dopune Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica jasnije razgraničiti napred navedene institute, posebno zbog okolnosti da se u okviru mera pojačanog nadzora, kao posebne vrste vaspitnih mera, preduzimaju radnje koje po svojoj sadržini odgovaraju posebnim obavezama iz člana 14. Zakona o maloletnicima.

Snežana SAVIĆ

Restorative justice and the Law on juvenile offenders and criminal protection of juveniles of the Republic of Serbia from the perspective of judicial practice

Law on juvenile offenders and criminal protection of juveniles of the Republic of Serbia introduces elements of restorative justice into juvenile justice system in Serbia. In this paper the author is pointing out measures, which present alternative to the juvenile sanctions or complete alternative to (diversion from) the existing criminal procedure. From the perspective of the judicial practice, the author is analyzing provisions that relate to the principle of opportunity; with a particular emphasize on the new institute – diversion orders. Besides, although judicial practice in this field is still at the beginning, the author is pointing out some practical problems and dilemmas, such as the legal nature of the diversion orders and their distinguishing from the special responsibilities as a separate form of educative measures for juvenile offenders.

Keywords: restorative justice, juveniles, judicial practice, legislation

Dokument o položaju žrtve u procesu posredovanja*

Evropski forum službi za žrtve

Vodeći principi:

- Posredovanje zahteva uključivanje žrtve, tako da je veoma važno da se interesi žrtve u potpunosti razmotre.
- Posredovanje može da se realizuje samo uz slobodan pristanak stranaka koje su o njemu prethodno informisane, uz mogućnost da pristanak povuku u bilo koje vreme.
- Posredovanje između žrtve i učinioca u krivičnim slučajevima je drugačije od sličnih postupaka posredovanja u drugim oblastima života – proces posredovanja mora da uključi prihvatanje odgovornosti od strane učinioca za njegove postupke i priznanje nepovoljnih posledica krivičnog dela za žrtvu.
- Neophodno je da posrednik i svaka osoba uključena u proces posredovanja prođe adekvatnu obuku koja se tiče posebnih pitanja u vezi sa žrtvama kriminaliteta, a koja su relevantna za proces posredovanja.

Prava žrtava

Žrtve kriminaliteta imaju pravo:

- da njihov status žrtve budu prepoznat od strane društva i da njihov položaj bude zaštićen;
- da budu potpuno informisane o procesu i potencijalnim ishodima kao i o postupcima za nadgledanje primene bilo kog sporazuma do koga se došlo putem posredovanja;
- da dobiju informacije o tome gde mogu da dobiju nezavisne savete i podršku;
- na dovoljno vremena da razmotre svoju odluku

i dobiju nezavisan savet;

- na ravnopravan pristup pravnim savetima pre, za vreme i posle procesa, što bi trebalo da bude uključeno u odredbe o besplatnoj pravnoj pomoći;
- na izbor da li žele da se susretnu sa učiniocem ili da se posredovanje realizuje preko posrednika.

Dokument o položaju žrtve u procesu posredovanja

Evropski forum službi za žrtve osnovan je sa ciljem da:

- promoviše razvoj efikasnih službi za žrtve kriminaliteta širom Evrope;
- promoviše fer i ravnopravnu nadoknadu za sve žrtve kriminaliteta širom Evrope, bez obzira na nacionalnost žrtve;
- promoviše prava žrtava kriminaliteta u Evropi u vezi sa njihovim učešćem u krivičnom postupku i u kontaktima sa drugim institucijama.

Evropski forum zapaža da se, sa značajnim rastom restorativnopravne prakse, mnogo većem broju žrtava pruža mogućnost da se direktno susretnu sa učiniocem. Cilj ovog dokumenta je stoga da obezbedi da se interesi žrtava uvek moraju štititi.

Specifična ekspertiza Evropskog foruma službi za žrtve proistekla je iz našeg obimnog iskustva u radu sa žrtvama nakon krivičnog dela. Stoga svrha ovog dokumenta nije da ponavlja odredbe u vezi sa dobrom praksom u posredovanju, jer su te odredbe već sadržane u drugim dokumentima, nego da usmeri pažnju na pitanja za koja verujemo da u dosadašnjim protokolima nisu adekvat-

* Prevod dokumenta pod nazivom Statement on the position of the victim within the process of mediation, European Forum for Victim Services, 2005.

no tretirana iz perspektive žrtve. Ovaj dokument pokreće pitanja od opšteg značaja i nije iscrpan dokument o pitanjima koja se razmatraju u odnosu na pojedina krivična dela i pojedince.

Formulišući ovaj dokument, Evropski forum službi za žrtve prepoznaje i vrednuje postojeće međunarodne dokumente o osnovnim ljudskim pravima i o pravima učinioca. On priznaje značaj Deklaracije Ujedinjenih nacija o osnovnim principima primene programa restorativne pravde u krivičnim stvarima i Preporuku Saveta Evrope (99) 19 u vezi sa posredovanjem u krivičnim stvarima.

Ovaj Dokument takođe priznaje značaj rada onih koji su uključeni u programe restorativne pravde, uključujući i one koji rade sa učiniocima.

Principi za utvrđivanje preporuka o položaju žrtve u procesu posredovanja

U ovom dokumentu, termin „posredovanje“ upotrebljen je da opiše bilo koji proces koji uključuje kontakt između žrtve i učinioca, bilo direktno ili preko posrednika. Proces posredovanja se obično posmatra kao deo šire oblasti restorativne pravde. Međutim, postojeći protokoli za restorativnu pravdu, uključujući i one aspekte koji se tiču posredovanja, retko priznaju princip da se nijedan program ne bi trebalo opisivati kao „restorativnopravni“ ukoliko prioritarno ne nastoji da nadoknadi štetu žrtvi. Nasuprot tome, svi programi koji za cilj imaju direktnu podršku žrtvi, mogu biti opisani kao suštinski element restorativne pravde.

Evropski forum službi za žrtve, kao telo koje predstavlja nacionalne službe za žrtve širom Evrope, podržava princip restorativne pravde i želi da njegov rad bude prepoznat kao davanje važnog doprinosa.

Ovaj dokument je koncentrisan na proces posredovanja u krivičnim slučajevima. Po definiciji, ovaj proces zahteva direktno uključivanje žrtve tako da je veoma važno da se interesi žrtve u potpunosti razmotre. Želeli bismo da naše iskustvo i znanje doprinesu razvoju kako politike, tako i prakse u ovom domenu.

Posredovanje u krivičnim slučajevima opisano je kao proces u kome žrtve i učinioci komuniciraju, uz pomoć nepristrasne treće strane, bilo direktno licem u lice ili indirektno preko posrednika, omogućavajući žrtvama da izraze svoje potrebe i osećanja i učiniocima da prihvate svoju odgovor-

nost i u skladu sa tim se ponašaju. To uzimamo kao početnu tačku, ali želimo da iznesemo nekoliko zapažanja o procesu posredovanja u slučajevima koji uključuju izvršenje krivičnog dela.

Kao prvo, mora biti prepoznato to da je posredovanje između učinioca i žrtve u krivičnim slučajevima drugačije od sličnih procesa posredovanja u drugim oblastima života. Jedna od upadljivih razlika je ta da, kada je izvršeno krivično delo, učinilac nije samo povredio individualna prava žrtve, već je takođe povredio pravni poredak koji je stvoren da zaštiti društvo u celini. Kao posledica toga, deo procesa posredovanja mora da uključi učiniočevo prihvatanje odgovornosti za svoj postupak i priznanje nepovoljnih posledica krivičnog dela za žrtvu. Značaj društvene odgovornosti ne sme biti zanemaren. Isto tako, žrtva ima pravo da njen status žrtve krivičnog dela bude prepoznat od strane društva i da njen položaj bude zaštićen.

Mogući uticaj procesa posredovanja

Smatramo da je posredovanje veoma moćan proces, sa potencijalom da dâ veliki doprinos svim umešanim stranama. Međutim, ono takođe ima mogućnost da nanese povrede, posebno u programima u kojima posrednik nije prošao dovoljnu obuku. Većina postojeće literature ima tendenciju da se više fokusira na koristi, nego na potencijalne rizike.

Potencijalne koristi uključuju vraćanje nezavisnosti i dostojanstva za žrtvu. Učešćem i uključivanjem žrtve mogu da se izbegnu osećanja otuđenosti koja su u velikoj meri prisutna u tradicionalnom krivičnopravnom sistemu. Žrtva može da dobije priliku da traži informaciju od učinioca, koja drugačije ne bi mogla biti dostupna kao i mogućnost da traži naknadu štete. Pored toga, mnoge žrtve će ceniti priliku da podele svoja iskustva o krivičnom delu i da pomognu da se, iz njihovog negativnog iskustva, postigne konstruktivan ishod. Pomaganje učiniocu da izbegne buduća krivična dela može da pomogne da se povрати žrtvina nezavisnost.

Potencijalni rizici uključuju i mogućnost sekundarne viktimizacije pre, za vreme i posle procesa posredovanja. Treba napomenuti da većina postojećih programa posredovanja nije inicirana od strane žrtava niti od strane službi za žrtve. Žrtve imaju mnoge potrebe nakon krivičnog dela, ali im

je želja da se sretnu sa učiniocem retko prioritet. Poziv da se sretnu sa učiniocem je moćna intervencija koja može za žrtvu da stvori neželjenu odgovornost. Žrtve koje izbegnu poziv mogu osećati krivicu, neadekvatnost ili strah od posledica. Dogovor da se uđe u proces posredovanja takođe može povećati očekivanja, što može biti povređujuće ukoliko se željeni rezultati ne postignu. Zbog toga, ocena pogodnosti učinioca treba da se donosi imajući u vidu interese žrtava.

U svakom slučaju u kome se razmatra mogućnost posredovanja, potencijalne koristi treba da budu izbalansirane naspram potencijalnih rizika. Postoji mnogo varijabli koje treba da se razmotre:

- Vreme kada se posredovanje nudi i trenutak u kome se ono pojavljuje u procesu oporavka žrtve imaće značajan uticaj na sposobnost žrtve da odgovori. Prema tome, posredovanje kao proces skretanja može biti prikladnije u slučajevima lakših povreda ili imovinskog kriminaliteta, nego u slučajevima teških nasilničkih krivičnih dela. Najteža krivična dela će najverovatnije rezultirati kaznom zatvora, ali posredovanje još uvek može biti odgovarajuće, na primer za dogovaranje o merama zaštite žrtve nakon puštanja učinioca sa izdržavanja kazne. Posredovanje bi u tom slučaju bilo primerenije da se primeni nakon izvršenja krivične sankcije. Za slučajeve koji su upućeni na sud, posredovanje može biti od značaja i tokom krivičnog postupka.

- Svaka ranija veza između žrtve i učinioca takođe može uticati na proces. Tamo gde postoji bliska lična veza između žrtve i učinioca, posebna pažnja mora da se obrati kako bi se obezbedio odabir odgovarajućih slučajeva i adekvatna priprema svake strane za posredovanje. Trebalo bi da se primene posebne odredbe kako bi se uzele u obzir šire implikacije u takvim slučajevima, kao, na primer, uticaj na druge odnose na poslu, u školi, porodici ili susedstvu. Posrednici koji se bave ovim slučajevima treba da prođu posebnu obuku.

- Na proces će, takođe, uticati lične karakteristike žrtve, uključujući i njena prethodna iskustva sa kriminalitetom, i drugi faktori koji utiču na njeno lično blagostanje i uspeh ili neuspeh u suočavanju sa prethodnim kriznim situacijama. Dostupnost podrške i bliskih odnosa će takođe biti faktor od uticaja. Verovatno je da nijedan od ovih faktora neće biti poznat ili obezbeđen pre ponude posredovanja.

- Posredovanje između žrtve i učinioca zavisi od postojanja nekog uobičajenog osnova u smislu osnovnih potreba i vrednosti. Razlike između žrtava i učinilaca u smislu bogatstva, starosti ili etničke pripadnosti uvek treba da budu prepoznate. To odmah treba da se uoči ako su posrednici adekvatno obučeni. Cilj bi u svakom slučaju trebalo da bude povećavanje mogućnosti koristi za sve strane i smanjivanje svakog rizika, posebno za žrtvu.

Pitanja u postojećim protokolima posmatrano iz perspektive žrtve

Definicija slobodnog i informisanog pristanka žrtve

Prema Nacrtu UN Deklaracije o osnovnim principima primene programa restorativne pravde, restorativne procese bi trebalo primenjivati samo uz slobodan i dobrovoljan pristanak strana u postupku. Strankama bi trebalo da bude omogućeno da povuku pristanak u bilo kom trenutku tokom postupka, uključujući mogućnost da povuku pristanak i tokom sesije posredovanja.

Sama mogućnost da se odbije učešće u procesu posredovanja, po nama, nije dovoljna da konstituiše slobodan pristanak. Potpuna politika slobodnog pristanka mora da podrazumeva da ponudu o posredovanju treba da nudi jedino osoba koja je potpuno obučena da prepozna različiti uticaj ponude na svaku pojedinu žrtvu kriminaliteta i mogućnosti za nepovoljne posledice.

Žrtvama bi trebalo pružiti ne samo potpune informacije o procesu i potencijalnim ishodima, već i informacije o tome gde mogu da dobiju nezavisnu podršku i savet. Treba da postoje procedure upućivanja žrtava na organizacije koje mogu da im pruže ovu pomoć kad god se to traži.

Po našem mišljenju, pristanak se nikada ne može osloboditi pritiska, ukoliko su alternativne posledice za učinioca bitno teže kada se žrtva ne oseća sposobnom da uzme učešće u posredovanju. U slučajevima u kojima se razmatra skretanje krivičnog postupka, treba da budu dostupne i alternativne diverzije mere – na primer društvenokoristan rad. Kada je slučaj upućen na posredovanje od strane suda, trebalo bi da postoji razumevanje da svako ublažavanje kazne koje može da sledi uspešno posredovanje treba da bude dostupno učiniocu koji je bio motivisan da ide na posredovanje ali je ponuda odbijena od strane žrtve.

U svim slučajevima, žrtvi se mora dati dovoljno vremena da razmotri svoju odluku i da dobije nepristrastan savet ukoliko ga zatraži. Preporučujemo da bi žrtvi trebalo dati najmanje tri nedelje da donese odluku.

Podrška i zastupanje

U Preporuci Saveta Evrope navodi se da stranke treba da imaju pravo na pravnu pomoć. U nacrtu Deklaracije Ujedinjenih nacija ovo je ograničeno na pravo na pravni savet pre i posle restorativnog procesa. Po našem mišljenju, žrtvama bi trebalo da bude data pomoć od strane osobe koju oni izaberu pre, za vreme i posle procesa. To bi moglo da uključi i odgovarajuće službe za podršku žrtvama. Nas bi, međutim, zabrinuo visok nivo pravnog zastupanja u procesu, s obzirom da ono može da bude nepogodno za dobru komunikaciju između strana. Kultura posredovanja nužno ima neformalnu prirodu. Međutim, smatramo da žrtve mogu imati koristi od pravnih saveta pre donošenja odluke o učešću u posredovanju i, verovatno, nakon što je proces posredovanja završen. U tom slučaju, pravni savet bi trebalo da bude dostupan podjednako svim žrtvama kriminaliteta i to bi trebalo da bude sadržano u odredbama o besplatnoj pravnoj pomoći.

U svim slučajevima obraćanja žrtvi, one bi trebalo da budu informisane o dostupnosti nezavisne službe za žrtve, a, ukoliko postoji zahtev, trebalo bi ih uputiti na njih.

Obuka i priprema

Prema nacrtu Deklaracije Ujedinjenih nacija, facilitatori bi trebalo da prođu početni trening pre preuzimanja dužnosti posrednika, kao i trening u okviru službe. Trening bi trebalo da ima za cilj sticanje veština u rešavanju konflikata, imajući u vidu posebne potrebe žrtava i učinilaca, da pruži osnovno znanje o krivičnom pravnom sistemu i da pruži celovito znanje o funkcionisanju restorativnog programa u kome će posrednici da rade.

Mi podržavamo ovu odredbu, ali smatramo da je važno da trening o podizanju svesti žrtava treba da bude sproveden od strane nezavisnih stručnjaka koji imaju iskustva u radu sa žrtvama kriminaliteta i koji nemaju nikakve interese od ishoda programa posredovanja. Organizacije koje pružaju pomoć žrtvama su dobro osposobljene za pružanje ovakve vrste ekspertize.

Kao što smo ranije naveli, posrednicima koji treba da rade sa slučajevima koji uključuju intimne ljudske odnose, potrebno je obezbediti specijalizovan trening.

Poverljivost

Međunarodni protokoli zahtevaju da proces posredovanja bude poverljiv za sve umešane strane i da ne treba da bude naknadno otkrivan, osim uz dogovor strana. Nije dato nijedno objašnjenje o tome zašto treba zahtevati ovako visok nivo poverljivosti, posebno u krivičnim slučajevima gde je element javne odgovornosti takođe u pitanju.

Verujemo da bi žrtve i učinioci trebalo da budu slobodni da razgovaraju o procesu u koji su bili uključeni sa prijateljima, rođacima i drugim osobama koje ih podržavaju. Ne bi trebalo da se osećaju izolovani zbog nemogućnosti da podele tako značajno iskustvo. Smatramo da ne bi bilo od pomoći informaciju plasirati u javnost za vreme trajanja procesa posredovanja. Nivo tražene poverljivosti može zato biti drugačiji između stranaka i posrednika. Ako se tokom postupka posredovanja pojave pitanja koja su posebno osetljive prirode, nivo poverljivosti u vezi sa ovim pitanjima može se razmotriti među strankama.

Priznanje krivice od strane učinioca

Prema Preporuci Saveta Evrope, dovoljno je da optuženi prizna neku odgovornost za ono što se dogodilo. Osim toga, u Preporuci Saveta Evrope ističe se da učešće u posredovanju ne bi trebalo da se koristi protiv optuženog ukoliko se slučaj nakon posredovanja ponovo uputi na organe krivičnog pravnog sistema. Štaviše, u dokumentu se navodi da prihvatanje činjenica ili čak priznanje krivice od strane optuženog u kontekstu posredovanja, ne bi trebalo da bude korišćeno kao dokaz u kasnijim krivičnim postupcima u vezi sa istim predmetom.

Mi dajemo prednost drugačijem pristupu. Kao što je ranije navedeno, suštinska karakteristika svake šeme posredovanja je da se omogući žrtvi da izrazi svoje potrebe i osećanja, a učiniocu da prihvati svoju odgovornost i da se u skladu sa tim ponaša. Iz toga proizilazi da nema logike sprečavati upotrebu ovakvog dokaza u svakom kasnijem krivičnom progonu. Žrtvama se ne može zabraniti da ponude priznanje kao dokaz, ukoliko veruju da je to prikladno. Isto tako, tužilaštvo može

pozvati žrtvu da pruži takav dokaz s obzirom da poverljivost u procesu posredovanja nije zaštićena zakonom.

Druga pitanja koja mogu biti predmet razotkrivanja

Drugi aspekti posredovanja koji ne mogu biti zaštićeni poverljivošću, moraju da uključe svako buduće krivično delo, na primer svaku pretnju budućim nasiljem koja se pojavi tokom procesa posredovanja. Pitanje je zato da li je prikladno ne dopustiti da ponašanje prestupnika za vreme procesa posredovanja bude faktor koji treba uzeti u obzir prilikom kasnijeg odlučivanja o sankciji.

Prema Nacrtu Deklaracije UN o osnovnim principima, neispunjenje sporazuma postignutog tokom posredovanja ne sme biti opravdanje za strožiju sankciju u bilo kom kasnijem krivičnom postupku (što može biti moguće u određenim pravosudnim sistemima). Uviđajući vrednost ovakve odredbe u mnogim slučajevima, smatramo da namerno kršenje dogovora koji je postignut posredovanjem može dovesti do reviktimizacije žrtve, što onda može dovesti do okolnosti koje bi trebalo uzeti u obzir pri kasnijem donošenju odluke o sankciji.

Pitanja koja nisu sadržana u međunarodnim protokolima

Indirektno posredovanje

S obzirom na mogućnost da prihvate ili odbiju posredovanje licem u lice, žrtvama koje bi radije da se ne sretnu sa učiniocem trebalo bi omogućiti jasan i slobodan izbor da učestvuju u posredovanju preko posrednika.

Priprema za direktno posredovanje

Kada se žrtva odluči da prihvati poziv da se susretne sa učiniocem, mora biti ostavljeno dovoljno vremena za pripremu pre sastanka. Trebalo bi da postoji odredba o pružanju pune informacije o postupku koji je planiran, da se odgovori na sva pitanja i da se razreše sve nedoumice. Žrtvi treba ponuditi više od jednog sastanka kako bi imala vremena da se osvrne na informacije koje su joj pružene.

Nadgledanje ispunjenja sporazuma

Žrtve koje su uzele učešća u posredovanju, tre-

balo bi da uvek budu obaveštavane o tome kako se učinilac ponaša u smislu ispunjavanja uslova sporazuma. Trebalo bi da im se pruži jasna informacija o procedurama za nadgledanje primene sporazuma koji je postignut tokom posredovanja. Naročito bi trebalo da znaju kako će se tretirati svako kršenje sporazuma i koji su mogući ishodi takvog kršenja, uključujući i svaku dalju akciju koja bi mogla da se preduzme.

Praćenje i evaluacija programa posredovanja

Praćenje svih programa posredovanja trebalo bi da posveti žrtvama isto toliko pažnje koliko i učiniocima. Trebalo bi prikupljati podatke, na primer, o starosti, polu, rasi i drugim karakteristikama žrtava, kao i o svim značajnijim razlikama između strana u svakom slučaju, kao na primer, veoma mlada žrtva i stariji učinilac. Praćenje treba da bude osmišljeno tako da pruži informacije o slučajevima za koje postoji najveća verovatnoća da će biti od koristi za obe strane i o okolnostima u kojima treba da postoje posebne odredbe u vezi sa pripremom ili podrškom koju treba pružiti.

Svi programi za koje je predviđeno da prate uspešnost ili neuspešnost procesa bi trebalo da uključe i određeni nivo zadovoljstva i druge ishode za one žrtve koje su odlučile da ne prihvate učešće u posredovanju.

Uloga službi za žrtve

Službe za žrtve dele želju drugih organizacija da se povećaju koristi od posredovanja i umanje rizici. Kroz njihovo znanje i iskustvo u radu sa žrtvama one su stekle specifičnu ekspertizu kojom mogu da doprinesu razvoju teorije i prakse u posredovanju. Njihov doprinos bi trebalo da uključi:

- Predviđanje konsultacija za vreme razvoja Vladine politike u vezi sa posredovanjem;
- Aktivan doprinos praćenju ili upravljanju programima i kreiranju novih programa;
- Učešće u obuci profesionalaca i volontera posrednika i drugih osoba od kojih se zahteva da imaju direktan kontakt sa žrtvama;
- Obezbeđivanje da svi programi postignu punu svesnost dostupnosti službi za žrtve i da je ispoštovana adekvatna procedura upućivanja;

- Da budu dostupni da pruže nezavisnu podršku žrtvama pre, za vreme i nakon procesa posredovanja uključujući i podršku u dolaženju do odluke bez obzira da li će uzeti učešća u posredovanju ili ne.

U nekim pravosudnim sistemima službe za žrtve takođe mogu da budu uključene u ostvarivanje

početnog kontakta sa žrtvom. U pravosudnim sistemima gde to nije moguće, službe za žrtve treba da rade na podizanju svesti o dostupnosti programa i da pomognu žrtvama u obraćanju službama kada one to zažele.

Uloga Službi za žrtve u posredovanju treba da bude prepoznata i adekvatno utemeljena.

Prevod sa engleskog Marina Kovačević

Međunarodni seminar Restorativna pravda: drugačiji način suočavanja sa postratnom situacijom u Bosni i Hercegovini?

(Sarajevo, 27-28. oktobar 2006. godine)

U organizaciji Law and Society Institute (Instituta za pravo i društvo) Katoličkog Univerziteta iz Leuvena (Belgija) i Fakulteta kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu (BiH), 27. i 28. oktobra 2006. godine na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu održan je međunarodni seminar pod nazivom Restorativna pravda: drugačiji način suočavanja sa postratnom situacijom u Bosni i Hercegovini?. Ovaj seminar predstavlja deo istraživačkog projekta Restorativna pravda i masovna viktimizacija: studija slučaja Srbije i Bosna i Hercegovina, koji za cilj ima da ispita da li i na koji način principi restorativne pravde mogu da budu koristan pristup suočavanju s prošlošću, odnosno post-konfliktnim situacijama u Srbiji i Bosni i Hercegovini. Cilj seminara bio je da se u postojeću debatu o suočavanju s prošlošću u BiH, odnosno sa masovnim viktimizacijama i posledicama koje su ih pratile, i ponovnoj izgradnji poverenja među članovima bosansko-hercegovačkog društva, unesu principi restorativne pravde i ispita da li restorativna pravda ima potencijala u rešavanju problema u postratnim društvima. Ovaj seminar okupio je veliki broj naučnih radnika, praktičara, aktivista iz BiH i inostranstva. U ime Viktimološkog društva Srbije seminaru je prisustvovala mr Sanja Čopić.

Sva izlaganja koja su mogla da se čuju tokom seminara mogla bi da se svrstaju u tri celine: 1. teorijski okvir restorativne pravde, njen razvoj, izazovi i mogućnosti za izgradnju mira u postratnim društvima; 2. suočavanje s prošlošću u BiH: dileme, problemi i inicijative, i 3. prikaz preliminarnih rezultata istraživanja Restorativna pravda i masovna viktimizacija koje je sprovedeno u BiH. Drugog dana seminara, nakon izlaganja, bile su organizovane i četiri uporedne radionice na sledeće teme: istina, odgovornost, pomirenje i restitucija.

Na početku seminara, Elmar Weitekamp (University of Tuebingen, Nemačka) upoznao je učesnike sa istorijskim razvojem restorativne pravde, osnovnim idejama, ciljevima i mogućnostima njene primene u odgovoru na različite oblike kriminaliteta. On je posebno istakao da je restorativna pravda pristup koji ide odozdo na gore, odnosno da bi trebalo stremiti razvijanju restorativnih zajednica u kojima bi ljudi sami razgovarali o problemima koje imaju, zajednički bi ih rešavali i suočavali se jedni sa drugima.

Stephan Parmentier (Katholic University of Leuven, Belgija) govorio je o pravdi nakon konflikta, odnosno o ključnim izazovima i elementima restorativne pravde u tranzicionoj pravdi. Uobičajena reakcija na ratne zločine je reakcija mehanizmima krivičnog prava, odnosno krivični progon i kažnjavanje učinilaca. Međutim, istraživači iz Leuvena, inspirisani slučajem Južne Afrike, smatrali su i smatraju da postoje i drugi mehanizmi – mehanizmi restorativne pravde kojima se može odgovoriti na sledeća pitanja: Kako doći do istine? Kako omogućiti da učinioci prihvate odgovornost za ono što su učinili i za popravljavanje štete koju su naneli? Kako nadoknaditi štetu žrtvama? i Kako promovisati pomirenje? U nastavku izlaganja on je govorio o četiri osnovna pitanja ili izazova procesu bavljenja prošlošću: istini, odgovornosti, reparaciji i pomirenju. Istakao je da postoji nekoliko konceptata istine: faktički, koji podrazumeva forenzičko utvrđivanje činjenica; lični (narativni), koji podrazumeva priče ljudi; društveni, koji podrazumeva dijalog, i koncept oporavka, koji vodi popravljaju odnosa, odnosno u kome se određene činjenice stavljaju u kontekst širih ljudskih odnosa. Istina je, kako navodi Parmentier, preduslov za otpočinjanje prihvatanja prošlosti. Ali, na putu saznavanja istine postoje brojne prepreke, a neke od njih su i ćutanje,

fragmentarne činjenice/informacije o ulozi pojedina u određenim aktivnostima, nedovoljni kapaciteti države da se bavi velikim brojem slučajeva, politička opredeljenost i slično. Sledeći bitan element restorativnog pristupa je prihvatanje odgovornosti a ne njeno utvrđivanje kao u krivičnom postupku. U tom smislu, prihvatanje odgovornosti znači prihvatanje odgovornosti kako za štetu koja je žrtvama naneta, tako i odgovornosti za njeno popravlanje. To je ujedno i drugi preduslov da se govori o popravljaju štete, odnosno reparaciji a potom i o pomirenju. Kada se, pak, govori o reparaciji, nameće se pitanje ko treba da nadoknadi štetu žrtvama – da li su to oni koji su štetu naneli ili je to i sama država? Na kraju, istakao je i pitanje pomirenja, ukazujući na reči D. Tutu-a: „Pomirenje znači kreiranje poverenja i razumevanja između bivših neprijatelja“. S tim u vezi, Parmentier je naveo da postoji nekoliko nivoa pomirenja: individualni, međupersonalni, nivo zajednice, nacionalni i međunarodni nivo. Četiri elementa, odnosno cilja restorativne pravde (istina, odgovornost, reparacija i pomirenje) mogu da se ostvare kroz različite mehanizme restorativne pravde, kao što su: inicijative za dijalog, komisije za istinu i pomirenje, mehanizmi bazirani na uključivanju zajednice u rešavanje konflikata, programi reparacije. S tim u vezi, on je istakao da bi se možda u jednom delu i međunarodni sudovi i tribunali mogli posmatrati kao mehanizmi restorativne pravde, jer, kako je naveo, jedan od eksplicitno navedenih ciljeva Tribunala za Ruandu je i promovisanje pomirenja, ali što nije slučaj kada se radi o Tribunalu za bivšu Jugoslaviju. U svakom slučaju, mnogo više elemenata restorativne pravde može da bude ostvareno van tradicionalnog krivičnog sistema. Međutim, tu se nameće pitanje da li slučajevi ratnih zločina, genocida mogu da prođu bez suđenja ili je u tim slučajevima restorativna pravda komplementarna sa krivičnim postupcima? Parmentier, kao i njegove kolege, smatraju da restorativni i retributivni pristup u ovim slučajevima mogu da budu komplementarni.

Na ovo izlaganje nadovezao se Kris Vanspauwen (Katholic University of Leuven, Belgija) koji je govorio o osnovnim principima restorativne pravde i njihovim mogućnostima u post-konfliktnim situacijama. On je istakao šest principa restorativne pravde i to tri principa koja karakterišu restorativnu pravdu kao proces: dijalog, inkluzija i

učesće svih aktera (učinilac, žrtva i zajednica), i tri principa koja karakterišu restorativnu pravdu kao ishod: odgovornost, reparacija i reintegracija. On je posebno istakao pitanje ko se može smatrati direktnim učesnicima procesa (na primer, da li su to samo posredne i neposredne žrtve teških krivičnih dela ili i druge žrtve). Ukazao je da princip učesća ne znači pasivno prisustvo zainteresovanih lica, već njihovu aktivnu ulogu u dijalogu i odlučivanju. Mehanizmi restorativne pravde omogućavaju žrtvama da imaju određenu kontrolu nad samim procesom, ali se istovremeno moraju garantovati procesna prava učiniocima. Međutim, za uspeh procesa bitno je da i sami učinioци aktivno učestvuju, a ne da na njega pristanu samo da bi bili amnestirani. Osnovni ciljevi restorativne pravde su reparacija i reintegracija i učinilaca i žrtava posebno kada pripadaju istoj zajednici. U pogledu reparacije, Vanspauwen je istakao da je to obaveza i pojedinaca i države, dok je reintegracija jedan od osnovnih preduslova za izgradnju demokratije i za pomirenje.

Nakon ovih izlaganja usledila je kratka diskusija u kojoj su se uglavnom čuli glasovi članica Udruženja Pokret majki enklava Srebrenice i Žepe, koje su istakle da postoje četiri istine: bošnjačka, hrvatska, srpska i istina „belosvetskih stručnjaka koji svoju istinu izvlače iz prethodne tri“; da imaju problem u vezi sa postavljanjem spomen obeležja u Bratuncu u znak sećanja na ubijene; da se ono što se dogodilo ne naziva pravim imenom. One smatraju da zločinci za koje se dokaže da su krivi treba da odu u zatvor, a da Srbija treba da plati za agresiju koju je učinila nad BiH. Jedna od njih je rekla da njenih petoro ubijenih ne može niko da plati ni parama ni izvinjenjem.

U nastavku, Adam Czarnota (University of New South Wales, Australija) govorio je o tranzicionoj pravdi i pravnoj i društvenoj teoriji, dok je Luc Reyhler (Katholic University of Leuven, Belgija) ukazao na odnos, sličnosti i razlike između restorativne pravde i izgradnje mira (peace building), ističući da je pomirenje pozitivan mehanizam za izgradnju mira, a da održivost izgradnje mira počiva na sledećem: odsustvo fizičkog nasilja, ograničavanje drugih vidova nasilja, konstruktivno rešavanje konflikata i visok nivo legitimiteta. Izgradnja mira povezuje pravdu i pomirenje. Za izgradnju mira neophodno je liderstvo kao centralno mesto oko koga postoji pet važnih el-

emenata koji obezbeđuju izgradnju mira: efikasan sistem komunikacije, konsultacija i pregovaranja, odgovarajuća politička, ekonomska i bezbednosna struktura, intergativna klima, multilateralna saradnja i postojanje podržavajućih sistema (pravnog, zdravstvenog, obrazovnog i slično). S tim u vezi, jedna od učesnica seminara rekla je da u BiH zapravo još uvek ne postoji politička volja za pomirenje, a da su žrtve, odnosno građani i dalje žrtve sistema, žrtve vlastite sredine, vlastitog naroda. Imajući to u vidu, Reychler je istakao da od toga kakvu budućnost želimo zavisi i kako ćemo se baviti sadašnjim problemima i kako ćemo se suočavati sa prošlošću.

Hasan Balić (Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu) i Miodrag Živanović (Filozofski fakultet Univerziteta u Banja Luci) govorili su o suočavanju sa konfliktom u bosansko-hercegovačkom kontekstu.

Živanović je ukazao da na putu suočavanja s prošlošću u BiH postoji nekoliko prepreka, odnosno blokada. Jedna od njih je unutar samog ustavnog ustrojstva BiH, koje doprinosi da se u BiH ljudi ne gledaju kao građani, kao ljudi, već kao Srbi, Hrvati, Bošnjaci i drugi, i dok god je to tako, teško da će se uspostaviti normalan suživot svih ljudi s ovog prostora. Ceo život u sadašnjosti je blokiran, a time je blokiran i odnos prema prošlosti. Takođe je rekao da na prostoru BiH postoji više istina o tome šta se dogodilo: srpska, hrvatska, bošnjačka, istina izbeglica, raseljenih lica i međunarodne zajednice. Među njima nema komunikacije, ove istine nisu kompatibilne. S tim u vezi, on je naveo primer udžbenika u kojima, u zavisnosti o kojoj etničkoj grupi se radi, zavisi kako se predstavljaju činjenice o istim događajima. Etnički jaz u BiH je, kako kaže, danas dublji nego što je bio tokom rata. Istina je postala konstrukcija – istina više nije ono što nam se dogodilo i što nam se događa. Na kraju, istakao je da naš odnos prema prošlosti treba delom usmeriti i na budućnost, pa je postavio pitanje: zašto da Srebrenica i druga tragična mesta budu samo simboli smrti, zašto da ne budu i simboli života i budućnosti?

Balić je u svojoj prezentaciji „Pravda za žrtve u BiH u ratu 1992-1995: realnost ili zabluda“ istakao da smatra da je pravda za žrtve realnost i da postoji stvarna potreba za restorativnom pravdom. Pravda za žrtve je dostižna i za to upravo i postoje brojne državne institucije, nevladine organizacije,

međunarodne institucije, Haški tribunal, domaći sudovi, kao i međunarodni i domaći izvori prava koji se moraju poštovati. Ali, ono što su prepreke ili zablude je nepostojanje međunarodnog konsenzusa (već više od 10 godina međunarodne snage progone ili traže ratne zločince ali ih nisu sve uhapsili a do tada je teško govoriti o pravdi za žrtve); nepostojanje konsenzusa na nivou entiteta i na nivou cele države BiH; nepostojanje Vrhovnog suda BiH. Osim toga, on je istakao kao problem i siromaštvo, što nameće pitanje odakle će žrtve dobiti naknadu štete. S tim u vezi on je rekao i to da se u Istočnom Sarajevu gradi novi zatvor koji će koštati više nego što bi bilo potrebno da se da obeštećenje svim silovanim ženama u BiH. Na kraju, govorio je i o drugoj vrsti problema, o kompromitovanoj pravdi, ističući neefikasnost međunarodnog krivičnog pravosuđa koje je istovremeno i veoma skupo, potom neefikasnost domaćeg pravosuđa, izgubljene generacije, odnosno veliki broj ljudi koji je otišao sa prostora BiH. Takođe je kao jedan od problema naveo i to da su visoki troškovi postupaka pred domaćim sudovima, pa se dešava da žrtve odustaju od njih.

Stefan Priesner, predstavnik UNDP u BiH govorio je o tranzicionoj pravdi u BiH, ukazujući na 4 stuba tranzicione pravde: krivično pravo, mehanizme za dolaženje do istine, reparaciju i institucionalnu reformu. On je rekao da je veliki broj građana BiH uhvaćen u zamku prošlosti, a da, prema mišljenju građana, država malo toga radi na rešavanju ovog problema. Najveći broj građana, prema rezultatima istraživanja koje je UNPD sproveo u BiH, očekuje da se problemi u vezi sa ratnim zločinima reše u okviru krivičnog prava. Ali, kako je istakao Priesner, pored krivičnog prava moraju da postoje i drugi načini i mehanizmi. S tim u vezi on je naveo da restorativna pravda može da nađe svoje mesto ali samo pod uslovom da ide odozdo na gore (bootom-up pristup), s obzirom da su se dosadašnji mehanizmi za dolaženje do istine, koji su uspostavljeni po principu odozgo na dole (top-bottom pristup) pokazali nedovoljno efikasnim (primer su Komisija za Srebrenicu, Zakon o uspostavljanju komisije za istinu i pomirenje i slično). Dve su značajne osobine komisija za istinu i pomirenje koje su ujedno i preduslovi njihovog opstanka: legitimitet (obezbediti podršku države) i nezavisnost. Uloga UNDP u BiH u vezi sa ovim pitanjem je podrška izgradnji kapaciteta lokalnih

sudova da se bave slučajevima ratnih zločina, i ispitivanje mehanizama za dolaženje do istine, odnosno implikacija koje komisije koje se formiraju imaju. S tim u vezi, tokom diskusije se moglo čuti da je Komisija za Srebrenicu završila svoj rad pre dve godine ali da se nakon toga više ništa nije dešavalo, niko nije pozvan na odgovornost, a do istine se došlo – zna se ko je šta uradio.

Mirsad Tokača, predsednik Istraživačko-dokumentacionog centra, u svom izlaganju „Kazivanje istine – globalni pristup žrtvama i viktimizaciji“, rekao je da je za suočavanje s prošlošću potrebno da društvo ima strategiju a to u ovom momentu u BiH ne postoji. Sa druge strane, opasnost postoji i onda kada se u jednoj sredini primenjuju modeli za suočavanje s prošlošću koji ne odgovaraju datom kontekstu. Pravo na pravdu je ono što je potrebno. Međunarodni tribunal za bivšu Jugoslaviju je jedan od instrumenata za dolaženje do pravde ali on nije svoj posao uradio do kraja. Sa druge strane, to su i domaći sudovi ali koji nemaju dovoljno kapaciteta za rešavanje svih slučajeva jer ima 10-12 hiljada osumnjičenih za ratne zločine. Ali, da bi se uopšte govorilo o pomirenju, neophodna je radikalna reforma institucija koje treba, kao prvo, da obezbede da se ono što se dogodilo više nikada ne ponovi. Međutim, Parlament čuti kada se radi o ratnim zločinima i to je jedna od prepreka za otpočinjanje restorativnog procesa. Sa druge strane, postoji snažan pritisak žrtava, jer bez njih nema priče o pravdi: žrtve snažno reaguju na veoma formalne sudske procese u kojima se tretiraju kao izvor dokaza i ne vodi se računa o njima kao ljudima i njihovim emocijama; žrtve nisu dovoljno informisane o samim sudskim procesima; one žele da više učestvuju u „svojim“ slučajevima; žrtve žele da budu tretirane sa poštovanjem, da im se učinioci izvine, da pokažu kajanje, i, na kraju, žrtve žele da dobiju materijalnu nadoknadu. Svaka žrtva ima pravo da kaže svoj deo istine, a istina je samo ono što korespondira sa faktičkim stanjem. Treba nastaviti traganje za svim komadima istine, a s tim u vezi on se zalaže za institucije koje će se dugoročno baviti žrtvama i njihovim problemima a ne za komisije koje se ad hoc formiraju a problemi i dalje postoje. Na kraju izlaganja izneo je neke podatke istraživanja koje je Istraživačko-dokumentacioni centar sproveo a koje je bilo usmereno na dolaženje do podataka o direktnim žrtvama rata (ubijenim ili nestalim u operacijama tokom rata i

onima kod kojih je smrt nastupila usled mučenja u logorima i zatvorima) i to ne samo do njihovog broja, već i do identiteta žrtava. Prema podacima kojima raspolaže ovaj Centar, u periodu 1992-1995. bilo je 97 890 žrtava za koje se zna, i to: 64762 Bošnjaka (66.2%), 24960 Srba (25.5%), 7673 Hrvata (7.8%), i 490 pripadnika drugih etničkih ili nacionalnih zajednica (Romi, Jevreji i drugi). Među identifikovanim žrtvama, 90.5% su muškarci a 9.5% žene, ali isto tako se došlo do podatka da među civilnim žrtvama 22% čine žene.

Almiro Rodrigues, sudija Odeljenja za ratne zločine Suda BiH, smatra da ni Haški tribunal ni domaći sudovi nisu potpuno adekvatni za slučajeve za koje se sudi jer su oni kreirani za suđenja pojedincima, odnosno za pojedinačne slučajeve ali ne i za slučajeve masovne viktimizacije. Drugo pitanje je pitanje reparacije u slučajevima masovne viktimizacije. Reparacija ne znači samo platiti određeni iznos jednoj osobi, već obezbediti uslove za normalan život jednog kolektiviteta, jer šta, na primer, znači platiti za uništenu kuću koju će žrtva da obnovi ako će u selu živeti sama. Osim toga, reparacija treba da ide i u pravcu izgradnje spomenika, memorijalnih centara i slično, pa bi čak trebalo dati mogućnosti i učiniocima da rade na njihovom podizanju ili, pak, na popravljajući oštećenih ili izgradnji novih kuća i slično.

Srđan Dizdarević, predsednik Helsinškog komiteta za ljudska prava, rekao je da je u BiH malo rađeno na lečenju rana kao posledica rata a građanima je to potrebno. U ovom momentu dominira jednostrana interpretacija događaja i to je nešto što ometa proces suočavanja s prošlošću, odnosno proces bavljenja prošlošću i zalečenja rana. Politički diskurs u BiH je takav da ne postavlja nikakav osnov za kretanje ka uspostavljanju mostova među svim stranama koje su bile u sukobu. Tako, na primer, on navodi da nalazi Komisije za Srebrenicu nisu poslužili da se otpočne sa procesima, da se nešto učini kada se radi i o učiniocima i o žrtvama, već se došlo do toga da se, kao reciprocitet, osnuje Komisija za Sarajevo. Takav način postupanja samo vodi relativizaciji i minimiziranju ratnih zločina, i produbljivaju patnji žrtava. U ovom domenu su čak i nevladine organizacije etnicizirane i u velikoj meri politizovane. Na kraju izlaganja, zaključio je da BiH neće ući u porodicu „normalnih“ zemalja bez izgradnje poljuljanih odnosa i pravde (kako one do koje se dođe tokom

sudskih procesa tako i van njih). Proces uspostavljanja normalnih odnosa i pomirenja mora da bude lokalno vođen i koncipiran, a što se pre dođe do toga, to će biti bolje po sve građane BiH.

Nakon ovih izlaganja ponovo su se mogle čuti predstavnice Udruženja Pokret majki enklava Srebrenice i Žepe koje su pitale: Zašto nisu svi zločinci osuđeni? Zašto su kazne tako male? Kako, ako Haški tribunal radi tako kako radi, one mogu da imaju poverenja u domaće sudove i da dođu da svedoče?

Drugog dana rada, iznete su neke inicijative koje postoje u BiH. Na početku je Asta Zimbo iz Međunarodne komisije za nestale osobe rekla nešto o misiji ove organizacije, koja se povezuje sa drugim organizacijama i udruženjima nestalih osoba, radi na dolaženju do (faktičke) istine, dokumentuje je, saraduje sa pravosudnim sistemom, radi na osnaživanju žrtava i uspostavljanju regionalne mreže saradnje. Međunarodna komisija za nestale osobe, takođe, podstiče dijalog i međusobno razumevanje između članova asocijacija porodica nestalih osoba kako bi uspostavili temelje za izgradnju buduće saradnje. Međunarodna komisija za nestale osobe takođe raspolaže podacima o nestalim osobama, ali se ti podaci, prema rečima Zimbo, umnogome razlikuju od podataka koje ima Istraživačko-dokumentacioni centar, i to zbog različite metodologije koja se koristi.

Nebojša Šavija-Valha, koordinator za razvoj u Nansen Dijalog Centru Sarajevo, koji predstavlja deo mreže koja postoji u svim zemljama bivše Jugoslavije, istakao je da etnička distanca u BiH nije nikada bila veća nego danas, kao i da se boji da ne postoji svest niti razumevanje u pogledu toga šta su to međuetničke relacije. Jedan od projekata na koji je posebno skrenuo pažnju je projekat u kome se pozivaju roditelji dece sve tri nacionalnosti da kroz dijalog dođu do toga u kakvu školu hoće da im deca idu. Cilj ovog projekta nije ukidanje monoetničkih škola, već dijalog među roditeljima kao članovima jedne zajednice putem koga treba sami da dođu do odgovarajućeg rešenja. Ovakva vrsta aktivnosti se čini posebno važnom jer može umnogome da utiče na dalji tok procesa demokratizacije, ali i uspostavljanja poverenja i pomirenja unutar multietničkih grupa.

Adnan Hasanbegović iz Centra za nenasilnu akciju učesnike je kratko upoznao sa radom Centra za nenasilnu akciju i nekim njihovim projektima.

Centar za nenasilnu akciju je mirovna organizacija koja deluje u BiH ali i van nje, odnosno u svim delovima bivše Jugoslavije (osim u Sloveniji). Regionalni kontekst je, smatraju predstavnici ove organizacije, bitan jer su svi konflikti na prostoru bivše Jugoslavije bili u tesnoj vezi. I pored toga, izuzetno je važno raditi i na lokalnom nivou. Neke od aktivnosti Centra za nenasilnu akciju su seminari i treninzi o izgradnji mira, programi mirovnog obrazovanja za ljude iz zajednice i to na nacionalnom i regionalnom nivou. U fokusu su im novinari, NVO, političke partije, prosvetni radnici, a poslednjih godina i ratni veterani. Uključivanje u rad i ratnih veterana je jako važno zato što oni imaju veliki uticaj u svojim zajednicama. Napravili su nekoliko dokumentarnih filmova, poput filma s veteranima rata, o međuetničkim predrasudama i slično. Pored toga što rade sa grupama, rade i sa pojedincima, posebno na njihovom osveščivanju u pogledu suočavanja s prošlošću. Hasanbegović navodi da je ključna stvar shvatiti šta je to na čemu mi radimo, odnosno šta pokušavamo da izgradimo. Zapravo, kako on ističe, ne treba da se određene vrednosti, ciljevi i principi promovisu samo zarad ulaska zemlje u EU, već i da bi se lakše suočili s prošlošću ali i sa sadašnjošću. U radu insistiraju na aktivnostima u heterogenim grupama, ali se tu uočava koliko problema i konflikata još uvek postoji. Na kraju izlaganja istakao je da postoje tri osnovna načina bavljenja prošlošću: negiranje ili različita tumačenja; opravdavanje zločina/rata; i traganje za istinom. Traganje za istinom je otvoren proces kome treba težiti, ali je pitanje da li će se do nje stići. Međutim, faktičku istinu, odnosno činjenice treba staviti u drugi plan i zapitati se šta sa ljudima, šta sa svim žrtvama – solidarnost sa žrtvama je osnov za dalje.

Poslednje izlaganje na seminaru imali su Almir Maljević (Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu) i Marta Valiñas (Katholic University of Leuven, Belgija) koji su izneli neke preliminarne rezultate istraživanja sprovedenog u BiH s ciljem ispitivanja stavova i mišljenja građana o procesu bavljenja prošlošću u BiH, s posebnim akcentom na mogućnosti restorativne pravde u postkonfliktnim društvima, odnosno nakon masovnih viktimizacija – da li se i kako mogu primeniti principi restorativne pravde u suočavanju s prošlošću u postratnim društvima. Istraživanje je realizovano 2006. godine, na uzorku od 850 građana, stanovni-

ka svih kantona u Federaciji BiH i svih regiona Republike Srpske. Ono što je Maljević istakao je da je za BiH bilo teško napraviti reprezentativni uzorak, pa se kao najpogodniji činio stratifikovani kvota uzorak. Prilikom pravljenja uzorka, vodilo se računa o sledećem: da bude zastupljeno svih 10 kantona u Federaciji BiH, pet regiona u Republici Srpskoj, kao i distrikt Brčko; da bude jednak broj ispitanika iz svake etničke grupe; da ispitanici budu pretežno starosti između 26-64 godine, kao i da bude jednak broj muškaraca i žena. Tako je 79.4% ispitanika bilo starosti između 24 i 64 godine; bio je približno jednak broj žena i muškaraca; 55% ispitanika nije bilo zaposleno; najveći broj ispitanika je sa završenom srednjom školom (42.3%); 33% su katolici, 32.4 Muslimani i 32.2 pravoslavci. Većina ispitanika nisu bili članovi nijednog udruženja žrtava ili ratnih veterana.

Za potrebe prikupljanja podataka konstruisan je instrument (upitnik), koji su anketari – studenti Fakulteta kriminalističkih nauka, koji su prošli odgovarajuću obuku – distribuirali. Korišćen je tzv. uzorak „snežne grudve“ (snow ball) – jedna osoba sa kojom se razgovara upućuje na drugu i tako redom. Upitnik su popunjavali sami ispitanici, tako da u ovoj fazi istraživanja nisu vođeni intervjui. Podaci su potom ubacivani u SPSS masku gde se vršila njihova obrada.

Ispitanici su pitani o iskustvima tokom rata ili u vezi sa ratom, i to o oblicima viktimizacije kojoj su bili izloženi, aktivnom učešću u ratu i subjektivnim patnjama tokom i nakon rata kojima su bili izloženi. Najčešći oblik viktimizacije koji su ispitanici navodili bio je gubitak zarade (58.6%), 49.1% njih bilo je prinuđeno da napusti mesto stanovanja dok je 48% ispitanika reklo da su izgubili imovinu. Trećini ispitanika je ubijen neko od članova porodice (29.1%), 15.2% je reklo da je neko pokušao njih da povredi dok je 12.5% prijavilo da je neko pokušao da ih ubije. Slede nestanci rođaka ili prijatelja (14%), držanje u zatvoru (8.4%), izloženost torturi (5.2%) i seksualno zlostavljanje (1%).

Većina ispitanika je navela da nisu aktivno učestvovali u ratu (67.3%), dok je njih 31.6% uzelo aktivno učešće tokom rata, pri čemu je oko 19% njih reklo da su bili u policijskim ili vojnim snagama. Većina ispitanika (62.7%) je navela da su bili prinuđeni da napuste mesto u kome su boravili pre rata. Oko 38% ispitanika se vratilo u svoje domove, dok njih 24% nije – i dalje žive na nekom drugom mestu.

U vezi sa suočavanjem s prošlošću, 84.7% ispitanika je navelo da bi se bolje osećali ako bi se činjenice o ratu utvrdile i bile svima poznate. 67.5% ispitanika smatra da je važno da ljudi iznesu svoje viđenje rata. Skoro polovina ispitanika (43.8%) stoji na stanovištu da i učinioci i žrtve treba da imaju šansu da ispričaju svoju stranu priče, ali čak 22.2% njih misli da to treba da učine samo žrtve.

Na pitanje ko treba da se smatra odgovornim za rat u BiH dobijeni su sledeći odgovori: politički lideri (72.4%), neposredni učesnici (46.2%), međunarodna zajednica (41.4%), policijski ili vojni lideri (28.9%), verske vođe (24.1%), članovi suprotne etničke zajednice (21.9%), mediji (17.9%), celo društvo (12.8%).

Na pitanje šta bi trebalo da učine lica koja su odgovorna za ono što se tokom rata ispitanicima desilo, dobijeni su sledeći odgovori: treba da povrate imovinu ili druga dobra (72.8%), treba da priznaju ono što su učinili (74.5%), treba da se izvine (62.9%). 60.4% ispitanika smatra da ova lica treba krivično goniti i to pred domaćim sudovima.

Na pitanje zašto treba da se krivično gone učinioci, došlo se do sledećih podataka: da se ono što se dogodilo ne ponovi, pravda će tako biti zadovoljena, prevencija i slično.

Ispitanici su pitani šta je to što bi učinilo da se bolje osećaju. Dobijeni su sledeći odgovori: da istina o činjenicama bude poznata; da se podigne neko obeležje, memorijalni centar i slično; da saznaju šta se desilo sa njihovim rođacima/prijateljima koji su nestali; da saznaju zašto se to dogodilo, zašto su oni koji su naneli patnju to učinili.

Na pitanje da li je moguće uspostavljanje poverenja među ljudima u BiH, većina njih je rekla da misli da to nije moguće, 30% je reklo da poverenje može da se uspostavi dok 31% ne zna. Ali, na pitanje da li je moguće pomirenje, većina je rekla da misli da je moguće, ali više u nekom minimalističkom smislu, kao neka vrsta uslova za zajedničku koegzistenciju, suživot, ali ipak teško da može da bude nešto više ili dublje od toga. Tako je 53% njih reklo da ne bi bili u stanju da se pomire sa onima koji su ih viktimizirali.

Kao osnovne prepreke za povratak poverenja vide se strategije i stavovi političara (59.3%) i trauma (54.3%), a ono što u procesu povraćaja poverenja pomaže jesu pozitivna sećanja. Više od polovine ispitanika (55.6%) ne bi želelo da se sretne sa učiniocem. Od onih koji bi želeli da se sastanu

sa učiniocem, 59% je onih koji bi to uradili kako bi pitali učinioca zašto je uradio to što je uradio; 42.8% da vide da li se učinilac kaje, a 31% zbog izvinjenja. Ispitanici koji su rekli da ne bi želeli da se sretnu sa učiniocem kao razloge navode: jednostavno ne žele da se sretnu ikada više (43.6%), žele da zaborave (37.5%). Na kraju, zanimljiv je i nalaz da među ispitanicima koji bi se sastali sa učiniocem većina ispitanika ne bi mogla da oprostiti učiniocu čak i kada bi on prihvatio odgovornost za učinjeno delo i izrazio kajanje. Ovakvi stavovi su mogli da se čuju i tokom radionice na temu pomirenje, kada je jedna od predstavnica Udruženja Pokret majki enklava Srebrenice i Žepe rekla da nikada neće oprostiti onima koji su činili zločine. Ali, kako je navela ista učesnica, kada bi oni koji su krivi, koji su činili zlodela rekli da su to uradili jer su morali da slušaju naredbe i da pucaju na komšije, njima bi i mogla da oprost.

Nakon izlaganja, održane su četiri radionice koje su se bavile sledećim temama: istina, odgovornost, pomirenje i restitucija. Neki od zaključaka sa radionica bili su:

Šta je istina i koliko istina ima? Učesnici su istakli da su ljudi izgubili poverenje u institucije koje bi trebalo da rade na dolaženju do istine i na pomirenju. Istina je temelj pravde, odgovornosti, budućnosti, suživota. Imajući to u vidu, potrebno je, između ostalog, ispitati šta se dešava sa projektom formiranja Komisije za istinu i pomirenje, o kome se godinama govori u BiH a ova Komisija još nije osnovana, kao i na koji način bi ta Komisija trebalo da funkcioniše i da li će ona da radi zbog sebe, zbog političara ili zbog žrtava.

Odgovornost znači priznanje onog što je učinjeno i prihvatanje da se šteta popravi. Ali, da bi priznanje bilo reparativno sredstvo, ono mora da bude: iskreno, ozbiljno, rezultat odnosa između onog ko daje priznanje i ko ga prima, prihvaćeno od strane žrtve i ispunjeno. Priznanje može da bude dato i u krivičnom postupku ali pod uslovom da to nije učinjeno samo zbog eventualne nagodbe, u protivnom ne može da se govori o iskrenom priznanju.

U pogledu restitucije, ukazalo se na neke forme kao što su popravlanje štete, kompenzacija, rehabilitacija, satisfakcija, garancije za to da se sve ono što se dogodilo neće ponoviti i sagledalo se šta je do sada na kom planu učinjeno. Na primer, u pogledu rehabilitacije se nije mnogo uradilo,

odnosno u tom delu su aktivne samo pojedine NVO koje pružaju usluge psiho-socijalnog savetovanja; u vezi sa satisfakcijom istaknuto je da se ona može ostvariti kroz simboličnu kompenzaciju ali i kroz razne inicijative za podizanje memorijalnih i drugih obeležja; garancije da se neće ponoviti sve ono što je bilo mogu da se pruže kroz sektor bezbednosti, pravosuđe, obrazovni sistem, ali je u ovom domenu veoma prisutna etnička podvojenost pa se mora još dosta raditi na tome.

I na kraju, u okviru radionice o pomirenju, došlo se do toga da su pomirenje i poverenje paralelni putevi, odnosno da bez poverenja među ljudima ne može da se dođe do pomirenja, niti može da se stvori osećaj pripadnosti državi, zajednici. Jer dokle god se pojedinci budu poistovećivali samo sa svojom etničkom grupom, neće biti stvoren osnov za građenje poverenja. Ali, u tom procesu treba ići tzv. trećim putem, odnosno ne sme se potiskivati u zaborav ono što je bilo, o tome se mora pričati, ali se ne sme ići ni u drugu krajnost i zalagati se samo za represiju nad učiniocima, jer se u tom slučaju žrtve zanemaruju. Zato u ovom domenu restorativna pravda može da nađe svoju pravu primenu. U okviru ove radionice, Sanja Čopić je ukratko upoznala prisutne sa zalaganjima Viktimološkog društva Srbije u pogledu istine i pomirenja. Ona je rekla da je na inicijativu Viktimološkog društva Srbije osnovana Asocijacija zajednička akcija ZA istinu i pomirenje, koja okuplja pojedince i organizacije koje se u Srbiji bave pitanjem suočavanja s prošlošću, i koja se zalaže sa promovisanje ideje trećeg puta, čija je suština u tome da se treba baviti zločinima, zločincima i žrtvama zato što oni postoje a ne zato što su određene nacionalne, etničke, političke ili druge pripadnosti. U tom smislu, VDS i Asocijacija zalažu se za postepeno bavljenje prošlošću i to putem otvorenog dijaloga o prošlosti i utvrđivanjem istine i to kako na sudu tako i putem drugih mehanizama, odnosno načina, kao što su: objavljivanje imena žrtava, istraživanja, svedočenja, izložbe, muzeji, memorijalni centri i slično. Jedna od ključnih vrednosti Asocijacije je i težnja ka uključivanju svih društvenih grupa u dijalog jer se samo na taj način mogu prevazići postojeće razlike i obezbediti prostor za konstruktivan dijalog i dolaženje do istine i pomirenja.

S obzirom da je projekat Restorativna pravda i masovna viktimizacija, u okviru koga je organizovan međunarodni seminar u Sarajevu, zamišljen

kao studija slučaja dve zemlje bivše Jugoslavije: BiH i Srbije, tokom 2007. godine predviđen je nastavak realizacije projekta na teritoriji Srbije. Istraživanje o mogućnostima restorativne pravde u suočavanju s prošlošću u Srbiji će realizovati Viktimološko društvo Srbije u saradnji sa istraživačima Katoličkog Univerziteta iz Leuvena

(Belgija). Rezultati istraživanja, kao i stavovi i mišljenja domaćih stručnjaka i aktivista kao i stranih eksperata u oblasti restorativne pravde trebalo bi da budu izloženi na završnom seminaru koji bi Viktimološko društvo Srbije trebalo da organizuje krajem godine u Beogradu.

Mr Sanja Čopić

TEMIDA
Maj 2007, str 63-65
ISSN: 1450-6637

Međunarodna konferencija *Pranje novca i predikatno krivično delo u Srbiji 2000 – 2005.*

(Beograd, 4. oktobar 2006. godine)

*„Prljavi novac je kao leš,
uvek ispliva na površinu.“*
Petrus van Duyn

U organizaciji Misije OEBS-a (Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju) u Srbiji i UNICRI-a (Unated Nations Interregional Crime and Justice Institute), u Beogradu je 4. oktobra 2006. godine održana međunarodna konferencija pod nazivom „Pranje novca i predikatno krivično delo u Srbiji 2000 – 2005.“

Mlađan Dinkić, Ministar finansija Republike Srbije, otvorio je konferenciju i u svom obraćanju istakao koliko je borba protiv pranja novca bitna za razvoj Srbije. Plastično je prikazao zašto nije svaki kapital dobar kapital. Dobar kapital je samo onaj koji je zarađen na legalan način. Kaže da prljavi novac sa sobom povlači i prljave vlasnike, koji postaju negativni modeli, ružni uzori, pa na kraju društvu ipak donesu više štete nego koristi. Zatim je kratko prikazao sistem za borbu protiv pranja novca u Srbiji i istakao ulogu Ministarstva finansija u njemu. Ukazao je na važnost zakonske regulative protiv pranja novca i finansiranja terorizma, posebno na značaj Zakona o krivičnom postupku koji će stupiti na snagu polovinom 2007. godine i izrazio nadu da će to doprineti efikasnijoj borbi protiv pranja novca. Podaci iz prakse pokazuju da je od 526 sumnjivih transakcija (od kojih je 72 prosleđeno policiji, a 77 poreskoj upravi) podneta 41 krivična prijava, a doneta samo jedna osuđujuća presuda, koja trenutno zbog uložene žalbe nije pravosnažna. Govorio je o tome šta se trenutno radi u funkciji sprečavanja pranja novca i dao preporuke šta se na prevenciji još može uraditi, a, kao naročito važne, istakao je rad na obuci državnih službenika i razvoj saradnje domaćih i međunarodnih institucija.

NJ. E. Michael Polt, Ambasador SAD u Srbiji, ukazao je na to da SAD podržavaju borbu protiv pranja novca, kao i da će je i dalje podržavati. Pranje novca je po rečima Ambasadora karakteristično za svaku državu, ne samo za Srbiju, bilo da je ona zemlja porekla, tranzita ili destinacije u procesu pranja novca. Podržava generalni princip u borbi protiv pranja novca, a to je „follow the money“ (pratiti novac), jer se samo tako može doći do rešenja konkretnog slučaja pranja novca. Preporučio je bolju koordinaciju i kooperaciju različitih segmenata državne strukture u lancu borbe protiv pranja novca. Na završetku izlaganja, izrazio je nadu u uspešnu primenu preporuka koje su u izveštaju o pranju novca u Srbiji date.

Hans Ola Urstad, šef misije OEBS-a u Srbiji, govorio je o važnosti istraživanja o pranju novca u Srbiji, na kome su izveštaj i preporuke koje on donosi i zasnovani. Izveštaj u kome su sistematski predstavljeni uočeni problemi u vezi sa pranjem novca predstavljen je na konferenciji.

Konferencija se sastojala iz dve sesije. U prvoj sesiji prezentovan je izveštaj o pranju novca i predikatnim krivičnim delima u Srbiji za period od 2000-2005. U drugoj sesiji izložena su mišljenja i praktična iskustva eminentnih stručnjaka u borbi protiv pranja novca. U okviru prve sesije izložene su dve prezentacije u cilju približavanja izveštaja prisutnima.

U ime UNICRI-a, Guiseppina Maddaluno je predstavila metodologiju na kojoj je zasnovano istraživanje o pranju novca u Srbiji, kao i evaluaciju rezultata. Navela je podatak, poražavajući po globalnu svetsku ekonomiju, da se nelegalna dobit godišnje kreće u rasponu od 500 milijardi \$ do 1 trilion \$. Predstavila je zakonodavni okvir u formi različitih konvencija koje su nastale kao odgovor Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih insti-

tucija na pranje novca. Istraživanje o pranju novca u Srbiji je trajalo 8 meseci, a vodili su ga Petrus van Duyne, profesor krivičnog prava na Univerzitetu u Tilburgu u Holandiji i Stefano Donati, savetnik za suzbijanje privrednog kriminala, predstavnik misije OEBS-a u Srbiji. Metodologija istraživanja je podrazumevala kvantitativnu i kvalitativnu analizu. Kvantitativna analiza je obuhvatala pristup makro tokova novca, pristup baziran na studiji slučaja i proučavanje postojećih istraživanja. Kvalitativna analiza je bila bazirana na fokus grupama. Održane su dve fokus grupe, jedna sa ekspertima iz javnog, a druga sa ekspertima iz privatnog sektora. Osnovne izvore za kvantitativnu analizu podataka pružili su: Ministarstvo finansija RS, Narodna banka Srbije, Uprava za sprečavanje pranja novca i drugi. Tokom istraživanja, istraživači su bili suočavani sa nedostatkom podataka, nepouzdanosti dostupnih podataka, kao i nedovoljnom usklađenošću podataka državnih institucija koje su bile uključene u projekat. Maddaluno zaključuje da je sistem protiv pranja novca u Srbiji još uvek na jako niskom nivou, kako u smislu prepoznavanja, detekcije problema tako i krivične regulative i gonjenja. Ističe značaj istraživanja koje je zapravo prvi sistematski pogled na problem pranja novca u Srbiji, kao i na važnost preporuka koje ono donosi. Procenjena godišnja šteta po ekonomiju Srbije je 374 miliona evra.

Petrus van Duyne, profesor krivičnog prava na Univerzitetu u Tilburgu i Stefano Donati, savetnik za suzbijanje privrednog kriminala iz misije OEBS-a u Srbiji, su kao autori ovog istraživačkog izveštaja prezentovali rezultate i pokušali da prikažu tok kriminalnih aktivnosti u cilju ostvarivanja profita u Srbiji. Na samom početku, nastojali su da odrede u kakvom se odnosu nalaze ekonomski kriminal (kriminal u funkciji ostvarivanja dobiti) i organizovani kriminal (upotreba novca u kriminalne svrhe). Razmatrali su načine na koje se može izmeriti ekonomski kriminalitet, kao na primer merenjem sive ekonomije, razlika između zarade i potrošnje, odnosima priliva i otoka novca. Ukupna šteta izazvana ekonomskim kriminalom u periodu od 2000-2005. godine je 1,9 milijardi evra, što čini 81,2 % od ukupno ostvarene štete i 13% od svih prestupa. Naznačili su i neke nepravilnosti sa kojima su se susreli u istraživačkom procesu: Vojvodina se na primer nalazi u suficitu, dok je Srbija u velikom deficitu; beleži se istovremeno upadanje

u deficit i povećanje štednje; za period posle 2000. godine štednja je za oko 20 puta uvećana. Razmatrani su ekonomski uslovi u kojima se Srbija nalazi, kao i rizici za ekonomski razvoj poput organizovanog kriminala, korupcije i neadekvatnog zakonodavstva. Analiziran je platni bilans Srbije za period 2003-2005. godine. Analiza kumulativnih neutralnih transakcija na odabranom uzorku zemalja pokazala je da bi se one mogle uklapati u međunarodne šeme triangulacije za pranje novca, naročito kada su transakcije između državljana u pitanju. Govoreno je o Kipru, kao jednom od glavnih primalaca novčanih tokova iz Srbije, a da istovremeno bilateralni bilans plaćanja sa Kiprom stalno beleži značajne deficite. Analize međunarodnih tokova su pokazale krajnju neobičnost po pitanju veličine, strukture i disbalansa neutralnih transakcija. Autori zaključuju da odgovor na takve neobičnosti može biti izbegavanje propisa o deviznim transakcijama i pranje novca, ali da je za čvršće zaključke ipak potrebna dublja analiza. Privredni kriminal u Srbiji, po mišljenju autora, ima veliki obim i intenzitet delovanja. Ukazano je na faktore koji su uticali na uvećavanje privrednog kriminala, kao i na osnovne manifestacije privrednog kriminala poput izbegavanja plaćanja poreza, korupcije, kriminalizovanja privatizacije i druge. Prezentacija je zaključena preporukama koje se odnose na: ljudski faktor, organizacione i tehničke aspekte.

U okviru druge sesije prezentovana su praktična iskustva italijanskih stručnjaka u oblasti pranja novca i finansijskog kriminala, organizovanog kriminala, međunarodnog terorizma, kao i domaća iskustva Carinske uprave Ministarstva finansija u domenu ilegalne trgovine, krijumčarenja i drugih carinskih prevara.

Maria Teresa Fiocca, ekspertkinja za finansiranje terorizma iz SECIT-a u Italiji dala je uporednu analizu odnosa organizovanog kriminaliteta i međunarodnog terorizma. Fiocca razmatra kako tokove finansiranja terorizma, tako i obrnute tokove. Ukazuje na to šta se iz terorizma finansira i na koji način kriminalnom aktivnošću stečen novac postaje čist i upotrebljiv. Fiocca poručuje da za kriminalca mnogo više vredi jedan „čist“ dolar nego jedan „prljav“. Proces „prljanja novca“, kao obrnuti proces od procesa pranja novca, po njenom iskustvu je u odnosu na proces pranja novca mnogo teže otkriti. Putevi kojima se čist novac

„prlja“, upotrebljava u svrhu finansiranja terorizma su različiti. Fiocca je razmotrila proces pranja novca u odnosu na pojmove organizovanog kriminala i nacionalnog i transnacionalnog terorizma. Finansijska dobit predstavlja krajnji cilj organizovanih kriminalnih radnji, dok je kod terorizma ta dobit samo instrument u ostvarivanju drugih ciljeva. Generalni stav terorista je da kada se sukobe sa zakonom, bolje da odgovaraju za određene kriminalne radnje nego za terorizam. Ukazala je na problem islamskog terorizma i na načine njegovog finansiranja. S tim u vezi navodi sistemslabosti islamskih zemalja koje pogoduju terorizmu i kriminalnim aktivnostima uopšte. U gotovo svim islamskim zemljama zadržao se sistem gotovinskih transakcija koji umnogome olakšava kriminalne aktivnosti. Fiocca zaključuje da je islamski terorizam još uvek velika nepoznanica, velikim delom i zbog sistema finansiranja.

Osvaldo Cucuzza, general-potpukovnik italijanske finansijske policije, izneo je italijanska iskustva u borbi protiv pranja novca i finansijskog kriminala. Razmatra uticaj pranja novca na nacionalni i međunacionalni kriminal. Uobičajeni načini na koje kriminalne organizacije raspolažu novcem i tako remete funkcionisanje slobodnog tržišta su: nove kriminalne akcije, kupovina nekretnina, umetničkih dela, antikviteta i druge. Cucuzza iznosi kriminalne radnje koje čine proces pranja novca, kao i operativne radnje koje se u funkciji prevencije i suzbijanja pranja novca preduzimaju. Ističe važnost uzajamne saradnje kriminalističke i finansijske policije u borbi protiv pranja novca, kao i na ostale puteve formalne državne kontrole za koje se očekuje da imaju preventivni karakter. Deli sa prisutnima svoja operativna iskustva u slučajevima otkrivanja pranja novca i preporučuje da treba proveriti strukturu vlasništva, simptomatičnim smatrati varijacije u kapitalu određenog preduzeća, proveriti da li je preduzeće subjekt zelenaških aktivnosti. Sugerise da poreska inspekcija ne treba da kontroliše samo zvanične računovodstvene podatke jednog preduzeća. Od posebnog značaja je koordinacija interne i eksterne kontrole finansijskih transakcija. Cucuzza navodi konkretne primere otkrivanja fi-

nansijskih transakcija i operativne policijske radnje preduzete na tom putu, prikazujući tri studije slučaja iz policijske prakse: izvozne prevare na Siciliji, operaciju „Alfa“ i operaciju „Unigold“. Zaključuje da je italijanski sistem borbe protiv pranja novca previše okrenut prevenciji i apeluje na represivni metod i čvrstu kaznenu politiku.

Branko Božanović, šef Odeljenja za suzbijanje krijumčarenja Uprave carina Ministarstva finansija Republike Srbije, izneo je položaj i ulogu carine u borbi protiv organizovanog kriminala. Ukazao je na carinsku organizacionu strukturu Republike Srbije i kapacitete carinske službe da odgovori predviđenim zahtevima. Uloga carinske uprave je kako da olakša promet putnika i robe, tako i da različitim preventivnim i represivnim merama obezbedi što bolju sigurnost, kao i efektivnije otkrivanje različitih kriminalnih aktivnosti. U tom cilju ona radi na otkrivanju i sprečavanju prekograničnog kriminala, međunarodnog terorizma, krijumčarenja ljudi i ilegalnih migracija, krijumčarenja oružja, narkotika i komercijalnih dobara. Prisutnima su preko fotografija prikazani načini krijumčarenja ljudi i dobara. Božanović je napravio pregled međunarodnih akcija u kojima je učestvovala domaća carinska uprava. Ukazao je na značaj postojanja unutrašnje kontrole Uprave carina, na načine kontrolisanja potencijalne korupcije carinskih službenika, i istakao potrebu za daljom modernizacijom Uprave carina Republike Srbije.

Na osnovu rezultata istraživanja pranja novca u Srbiji iznetih na konferenciji, može se zaključiti da je domaći sistem protiv pranja novca još uvek na niskom nivou sa veoma visokom stopom godišnje štete po državnu ekonomiju. Uviđa se potreba da bi u cilju uspešnijeg tretiranja pojave pranja novca u Srbiji bilo potrebno unaprediti sistem prevencije, prepoznavanja i otkrivanja pranja novca, krivičnu regulativu, kao i sistem procesuiranja pranja novca. Iskustva italijanskih stručnjaka u borbi protiv pranja novca i finansijskog kriminala, organizovanog kriminala i međunarodnog terorizma primer su dobre prakse i mogu poslužiti kao model za uspešno tretiranje navedenih pojava u Srbiji.

Marina Kovačević

TEMIDA
Maj 2007, str 67-70
ISSN: 1450-6637

Vesna Nikolić-Ristanović, Mirjana Dokmanović
**Međunarodni standardi o nasilju u porodici i
njihova primena na Zapadnom Balkanu**
Prometej, Beograd, 2006, str. 240

Knjiga Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primena na Zapadnom Balkanu predstavlja detaljan izveštaj jednoipogodišnjeg istraživanja koje su tokom 2003. i 2004. godine sprovele nevladina organizacija HOM iz Holandije i nevladine organizacije iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Makedonije, Srbije i Crne Gore. Osnovni cilj projekta bila je implementacija međunarodnih standarda ljudskih prava u zemljama Zapadnog Balkana, posebno Konvencije Ujedinjenih nacija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), Evropske konvencije o ljudskim pravima (ECHR) i standarda Evropske unije. Knjiga je pisana na engleskom jeziku a zatim prevedena na srpski, albanski i makedonski jezik. Sva izdanja objavljena su u Beogradu od strane istog izdavača. Knjigu su na srpski jezik prevele mr Biljana Simeunović-Patić i mr Mirjana Dokmanović.

Predmet projekta je bilo nasilje nad ženama u porodici. Istraživači su želeli da, analizom stepena implementacije međunarodnih standarda u posmatranim zemljama, načina postizanja standarda kao i postojeće (dobre ili loše) prakse, stvore osnovu na kojoj bi se kasnije temeljile efikasne državne strategije za borbu protiv nasilja u porodici.

Knjiga je strukturirana tako da sadrži pet glava i dodatke.

U okviru prve glave, pored uvodnih napomena, dobijamo informacije o cilju istraživanja, metodama, osnovnom materijalu korišćenom za istraživanje i osnovne informacije o zemljama koje su obuhvaćene istraživanjem. Druga glava sadrži informacije vezane za činjenično stanje u ovim zemljama: rasprostranjenost nasilja u porodici, tamna brojka, karakteristike žrtava i učinilaca, faktori koji doprinose nasilju u porodici i istraživanje nasilja u porodici. Treća glava sadrži pregled

međunarodnog prava (šta su međunarodni standardi, gde ih možemo naći i šta se od država očekuje da preuzmu), informacije o aktivnostima Ujedinjenih nacija, Saveta Evrope i Evropske unije u domenu borbe protiv nasilja u porodici, i pregled međunarodnih standarda u ovoj oblasti. Četvrta glava, kao najobimnija, sadrži detaljnu analizu implementacije međunarodnog prava od strane vlada i upućuje nas na glavne nalaze istraživanja. Kao posebna poglavlja izdvojena su: definisanje nasilja u porodici, pravne norme o nasilju u porodici, pravni postupci i sredstva kojima se pruža

**Vesna Nikolić-Ristanović
Mirjana Dokmanović**

**Međunarodni standardi
o nasilju u porodici
i njihova primena
na Zapadnom Balkanu**

zaštita od nasilja u porodici, mere prevencije, mere zaštite od nasilja u porodici i prikupljanje podataka i monitoring nasilja u porodici. Poslednja glava bavi se ulogom nevladinih organizacija u zaštiti i prevenciji nasilja u porodici, kao i u zalaganju za bolju implementaciju međunarodnih standarda. Zatim sledi ocena nivoa implementacije ovih standarda od strane država u regionu i ukazivanje na aspekte u kojima bi one trebalo da unaprede svoje zakone i politiku. Dodatak, koji pruža više informacija o polaznom materijalu, obuhvata: Registar međunarodnih normi koje se odnose na nasilje u porodici, rezimee drugog poglavlja svih nacionalnih studija, zaključke nacionalnih studija i preporuke vladama i nevladinim organizacijama, i listu organizacija i osoba koje su sastavile nacionalne studije i doprinele istraživanju. Registar međunarodnih normi sadrži detaljno izložene međunarodnopravne norme i norme politika koje su donele Ujedinjene nacije, Savet Evrope i Evropska unija u vezi sa nasiljem u porodici.

U prvoj glavi se na samom početku naglašava da nasilje nad ženama predstavlja najrašireniji i vodeći problem, kada je reč o zaštiti ljudskih prava. Čak između 10% i 50% žena u toku svog života biva fizički zlostavljano od strane svojih partnera. Opšta rasprostranjenost ovog oblika nasilja čini ga globalnom pojavom, pa su zbog toga Ujedinjene nacije, najuticajnija svetska organizacija, kao i Savet Evrope, jasno propisale obaveze i preporuke koje njihove države članice moraju da poštuju, a koje se tiču zaštite ljudskih prava (CEDAW Konvencija, ECHR). U skladu sa tim, osnovni cilj ovog izveštaja je evaluacija primene međunarodnih standarda u zemljama Zapadnog Balkana. Autorke zatim ukazuju na osnovne doprinose i vrednosti ove studije: 1) prva produbljena studija o implementaciji postojećih normi koji se odnose na problem nasilja u porodici; 2) sastavljanje Registra međunarodnih standarda/instrukcija za borbu protiv nasilja u porodici; 3) metodologija koja je omogućila komparativnu studiju na regionalnom nivou, i 4) razvoj instrumenata za lobiranje i zalaganje za eliminisanje nasilja i diskriminacije žena na međunarodnom nivou.

Kada je reč o metodu i osnovnim materijalima korišćenim za nacionalna istraživanja, prvenstveno su proučavani dostupni materijali u kabinetским uslovima, a pored toga korišćeni su i posebno dizajnirani upitnici, organizovanje okruglih

stolova i druge aktivnosti na nacionalnom nivou. Za regionalnu studiju u kojoj je izvršena analiza i poređenje situacije u posmatranim zemljama, autorke su kao istraživački materijal koristile nacionalne studije, a izuzetno i druge izvore.

Sačinjen je i Registar međunarodnih normi, u cilju kako konstruisanja osnovne strukture studija o stanju na nacionalnom nivou, tako i što preciznije i potpunije ocene da li države zaista ispunjavaju svoje međunarodnopravne obaveze na pravilan način. Na kraju prvog poglavlja ukazano je i na ekonomsku situaciju, problematiku tranzicije i njene posledice, rodne odnose i „retradicionalizaciju“ rodni uloga, kao i trenutni položaj žene u zemljama obuhvaćenim istraživanjem.

U drugoj glavi se pruža sumaran prikaz podataka o rasprostranjenosti nasilja u porodici u posmatranim zemljama, podaci o njegovoj tamnoj brojci, osnovnim karakteristikama žrtava i učinilaca, kao i faktorima koji doprinose pojavi nasilja u porodici.

U okviru treće glave izlaže se o tome šta države potpisnice međunarodnih dokumenata treba da rade, načelno i pojedinačno, u odnosu na nasilje u porodici. Upućuje se na definicije međunarodnog prava, ljudskih prava, zatim na nastanak ženskih ljudskih prava, problem nasilja nad ženama i nasilja u porodici kao kršenja ljudskih prava. Treće i četvrto poglavlje ove glave obrađuju formalne aspekte međunarodnog prava, kao i sadržaj normi, sporazuma i smernica. Objašnjeni su osnovni pojmovi bitni za razumevanje uloge koju međunarodno pravo može da ima u suzbijanju nasilja u porodici. To su: izvori međunarodnog prava, priroda obaveza država u kontekstu prava ljudskih prava, razlikovanje normi zavisno od njihove obavezujuće snage, nadziranje primene međunarodnopravnih normi od strane međunarodnih tela i primena normi koje se odnose na nasilje u porodici. Na kraju trećeg poglavlja navode se neki specifični problemi koji se javljaju u primeni normi koje se odnose na nasilje u porodici. U četvrtom poglavlju upućuje se na sadržaj međunarodnog prava u oblasti nasilja u porodici i osnovne obaveze država u ovom domenu predviđene na nivou Ujedinjenih nacija, Saveta Evrope i Evropske unije. Informacije o tome kako je nastao i ko je učestvovao u izradi Registra međunarodnih normi nalazimo u poslednjem poglavlju treće glave, dok je sam Registar priložen u Dodatku.

Osnovno pitanje koje se obrađuje u okviru četvrte glave je da li su vlade zemalja obuhvaćenih

ovim istraživanjem prihvatile i uskladile svoje delovanje u domenu zaštite od nasilja u porodici sa međunarodnim standardima. Opisani su relevantni međunarodni standardi, kao i situacija u pojedinačnim zemljama. Prvo od šest poglavlja ove glave bavi se problematikom definisanja nasilja u porodici. U međunarodnim dokumentima često postoji problem pronaći jedinstveno određenje ovog pojma, pa su autorke navele osnovne smernice koje se mogu koristiti pri definisanju. Navedene su, zatim, i definicije nasilja u porodici u zakonima BiH, Republike Srpske, Srbije i Hrvatske, uz napomenu da su tokom poslednjih nekoliko godina sve obuhvaćene zemlje, osim Albanije, uvele u svoje zakonodavstvo definiciju nasilja u porodici. U narednom poglavlju analiziraju se pravne norme o nasilju u porodici. Svaka zemlja treba da u svom zakonodavstvu sadrži norme kojima se zabranjuje svaki oblik diskriminacije žena ili na nivou ustava ili kroz posebnu antidiskriminatornu legislativu. Sve posmatrane zemlje imaju ustavne odredbe koje garantuju jednakost svim građanima, ali u praksi se ta prava ne ostvaruju. Autorke, zatim, govore o posebnim zakonima koji se odnose na nasilje u porodici i razmatraju njihove prednosti i nedostatke. U okviru poglavlja o krivičnopravnim normama i sankcijama opisana su relevantna zakonodavna rešenja u posmatranim zemljama u vezi sa nasiljem u porodici, odnosno da li je u njihovim zakonodavstvima ono predviđeno kao posebno krivično delo, kakve su kazne predviđene, koje se kazne izriču. Razmotren je i incest kao specifičan oblik nasilja u porodici, kao i silovanje u braku. Kada je reč o građanskopravnim normama i sankcijama, autorke razmatraju da li i kako žrtve nasilja u porodici mogu da nadoknade pretrpljenu štetu. Pored toga, one ukazuju i na karakteristike procedura razvoda braka u slučaju nasilja u porodici, dobijanja starateljstva nad decom i izdržavanja u slučaju razvoda. Te procedure još uvek nisu pojednostavljene ni u jednoj od posmatranih zemalja. Na kraju, ukazano je i na problematiku osnova odbrane i tereta dokazivanja u slučajevima seksualnih delikata.

Naredno poglavlje ove glave bavi se pravnim postupcima i sredstvima kojima se pruža zaštita od nasilja u porodici. Izneti su podaci o proceduri i sredstvima u zemljama regiona, napravljeno je poređenje između posmatranih zemalja i izneti primeri dobre i loše prakse. Navode se opšti zahtevi

koje vlade zemalja i državni organi treba da obezbede u okviru zakonskih procedura. Naglašava se da žrtve moraju biti ohrabrene da koriste pravne lekove, da im se mora omogućiti lak pristup mehanizmima pravde. Kada je reč o pravnoj zaštiti i pomoći tokom zakonskih postupaka, autorke posebno ukazuju na to da je važno obezbediti žrtvama besplatnu pravnu pomoć, onemogućiti ponižavajuće ispitivanje žrtava i svedoka nasilja, obezbediti posebne uslove saslušanja žrtava i svedoka nasilja, obezbediti medicinsku i psihološku negu i podstaći vlade ovih zemalja da regrutuju žene policajce.

U sledećem poglavlju autorke se bave pravilima postupka i ukazuju na sklad ili nesklad između situacije u zemljama i međunarodnih standarda. Zaključak bi bio da problemi i dalje postoje i uglavnom su vezani za: prikupljanje dokaza, ulogu policije i njenu intervenciju u vezi sa nasiljem u porodici. Nužno je obezbediti gonjenje učinilaca i kada žrtva nije svedočila na sudu, kao i omogućiti da za seksualne delikte nijedan rok zastarelosti ne počne da teče pre nego što žrtva dostigne punoletstvo. Kao pozitivan primer državnog dokumenta navodi se Protokol o postupanju u slučaju nasilja u obitelji, u Hrvatskoj.

Kada je reč o pravnim merama zaštite od nasilnika, one se razlikuju od države do države. Ono što je utvrđeno u zemljama obuhvaćenim istraživanjem je da praksa i dalje zaostaje za legislativom. Nasilje u porodici jeste inkriminisano i javni tužilac goni učionioce po službenoj dužnosti, ali usled nedostataka u samoj krivičnoj proceduri, blagih kazni i nesenzitivnosti državnih službenika, žrtve neretko odustaju od prijavljivanja učinioca. Sve zemlje bi trebalo da obezbede zaštitu žrtvama tokom suđenja, kao i da predvide zabranu nasilniku pristupa stanu u kojem nastavlja da žive žrtva i njena deca. Žrtvi treba omogućiti da sama zatraži meru udaljenja nasilnika, odnosno zaštitnu meru.

U poglavlju pod nazivom *Mere prevencije nasilja u porodici* autorke nas upoznaju sa preventivnim zahtevima i preporukama koje postoje u zemljama u regionu, kao i sa onim merama koje nedostaju. Međunarodni dokumenti upućuju na veliki broj preventivnih mera – počev od uopštenih preporuka, pa do određenijih smernica. U skladu sa tim, dati su rezultati istraživanja koji otkrivaju da li su i u kojoj meri preventivne mere u ovim zemljama u saglasnosti sa međunarodnim pravom. Autorke

posebno izlažu podatke o: opštim preventivnim merama, podizanju svesti javnosti, socijalnim merama, državnom finansiranju programa socijalnih službi i podršci nevladinim organizacijama u njihovim nacionalnim i međunarodnim aktivnostima. One iznose podatke do kojih se došlo u različitim zemljama i daju smernice za unapređenje stanja. Neki od osnovnih predloga jesu: da države promovišu i štite ljudska prava žena i devojaka; da razviju nacionalne planove akcija; da vlade preduzmu mere podizanja svesti i delovanja na muškarce – preventivno, i u smislu menjanja tradicionalnih negativnih stavova prema ženama; da vlade unaprede ekonomsku nezavisnost žena; da se poveća podrška socijalnim službama koje rade na problemu nasilja u porodici, i da vlade pruže podršku nevladinim organizacijama.

Kada je reč o merama zaštite od nasilja u porodici, predstavljeni su rezultati nacionalnih studija i ocene o usaglašenosti činjeničnog stanja sa međunarodnim standardima. Analizirano je postojeće stanje u vezi sa skloništim, SOS telefonima, programima savetovanja i rehabilitacije, programima rehabilitacije za nasilnike, programima obuke i podizanja svesti sudskog kadra, službenika organa za sprovođenje zakona, pravnička, medicinskog osoblja, kao i ustanovljavanje protokola o postupanju policije, zdravstvenih i socijalnih službi.

Na kraju četvrte glave izloženo je i trenutno stanje u ovim zemljama u pogledu prikupljanja podataka i monitoringa nasilja u porodici. Rezultati nacionalnih studija pokazuju da se prikupljanje podataka uglavnom vrši sporadično i parcijalno, da nema strategije i sistematskog pristupa, da su statistike staromodne i nepotpune, a da je saradnja vladinog i nevladinog sektora retka. Situacija je veoma daleko od međunarodnih zahteva.

Peta glava ove knjige bavi se ulogom nevladinih organizacija u borbi protiv nasilja u porodici. Prvo poglavlje bavi se grassroots aktivnostima nevladinih organizacija – prevencijom, zaštitom i pomoći, i prikupljanjem podataka. Preventivna aktivnost obuhvata najveći deo aktivnosti NVO i obavlja se kroz podizanje svesti javnosti i podizanje svesti različitih stručnjaka. Kada je reč o pružanju zaštite i pomoći, ona podrazumeva pružanje emocionalne podrške, psihološke i pravne pomoći, informisanje i druge načine kojima se žrtvama pruža pomoć i olakšava trenutni položaj. Pored preven-

tivne aktivnosti i zaštite, nevladine organizacije se bave i prikupljanjem podataka o nasilju u porodici. Međutim, ti podaci uglavnom služe samo kao sredstvo za podizanje svesti, jer i dalje ne postoji usaglašenost u primeni metoda registrovanja podataka i analize. Pored prevencije, nevladine organizacije su preuzele na sebe još neke zadatke koje bi trebalo da realizuje država. U pitanju je zalaganje za što bolju implementaciju međunarodnih standarda. Svojim aktivnostima, one su doprinele promenama postojećih zakona i učestvovala u izradi nacрта novih. Pored toga, one su angažovane i na monitoringu implementacije zakona, zalaganju za unapređenje sudske prakse, budući da su uočene mnoge nepravilnosti i nekonzistentnosti u primeni krivičnih zakona u pojedinim zemljama. Opšti zaključak o ulozi nevladinih organizacija u borbi protiv nasilja u porodici je da one imaju centralno mesto u pružanju pomoći i zaštiti žrtava, a svojim prisustvom i radom dovele su do pozitivnih promena u ovoj oblasti i problem nasilja u porodici učinile vidljivim za javnost.

U zaključnom razmatranju autorke sažeto prikazuju osnovne informacije do kojih su došle u ovoj studiji, a koji se tiču svih prethodno navedenih tema. One ukazuju na pozitivne promene, ali i na negativne prakse u ovim zemljama, dajući osnovne smernice za dalja kretanja. One zaključuju da su pomoci evidentni, ali se može govoriti samo o delimičnoj implementaciji međunarodnih standarda, jer još uvek postoji dosta slabih tačaka u sistemima koji se bave ovom problematikom.

Na osnovu svega izloženog, jasno je da studija *Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primena na Zapadnom Balkanu* predstavlja sveobuhvatan istraživački rad koji nas sistematično upozna sa ovim problemom - od uvoda u samu kompleksnost nasilja u porodici, preko međunarodnih normi, trenutnog stanja na „terenu“ i teškoća koje postoje u praksi ovih zemalja, do konkretnih zaključaka i preporuka za dalji rad. Ona nam nedvosmisleno govori da su pozitivni pomoci vidljivi, ali da je još uvek dugačak put koji stoji pred ovim zemljama. Takođe, ona predstavlja i dobar putokaz za dalje reforme krivičnih zakonodavstava i prihvatanje međunarodnih standarda. Knjiga prvenstveno može poslužiti svima koji se profesionalno bave problemom nasilja u porodici, kao i svima ostalima koji su zainteresovani za ovu oblast.

Jovana Mekterović